Народна творчість та етнографія

3

1957

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА, ФОЛЬКЛОРУ ТА ЕТНОГРАФІЇ

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Народна творчість та етнографія

КНИГА ТРЕТЯ

1957
Липень—вересень

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ

Адреса редакції: м. Київ, вул. Володимирська, 55.

ЖОВТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ І РОЗКВІТ РАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

7 листопада цього року трудящі нашої країни, країн народної демократії, все прогресивне людство святкують 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, яка відкрила нову еру в історії народів земної кулі — еру краху капіталізму і торжества комунізму, еру перемоги ідей Маркса—Енгельса—Леніна.

В постанові ЦК КПРС про підготовку до 40-х роковин Великого Жовтня говориться, що Жовтнева революція, здійснена під керівництвом Комуністичної партії на чолі з великим Леніним, скинула владу поміщиків і капіталістів, встановила в нашій країні диктатуру пролетаріату, привела до знищення в СРСР будь-якої експлуатації людини людиною і всіх форм національного гноблення і національної нерівності, знаменувала собою найглибший переворот в економіці, в класовій структурі суспільства, в національних відносинах, у політичному й культурному житті народів. Велика Жовтнева соціалістична революція втілила в життя ідеї пролетарського інтернаціоналізму, дружби народів, сприяла революціонізації світогляду трудящих у всіх країнах, підняла на вищий ступінь світовий робітничий і національно-визвольний рух.

В історично короткий строк наша Вітчизна з відсталої, аграрної країни перетворилася в могутню соціалістичну індустріальну державу світу, здійснила колективізацію сільського господарства, яка знаменувала найглибше перетворення основ сільськогосподарського виробництва, життя й побуту селянства. Радянська влада відкрила найширший простір для політичного, економічного й культурного розвитку всіх братніх народів СРСР. Під прапором Радянської влади почався розквіт сил українського народу. В братній сім'ї народів Радянського Союзу на місці колись уярмленої, розірваної на частини України, де хазяйнували «свої» та іноземні поміщики й капіталісти, виросла нова, возз'єднана Українська Радянська Соціалістична Республіка — складова і невід'ємна частина великого Радянського Союзу.

На Україні створено високорозвинену промисловість, валова продукція якої зросла порівняно з 1913 р. у 18 разів [1]. Обсяг продукції машинобудівної і металообробної галузей промисловості, створених у республіці, в 1956 р. перевищив рівень 1913 р. більше як у 130 ра-

[1] Див. О. Кириченко, Наша сила — в дружбі народів. Український народ готується гідно зустріти 40-річчя Великого Жовтня, Держполітвидав УРСР, К., 1957, стор. 5.

зів[1]. У тому ж 1956 р. на Україні вироблено чавуну, сталі, прокату і видобуто вугілля в чотири з лишком рази більше, ніж у 1913 р. в усій царській Росії[2]. Електроенергії в минулому році на Україні вироблено майже у 18 разів більше, ніж в усій царській Росії, і в 65 разів більше, ніж вироблялося у 1913 р. на території України [3].

Успіхи соціалістичної індустріалізації підготовили умови для переведення сільського господарства на соціалістичні рейки. Тяжким було життя знедолених селянських мас до Жовтневої революції. Багато мільйонів безземельних і малоземельних селян зазнавало жорстокої експлуатації з боку поміщиків і куркулів. Жовтнева революція вперше в історії докорінно розв'язала аграрне питання, зробила селян господарями своєї землі. Завдяки здійсненню індустріалізації було створено базу для перемоги соціалізму в сільському господарстві.

Комуністична партія і Радянський уряд постійно дбають про озброєння колгоспів і радгоспів передовою технікою. Колись великий син українського народу Т. Г. Шевченко мріяв про полегшення праці селян, які обробляли землю примітивними знаряддями. «О, агрономы-филантропы! — писав він.— Выдумайте вы вместо серпа какую-нибудь другую машину. Вы этим окажете величайшую услугу обреченному на тяжкий труд человечеству»[4]. Зараз на полях України працює 221 тис. тракторів (у 15-сильному обчисленні), понад 50 тис. зернових комбайнів і багато інших машин[5].

Послідовне проведення ленінської політики індустріалізації країни й колективізації сільського господарства, створення в СРСР передової промисловості й розвиненого сільського господарства є міцною основою неухильного підвищення добробуту народу, задоволення його постійно зростаючих матеріальних і духовних потреб. Всі заходи, що їх проводить партія з метою дальшого розвитку соціалістичної промисловості та сільського господарства, пройняті справжньою турботою про радянських людей, про їх всебічний фізичний і духовний розвиток.

Завдяки невпинному піднесенню добробуту трудящих, безплатному лікуванню і успіхам радянської медицини в СРСР порівняно з дореволюційною Росією в чотири рази скоротилася смертність населення; дитяча смертність скоротилася в шість разів. В 1956 р. загальна смертність в Радянському Союзі становила менше 8 чоловік на тисячу жителів, у той час як у США вона складала 9,4 чоловіки, а в Англії —11,5 чоловік.

* * *

Велика Жовтнева соціалістична революція, повернувши матеріальні багатства на благо трудящих мас, забезпечила найсприятливіші умови для найбільш вільного й повного виявлення творчого художнього генія народу. Вона знаменувала собою переворот не тільки в суспільно-політичних відносинах, але й в умах людей, у їх духовному житті, вона була передумовою величезної за своїми масштабами

[1] Див. О. Кириченко, Наша сила — в дружбі народів, стор. 5.
[2] Там же.
[3] Там же, стор. 6.
[4] Т. Шевченко, Повна збірка творів в трьох томах, т. III, Держлітвидав України, К., 1949, стор. 8.
[5] Див. О. Кириченко, Наша сила — в дружбі народів..., стор. 7.

культурної революції, що відбулася в нашій країні. В ході соціалістичного будівництва наша Вітчизна перетворилася в країну з передовою, гуманістичною культурою, яка становить якісно новий, вищий ступінь в історії світової культури.

Розвиток радянської культури відбувався в умовах гострої боротьби проти проявів ворожої буржуазної ідеології, проти націоналізму всіх мастей.

Пройнята високими ідеями марксизму-ленінізму, пролетарського інтернаціоналізму і животворного радянського патріотизму, нова, соціалістична культура СРСР є справді загальнонародною, вона служить інтересам народу, стверджує найбільш передові ідеали сучасності. «Раніше весь людський розум, весь його геній,— відзначав В. І. Ленін у 1918 р.,— творив тільки для того, щоб дати одним всі блага техніки й культури, а інших позбавити найнеобхіднішого — освіти і розвитку. А тепер всі чудеса техніки, всі здобутки культури стануть загальнонародним добром, і віднині ніколи людський розум і геній не будуть обернені в засоби насильства, в засоби експлуатації. Ми це знаємо,— і хіба в ім'я цього найвеличнішого історичного завдання не варто працювати, не варто віддати всі сили? І трудящі виконають цю титанічну історичну роботу, бо в них закладені дрімаючі великі сили революції, відродження і оновлення»[1].

В нашій країні культура перестала бути здобутком експлуататорських класів. У розпорядження народних мас — творців матеріальних благ — віддано школи, театри, клуби, музеї, пресу. Комуністична партія на всіх етапах соціалістичного будівництва завжди приділяла велику увагу питанням розвитку культури — без цього неможливі були б наші грандіозні культурні перетворення.

Пролетаріат, створюючи свою культуру, критично використовує культурні досягнення попередніх поколінь. Дбайливо розвиваючи кращі національні традиції, які формувались на протязі століть, трудящі нашої країни і нова, радянська інтелігенція, якої не знала попередня історія людства, створили нові культурні традиції. Цим самим радянський народ на практиці спростував ворожі у своїй класовій основі «теорії» про неспроможність перемігшого пролетаріату будувати через свою недостатню культурність соціалізм, управляти державою.

«Нам наші противники не раз говорили,— писав В. І. Ленін,— що ми розпочинаємо нерозсудливу справу насадження соціалізму в недосить культурній країні. Але вони помилилися в тому, що ми почали не з того кінця, як належало за теорією (всяких педантів), і що у нас політичний і соціальний переворот виявився попередником тому культурному переворотові, тій культурній революції, перед лицем якої ми, все-таки, тепер стоїмо»[2].

Створена в результаті Жовтневої революції нова, соціалістична культура народів СРСР розвивається в національних формах, зберігаючи свою національну самобутність. У своїй національній політиці, у всій практичній роботі по керівництву господарським і культурним будівництвом Комуністична партія завжди виходила і виходить з вказівок великого Леніна про те, що соціалізм не тільки не знищує національних відмінностей і особливостей, а, навпаки, забезпечує

---

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 319—320.
[2] Там же.

всебічний розвиток економіки й культури всіх націй і народностей.

Яскравим наслідком культурної революції в СРСР є ліквідація неписьменності. В царській Росії переважна більшість населення була неписьменною. Як каже В. І. Ленін, народні маси були «пограбовані в розумінні освіти, світла і знання»[1].

Зразу ж після перемоги Жовтневої революції було поставлено питання про запровадження загального обов'язкового безплатного навчання, про відокремлення школи від церкви. В 1955/56 р. в Радянському Союзі працювало 213 тис. загальноосвітніх шкіл, в яких навчалося понад 30 млн. чоловік[2]. У всіх радянських республіках введено обов'язкове загальне семирічне навчання, і в цій п'ятирічці здійснюється перехід до загального обов'язкового десятирічного навчання. Як відзначається в доповіді Економічної й Соціальної Рад ООН, лише 55—57% населення земної кулі є письменним, тимчасом Радянський Союз, як говориться у тій же доповіді, вже давно став країною суцільної письменності[3].

До Жовтневої революції в Росії був всього 91 вищий учбовий заклад, де навчалося 112 тис. чоловік — переважно діти експлуататорських класів. У 1955/56 навчальному році число вузів досягло 765, у них навчалося близько 2 млн. дітей трудящих[4].

Бурхливо розвивається освіта і на Україні. До революції український народ на обох частинах своєї розірваної території зазнавав соціального й національного гноблення, що страшним тягарем давило й на культурний розвиток народу. На Україні до 1917 р. ледве чверть населення вміла читати й писати. За даними перепису 1897 р., у царській Росії серед українців письменних чоловіків було 23,3%, а жінок—3,9%. Тепер же Українська РСР є країною суцільної письменності. У семирічних школах республіки навчається учнів у 35, а в десятирічних — у 17 разів більше, ніж у 1914/15 навчальному році. Якщо до революції царизм забороняв навчання українською мовою, нещадно розправлявся з учителями, які робили спроби викладати рідною мовою, то тепер створено всі умови, щоб діти могли вчитися своєю рідною мовою. На Україні працює понад 30 тис. початкових, семирічних і десятирічних шкіл, в яких навчається більше 5 млн. учнів[5]. Понад 700 середніх спеціальних навчальних закладів і вузів щороку випускають десятки тисяч спеціалістів для різних галузей народного господарства, науки і культури[6].

До Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні було лише 27 вищих учбових закладів, у яких навчалось 35 тис. студентів. Тепер на Україні працює 138 вузів[7].

У нашій країні випускається більше інженерів, агрономів, лікарів і юристів, ніж у США, питома вага наукових і технічних кадрів у загальній масі населення СРСР більш ніж у два рази перевищує процент науково-технічних спеціалістів у всіх країнах Західної Європи.

---

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 19, стор. 113.
[2] Див. «Народное хозяйство СССР», 1956, стор. 222.
[3] Див. «Правда» від 22. VIII 1957 р.
[4] Див. «Народное хозяйство СССР», 1956, стор. 227.
[5] Див. М. Гречуха, Розквіт української радянської культури, «Комуніст України», 1957, № 8, стор. 42.
[6] Див. О. Кириченко, Наша сила — в дружбі народів, стор. 11.
[7] Див. М. Гречуха, Розквіт української радянської культури, стор. 44.

Величезним завоюванням Жовтневої революції є безплатне навчання й лікування в нашій країні. Радянська молодь навіть не уявляє, що до революції за здобуття середньої і вищої освіти, за лікування треба було (а в капіталістичних країнах і тепер треба) платити великі гроші. За образним порівнянням М. Рильського, «безплатність навчання і лікування здаються їм такою ж природною річчю, як безплатність повітря і сонячного проміння»[1].

Широкого розмаху в СРСР набув розвиток науки. Якщо до революції Росія нараховувала трохи більше 10 тис. учених, то в 1955 р. число їх досягало 223,9 тис. чоловік[2]. Радянські вчені вперше в історії людства створили і запустили штучні супутники Землі.

Значний вклад у розвиток радянської науки вносять українські вчені. В республіці є Академія наук, Академія архітектури і будівництва, Академія сільськогосподарських наук і багато інших науково-дослідних закладів, у яких працює близько 32 тис. науковців[3].

Українські вчені плідно працюють в галузі фізики, математики, хімії, біології, технічних наук, а також в галузі суспільних наук — історії України, української літератури, мовознавства, історії суспільно-політичної і філософської думки на Україні, питань історії народного господарства України, археології, права, мистецтвознавства, фольклору та етнографії.

Значний вклад у вивчення української народної поетичної творчості внесли радянські вчені А. М. Лобода, Ф. М. Колесса, М. О. Грінченко, П. М. Попов та ін. Наукові працівники Відділу словесного фольклору Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук Української РСР видали ряд цінних фольклорних збірників: «Українські народні казки» (1951), «Радянські народні частушки і коломийки» (1953), «Українські народні думи та історичні пісні» (1955), «Українські народні прислів'я та приказки» (1955), «Народні співці Радянської України» (1955) [4]. Свої багаторічні дослідження в галузі української народної поезії радянські фольклористи узагальнили в двох томах великого колективного твору «Українська народна поетична творчість», перша частина якого, присвячена радянському періоду, видана в 1955 р. і зараз виходить другим виданням.

Чималі зрушення сталися після Жовтневої революції в галузі етнографічного вивчення українського народу. До революції на Україні не було жодної державної наукової установи, яка вивчала б культуру й побут українського народу. Починаючи з 20-х років питаннями української етнографії на Радянській Україні займались, не рахуючи музеїв, такі установи: Етнографічна Комісія АН УРСР на чолі з акад. А. М. Лободою (основним її органом був журнал «Етнографічний вісник», вийшло 9 номерів); Кабінет антропології та етнології АН УРСР (видав три томи «Матеріалів до етнології»); Діалектологічно-етнографічна секція Одеської комісії краєзнавства АН УРСР (етнографічні матеріали публікувалися в першому та другому

---

[1] Максим Рильський, Величний подвиг народу, «Радянська Україна» від 18.VIII 1957 р.

[2] Див. «Народное хозяйство СССР», 1956, стор. 233.

[3] Див. О. Кириченко, Наша сила — в дружбі народів..., стор. 13.

[4] Див. «Народна творчість та етнографія», 1957, кн. 1, стор. 6—7; БСЭ, т. 44, стор. 137.

випусках «Вісника Одеської комісії краєзнавства») та Етнолого-краєзнавча секція харківської науково-дослідної кафедри історії української культури (видано два випуски записок). Працювало також Всеукраїнське етнографічне товариство, яке об'єднувало всі етнографічні гуртки республіки (видало сім номерів журналу «Побут» та один том записок).

Проте до 40-х років значна частина етнографічних робіт за своїм методологічним спрямуванням не відповідала принципам марксистсько-ленінської науки. В них ідеалізувались архаїчні пережитки в побуті, ігнорувався новий соціалістичний побут, відбивався вплив буржуазно-націоналістичної теорії безкласовості, безбуржуазності української нації.

В післявоєнний період основними науковими етнографічними осередками на Україні стали Відділ етнографії Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР в Києві і Український музей етнографії та художнього промислу АН УРСР у Львові. Наукові працівники цих осередків у своїй дослідницькій роботі серйозну увагу приділяють вивченню соціалістичного побуту робітничого класу та колгоспного селянства.

Соціалістичній культурі й побуту українських трудящих присвячується другий том історично-етнографічної монографії «Українці», робота над якою завершується в 1958 р. Українські радянські етнографи також готують до друку ряд монографій з окремих важливих питань, що торкаються соціалістичних перетворень в побуті та культурі робітників і селян Радянської України (народне житло, типи сільських поселень, громадський і сімейний побут та ін.).

Розвиток досліджень в усіх галузях наук є складовою частиною загального культурного піднесення в нашій країні.

Значних успіхів досягнуто в СРСР у галузі літератури, образотворчого й музичного мистецтва, які розвиваються на основі випробуваного методу соціалістичного реалізму і є важливими засобами утвердження і зміцнення високих ідейних і моральних принципів нашого соціалістичного суспільства.

Велику роль відіграють у цьому українські письменники, художники, композитори, театральні працівники, які, керуючись ленінським принципом партійності літератури і мистецтва і постановами ЦК КПРС з питань літератури й мистецтва, створили чимало високоідейних і високохудожніх творів.

В нашій країні добре відомі імена радянських українських поетів П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри, М. Бажана, А. Малишка, Л. Первомайського, О. Гаврилюка, М. Нагнибіди, П. Воронька, прозаїків Ю. Яновського, А. Головка, О. Вишні, П. Панча, Івана Ле, Ю. Смолича, О. Копиленка, О. Гончара, М. Стельмаха, С. Тудора, П. Козланюка, Н. Рибака, Ю. Збанацького, драматургів О. Корнійчука, І. Кочерги, І. Микитенка, М. Куліша, драматурга і памфлетиста Ярослава Галана, письменника і кінорежисера О. Довженка та ін.

Великим успіхом серед трудящих користуються твори радянських українських композиторів: Л. Ревуцького, В. Косенка, В. Лятошинського, К. Данькевича, С. Людкевича, П. Козицького, М. Вериківського, Г. Верьовки, П. Майбороди, Г. Майбороди, Г. Жуковського, А. Філіпенка, А. Кос-Анатольського, В. Нахабіна, Є. Козака, Я. Цегляра та ін.

Український радянський драматичний і оперний театри прослави-

ли такі актори, як М. Заньковецька, П. Саксаганський, І. Мар'яненко, Г. Юра, Ю. Шумський, А. Бучма, М. Крушельницький, М. Литвиненко-Вольгемут, І. Паторжинський, О. Петрусенко, Н. Ужвій, В. Чистякова, Б. Романицький, В. Василько, О. Сердюк, Д. Антонович, В. Яременко, Б. Гмиря, М. Гришко, З. Гайдай, Є. Чавдар та ін.

Про визначні досягнення українського радянського образотворчого мистецтва яскраво свідчить діяльність живописців О. Шовкуненка, Т. Яблонської, С. Григор'єва, В. Пузирькова, В. Костецького, К. Трохименка, М. Хмелька, Г. Меліхова; графіків В. Касіяна, М. Дерегуса, О. Пащенка, О. Кульчицької, І. Їжакевича, О. Довгаля, В. Мироненка; скульпторів М. Лисенка, О. Ковальова, І. Гончара, О. Олійника, М. Вронського, Б. Іванова та ін.

Зараз партія озброїла працівників літератури й мистецтва новим програмним документом, який вказує єдино правильний шлях для кожного діяча культури — найтісніший зв'язок з життям народу. В опублікованому скороченому викладі виступів першого секретаря ЦК КПРС М. С. Хрущова «За тісний зв'язок літератури і мистецтва з життям народу» по-ленінськи визначено такі важливі питання радянського мистецтва, як народність, партійність, найтісніший зв'язок з життям, розгорнуто бойову програму розвитку радянської літератури й мистецтва на сучасному етапі, ще раз підкреслено те велике місце, яке займають література й мистецтво в багатогранному, творчому житті радянського народу.

«Вся історія розвитку радянського суспільства,— говорить М. С. Хрущов,— найпереконливіше доводить, що керівництво партії і держави, їх увага до художньої творчості і піклування про письменників, художників, скульпторів та композиторів забезпечили видатні успіхи літератури і мистецтва, розквіт соціалістичної культури всіх народів СРСР. У рішеннях партії з ідеологічних питань визначені найважливіші завдання і основні принципи політики партії в галузі літератури і мистецтва, що зберігають свою силу нині. Одним з найважливіших принципів є нерозривний зв'язок радянської літератури і мистецтва з політикою Комуністичної партії, яка становить життєву основу радянського ладу»[1].

Про бурхливий розвиток соціалістичної культури свідчить широкий розмах видання книг. У 1913 р. в сучасних кордонах СРСР вийшло 27 тис. книг тиражем у 89 млн. примірників, а зараз у нашій країні їх друкується щорічно по 50—60 тис. тиражами понад 1 млрд. примірників[2].

Небувало зросло видання книг мовами національностей СРСР, зокрема українською, яка переслідувалась царизмом. Якщо в 1913 р. на Україні було видано книг 10 801 тис. примірників, то в 1955 р.— 86 268 тис. примірників, у 1956 р.—97 700 тис. примірників, а в цьому році вийде з друку 3,5 тис. назв книг тиражем понад 100 млн. примірників[3]. Тиражі українських книг, які видаються зараз, здавалися б фантастичними до Жовтневої революції.

---

[1] М. Хрущов, За тісний зв'язок літератури і мистецтва з життям народу, «Радянська Україна» від 29.VIII 1957 р.

[2] Див. «Народное хозяйство СССР», стор. 240.

[3] Див. «Народне господарство Української РСР», Держ. стат. вид-во, К., 1957, стор. 467; М. Гречуха, Розквіт української радянської культури, стор. 49.

Величезну роль у справі комуністичного виховання трудящих відіграє радянська преса, яка з року в рік зростає. Зараз у нашій країні видається понад 7000 газет разовим тиражем 49 млн. примірників, у той час як в 1913 р. в сучасних кордонах СРСР їх видавалося 1055 разовим тиражем у 3,3 млн. примірників[1]. На Україні видається 2766 газет і 68 журналів.

У справі культурного зростання народу величезна роль належить також бібліотекам, клубам, будинкам культури, музеям. Колись В. І. Ленін мріяв, щоб наша країна мала 50 тис. бібліотек; у 1955 р. в Радянському Союзі їх було близько 400 тис.[2] В УРСР на 1954 р. було 77 034 бібліотеки з книжковим фондом у 222 720 тис. примірників [3].

Важливим засобом піднесення культурного рівня, комуністичного виховання народу є новий, радянський театр. Якщо до революції в Росії було 172 театри, то тепер в СРСР нараховується їх понад 500[4].

До революції український театр зазнавав утисків з боку царизму. Наприклад, у 80-х роках XIX ст. українська трупа, до складу якої входили такі талановиті митці, як Кропивницький, Заньковецька, Садовський, Саксаганський, не мала права грати на Україні, зокрема в Києві. Тепер на Україні понад 70 театрів і понад 60 музичних закладів, Український музично-драматичний театр створено в Криму.

Згадуючи минуле українського театру, П. Саксаганський писав: «Опріч матеріальних труднощів, опріч злиднів, українському акторові загрожувало ще безліч різних несподіваних неприємностей, утисків з боку начальства, починаючи від всесильних царських сатрапів-губернаторів і кінчаючи простим поліцаєм-урядником. Вам, молодим радянським працівникам сцени, важко навіть уявити собі, чим було життя для давнього українського актора»[5].

Великого розмаху набуло в СРСР кіно — найбільш масове мистецтво, яке міцно увійшло в побут нашого народу, а також радіомовлення. Швидко зростає телебачення.

Бурхливо розвивається в СРСР народна творчість, художня самодіяльність, багатонаціональне народне мистецтво, про що яскраво свідчать яскраві й талановиті виступи юнаків і дівчат усіх 15 радянських республік на VI Всесвітньому фестивалі молоді й студентів. У багатонаціональній соціалістичній культурі народів СРСР розквітають українська народнопоетична, пісенно-музична, інструментальна та хореографічна творчість, народне образотворче мистецтво — художні розписи, ткацтво і килимарство, вишивка, гончарство, різьбярство тощо.

Велика Жовтнева соціалістична революція викликала піднесення поетичної творчості українських трудящих мас, наповнила її новим, соціалістичним змістом. У ній яскраво відбито найважливіші події, зв'язані з соціалістичним будівництвом в нашій країні і боротьбою проти імперіалістичних хижаків, зокрема відбито події Великої Вітчизняної війни, а також мирну працю нашого народу в післявоєнний період і боротьбу за мир. В багатьох творах радянської народної по-

---

[1] Див. «Народное хозяйство СССР», стор. 240.
[2] Там же, стор. 236.
[3] Див. «Народне господарство Української РСР», 1956, стор. 456.
[4] Див. «Правда Украины» від 19.VII 1957 р.
[5] П. К. Саксаганський, Думки про театр, «Мистецтво», К., 1955, стор. 97.

езії український народ оспівує геніального вождя Жовтневої революції В. І. Леніна.

Український народ висунув з свого середовища багато талановитих народних поетів-співців, музикантів, художників, які демонструють свої досягнення на оглядах художньої самодіяльності, виставках, святах пісні. На Україні працює 106 тис. гуртків художньої самодіяльності, в яких бере участь понад 1,5 млн. чоловік [1].

Величезні соціалістичні культурні перетворення відбулися також у західних областях України, населення яких до возз'єднання з УРСР зазнавало жорстокого соціального і національного гніту. Зараз в західних областях Української РСР повністю ліквідовано неписьменність, створено 7 тис. загальноосвітніх шкіл, 26 вузів, 29 музеїв, 19 українських театрів, 15 тис. клубів і будинків культури, понад 8 тис. бібліотек [2].

Національна культура народів СРСР все більше розквітає і збагачується. Кожна національна культура вбирає в себе надбання інших братніх культур і насамперед багатої російської культури. В той же час російська культура вбирає в себе духовні багатства інших радянських народів. Пройнята великими ідеями дружби народів, радянська багатонаціональна культура являє собою спільне й неподільне надбання всіх народів СРСР.

Успіхи будівництва комунізму, успіхи культурної революції в СРСР створюють передумови для цілковитої ліквідації відмінностей між працею фізичною і розумовою, для цілковитого стирання граней між культурним рівнем міста і села. З кожним новим успіхом у комуністичному будівництві культурний рівень сільського населення все більше наближається до культурного рівня промислових центрів, бо комунізм означає всебічний розвиток духовної культури.

Найважливішим наслідком культурних перетворень в СРСР є виховання нової, радянської людини, будівника комунізму, якого характеризують такі риси, як колективізм, інтернаціоналізм, виключна мужність, скромність, витримка, справжній гуманізм, нове ставлення до жінки як до товариша, рівноправного члена суспільства й сім'ї. Ці чудові риси радянської людини виявляються на всіх ділянках соціалістичного будівництва. Вони розвиваються в боротьбі з пережитками капіталізму, які ще збереглися в свідомості деякої частини наших людей.

Сорокарічний шлях, пройдений нашою країною, показує, як під керівництвом мудрої Комуністичної партії стало можливим здійснення культурних перетворень всесвітньоісторичного значення, що вивели з темряви неуцтва багатомільйонні народні маси, які були приречені буржуазно-поміщицьким ладом на тяжке і безпросвітне життя.

Усі народи нашої країни славлять Комуністичну партію, яка веде їх від перемоги до перемоги. В. І. Ленін, висловлюючи думку мільйонних народних мас, говорив про партію: «Їй ми віримо, в ній ми бачимо розум, честь і совість нашої епохи» [3]. Керівна роль партії відбита в народній творчості, в багатьох народних прислів'ях та приказках: «Компартія вірний шлях нам показала, щоб ми до щастя

---

[1] Див. Р. З. Бабійчук, Жовтнева революція і розвиток української радянської культури, Т-во для пошир. наук. і політ. знань, К., 1957, стор. 29.

[2] Див. М. Гречуха, Розквіт української радянської культури, стор. 50.

[3] В. І. Ленін, Твори, т. 25, стор. 233.

прямували», «Партія нас вчила, тому ми в Жовтні всіх ворогів розбили», «Партія нам шлях до правди вказала, і ми ту правду завоювали». Любов до партії яскраво висловлена в народному прислів'ї «Партія наша — народу цвіт, хвала тобі, партіє, на тисячу літ»[1].

Натхненні історичними рішеннями XX з'їзду КПРС, діячі радянської культури зустрічають 40-річчя Жовтня новими досягненнями, прагнучи ще яскравіше показати у своїй творчості величні подвиги нашого народу і його партії, під керівництвом якої він впевнено йде до світлих вершин комунізму.

К. Г. Гуслистий

---

[1] Ф. І. Лавров, Комуністична партія і В. І. Ленін в українській народній творчості, Вид-во АН УРСР, К., стор. 32.

Статті

П. М. ПОПОВ

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ — НАТХНЕННИК І ОРГАНІЗАТОР РОЗКВІТУ НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА

Комуністична партія — випробуваний керівник трудящих, розум, честь і совість нашої епохи, організуюча і спрямовуюча сила радянського суспільства. Вся 40-літня історія радянського суспільства переконливо свідчить про беззавітне служіння Комуністичної партії і Радянського уряду справі робітничого класу і всіх трудящих. Діяльність нашої партії пройнята глибокою вірою в творчий геній народу. Партія завжди вважала, що рушійною силою історії є народ, маси, що трудящі, які створюють всі матеріальні блага, є справжніми творцями і духовної культури.

Класики марксизму-ленінізму в своїх теоретичних творах і практика соціалістичного будівництва розбили вщент стару, ворожу, в корені невірну «теорію» про те, що трудящі маси нібито не здатні до політичної, наукової, художньої творчості, що історію і вищу культуру нібито творять лише видатні особи, а не трудящі маси.

Колективний геній народу завжди творив найбільші цінності людської культури. Але тільки після Великої Жовтневої соціалістичної революції народ одержав змогу користуватися створеними ним матеріальними і духовними благами. Перемога Великого Жовтня розкувала і звільнила могутні творчі сили народу.

Розквіт найпередовішої в світі радянської культури — соціалістичної змістом і національної формою — є наслідком повсякденного піклування партії про створення багатства не тільки матеріальної, а й духовної культури радянських людей, які будують світле комуністичне майбутнє.

Соціалістичний зміст, втілений в яскраву національну художню форму, масовість, всенародність — такі прекрасні риси має народне радянське мистецтво. Чим ближче підходимо ми до комунізму, тим більше розквітає передове народне радянське мистецтво.

Радянські трудящі, будівники комуністичного суспільства, активно творять художні цінності. Це виявляється, зокрема, у величезному, небувалому розмаху як професіонального мистецтва окремих митців, так і художньої самодіяльності найширших трудящих мас. Остання є оригінальною, самобутньою, справді народною мистецькою творчістю.

Процес розвитку народного мистецтва під керівництвом Комуністичної партії в умовах радянської влади ще мало досліджений на-

шою наукою. Тимчасом ця тема настільки важлива і актуальна, наскільки широка і багатогранна. Вичерпати її важко і в великих монографіях. У цій статті ми спинимось лише на деяких найважливіших питаннях даної теми, переважно в теоретичному плані.

Вчення про соціалістичну культуру, про соціалістичне мистецтво зародилось у нашій країні ще до Великої Жовтневої соціалістичної революції. В класичній праці В. І. Леніна «Партійна організація і партійна література», опублікованій в 1905 р., проголошено основоположний принцип соціалістичної естетики — принцип партійності художньої творчості. «Літературна справа повинна стати *частиною* загальнопролетарської справи...» [1],— писав В. І. Ленін.

Теорія відображення В. І. Леніна, викладена в його філософському творі «Матеріалізм і емпіріокритицизм» (1908) та в статтях про Льва Толстого (1908—1911), служила і служить партії й трудящим дороговказом у боротьбі за тісний зв'язок мистецтва з реальним життям, у боротьбі за велику пізнавальну і перетворюючу роль передового мистецтва.

Теоретичні праці В. І. Леніна є неперевершеним зразком найтіснішого поєднання теорії з практикою соціалістичного будівництва. Вони дають мистецькій практиці силу орієнтування, ясність перспективи, впевненість у роботі, віру в перемогу комунізму на всіх ділянках життя і творчості.

Ще в 90-х роках XIX ст. В. І. Ленін поставив перед партією пролетаріату завдання — перейти від пропаганди марксизму серед невеликої кількості передових робітників, зібраних у пропагандистських гуртках, до політичної агітації серед широких мас робітничого класу.

Бойова, масова політична пісня і була одним із дійових засобів такої агітації. Тому саме в цей період на вимогу революційного руху й була створена значна частина масових революційних пісень, гімнів, маршів. В кінці XIX і в першому десятирічці XX ст. утворився основний фонд революційних пісень пролетаріату. Тоді ж вони були і дуже поширені.

Ці пісні, створені здебільшого революціонерами-професіоналами, почасти соратниками В. І. Леніна, були прийняті робітничим класом на озброєння в боротьбі з ворожим світом експлуатації. Вони стали народними в кращому розумінні цього слова.

В. І. Ленін підносив роль революційних пісень під час масових демонстрацій. В одній із своїх статей «Майовка революційного пролетаріату» (1913) В. І. Ленін писав, що з співанням революційних пісень, з гучними закликами до революції, з червоними прапорами робітникам було легше боротися проти мобілізованих царським урядом сил поліції і охранки[2].

В. І. Ленін відзначає в цьому зв'язку величезну роль не тільки революційних пісень, а й нелегальних народних сатиричних віршів, поширюваних під час демонстрацій і скерованих проти класових ворогів робітничого класу. Без сумніву, тут мова йшла про робітничі сатиричні вірші, пісні і частушки, в яких викривалися злодіяння царського уряду, поміщиків і капіталістів.

В революційних масових піснях В. І. Ленін вбачав могутнє знаряддя виховання мас. Вплив революційних пісень він вважав особ-

---

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 10, стор. 27.
[2] Див. В. І. Ленін, Твори, т. 19, стор. 186.

ливо дійовим під час революційних демонстрацій. Отже, революційні пролетарські пісні були гострим бойовим знаряддям у руках більшовицької партії, вони допомагали викривати болячки самодержавного ладу. В романі «Мати» Горький також писав про велику організуючу і виховну силу революційної пісні під час вуличних демонстрацій.

Важливим засобом революційного впливу більшовицької партії на маси були революційні прокламації, які друкувалися і поширювалися підпільними партійними організаціями. В цих прокламаціях наводилися уривки з революційних пісень робітничого класу, а також використовувалися народні прислів'я, приказки, влучні народні вислови.

Піклування Комуністичної партії про народну творчість виявлялося і на сторінках партійної преси. Так, у дореволюційній більшовицькій газеті «Правда» в 1913 р. була вміщена стаття, присвячена пам'яті французького поета-робітника Ежена Потьє, автора тексту знаменитої пролетарської пісні «Інтернаціонал» — гімна Комуністичної партії. В статті наголошувалося на величезному значенні пропаганди комуністичних ідей засобами масової революційної пісні [1].

Нещодавно з'ясовано, що ця стаття написана В. І. Леніним [2].

Більшовицька «Правда» в дожовтневих і в післяжовтневих номерах друкувала тексти масових революційних пісень, заохочуючи трудящі маси до їх засвоєння. В «Правде» 1917 р. так писалося: «Звертаємо увагу товаришів на бажаність організації співанок і репетицій хорового виконання революційних пісень».

Більшовицькі партійні організації ще до Жовтня вживали заходів для розвитку не тільки письмової, а й усної поетичної творчості робітників, тобто робітничого фольклору. В цьому відношенні показовою є визначна, але досі, на жаль, маловідома стаття, вміщена в дожовтневому органі більшовицької партії «Путь правды» під назвою «Робітнича поезія». У ній підкреслювалась велика цінність робітничої поезії як *«колективної* творчості робітничих мас».

В статті писалося: «Ми будемо говорити тут про пісні, вірші й частушки, складені спільно невідомими авторами. Всяка народна, в тому числі й робітнича поезія, складається таким чином: що почате одними, доповнюється іншими, змінюється третіми і закінчується четвертими особами. Який-небудь місцевий житель або приїжджий збирач-етнограф записує пісні і в такий спосіб колективний твір попадає в друк. Ці записи, крім художнього інтересу, є дуже цінним матеріалом для характеристики настроїв мас і їх ставлення до різних питань навколишнього життя» [3].

Стаття наголошує на яскравому реалізмі колективної художньої словесної творчості трудящих, на її правдивості, на її бойовому дусі, на різко негативному ставленні авторів-робітників до експлуататорського суспільства. В робітничих піснях і віршах звучать заклики до створення революційними засобами нового, світлого соціалістичного життя.

Комуністична партія ще в дожовтневі часи високо оцінювала не тільки власне робітничу поезію, а й взагалі художню творчість тру-

---

1 Див. «Правда» від 3.І 1913 р. (№2).

2 В. И. Ленин, Сочинения, издание 4-ое, т. 36, М., 1957, стор. 185—186.

3 «Путь правды» від 6. IV 1914 р. (№ 56).

дящих як сучасну, так і минулих часів. Так, у 1912 р. «Правда» надрукувала «Лист до редакції» від гуртка по вивченню сучасної народної творчості з закликом збирати казки, пісні, частушки[1]. Гурток цей працював у Петербурзі при Відділі рукописів Бібліотеки Академії наук. Цим самим редакція «Правды» заохочувала робітничі маси до роботи над народною творчістю в широкому значенні цього слова, тобто творчості не тільки робітників, а й селян, усіх трудящих, усіх експлуатованих.

Редакція дожовтневої більшовицької «Правди» підтримувала справу збирання і вивчення поряд з сучасною також і традиційної творчості трудящих. З цього боку характерним є вміщення в «Правде» коротенької, але важливої в літописі радянської науки про народну творчість замітки — «Пісня під забороною».

Таким чином, ще в дожовтневі часи керовані Комуністичною партією революційні організації поряд з робітничою літературою, поряд з фольклором пролетаріату взяли під свій захист також і народну творчість найширших мас трудящих.

Присвятивши всю свою діяльність боротьбі за щастя трудящих, Комуністична партія завжди вбачала у поетичній творчості, створеній найширшими масами, цінне джерело виховного, пізнавального і художнього значення.

Ще в дні вирішальних боїв за перемогу Жовтня В. І. Ленін говорив, що тільки той переможе і вдержить владу, хто вірить у народ, хто порине в джерело живої народної творчості. Народ, трудящі нашої країни, керовані Комуністичною партією, здобули перемогу і відстояли свої завоювання. Велика Жовтнева соціалістична революція забезпечила найширшим масам можливість «розгорнути свої здібності, виявити таланти, яких в народі — непочате джерело і які капіталізм м'яв, давив, душив тисячами і мільйонами»[2].

Після перемоги Жовтня перед Комуністичною партією по-новому, з новою силою і гостротою постали питання культури. В умовах радянської держави, в умовах диктатури пролетаріату партія розгорнула величезну роботу по створенню нового, соціалістичного мистецтва, тісно зв'язаного з народом. В. І. Ленін у розмові з Кларою Цеткін говорив: «Мистецтво належить народові. Воно повинно входити своїми найглибшими корінням в саму товщу широких трудящих мас. Воно повинно бути зрозуміле цим масам і любиме ними. Воно повинно об'єднувати почуття, думки і волю цих мас, піднімати їх. Воно повинно пробуджувати в них художників і розвивати їх».

Для того, щоб створити всенародне мистецтво соціалізму, необхідно було використати найцінніші скарби масового мистецтва не тільки пролетаріату, а й взагалі трудящих, скарби мистецтва, створені як після Жовтня, так і в попередні епохи. Зрозумілою є та велика увага, яку приділяв В. І. Ленін уже в перші роки радянської влади творчості найширших мас.

У 1918 р. В. І. Ленін зацікавився, наприклад, народним хором М. Є. П'ятницького. Прослухавши народні пісні, виконані цим хором, Ленін схвалив його репертуар, його напрямок.

Партія, особисто В. І. Ленін приділяли велику увагу і спеціально усній творчості трудящих. В тому ж 1918 р., ознайомившись з мате-

---

[1] «Правда» від 5.XII 1912 р. (№185).
[2] В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 363.

ріалами дожовтневої народнопоетичної творчості (збірник казок Н. Е. Ончукова, «Смоленский этнографический сборник» В. Н. Добровольського, народні прислів'я і приказки, зібрані В. І. Далем, зокрема в його великому «Толковом словаре живого великорусского языка»), В. І. Ленін, за спогадами В. Д. Бонч-Бруєвича, говорив: «Я побіжно проглянув оці книжки і бачу, що нестає, очевидно, рук або бажання все це узагальнити, все це переглянути під соціально-політичним кутом зору; адже на цьому матеріалі можна було б написати прекрасне дослідження про сподівання і прагнення народні... Це справжня народна творчість, така потрібна і важлива для вивчення народної психології в наші дні» [1].

Після перемоги Жовтня пісні пролетаріату, відомі раніше переважно як підпільна творчість, що поширювалась переважно серед робітників, вільно залунали на просторах нашої Вітчизни і стали масовими піснями всього радянського народу. За їх зразком почала творитися нова пісенна творчість народів Радянського Союзу.

Роль Комуністичної партії і Радянського уряду в розвитку народного мистецтва радянської епохи винятково велика. Вона в повному розумінні керівна, спрямовуюча. Можна сміливо сказати, що тільки завдяки піклуванню партії і уряду культура і мистецтво соціалістичних націй досягли небувалого розквіту. Тільки в Країні Рад створено вперше в історії людства справді загальнонародну соціалістичну культуру, теоретичною основою якої є найпередовіше, революційне вчення Маркса-Енгельса-Леніна.

Комуністична партія і Радянський уряд завжди розглядали питання народної культури, народного мистецтва в нерозривному зв'язку з загальними завданнями будівництва нашої соціалістичної Вітчизни як справу загальнопартійного і загальнодержавного значення, як одну з важливих функцій нової, соціалістичної держави.

Без розуміння тісного зв'язку розвитку радянського мистецтва з історією соціалістичного будівництва в нашій країні, з найважливішими загальними завданнями Комуністичної партії і соціалістичної держави, особливо з завданням комуністичного виховання мас, неможливо зрозуміти суті радянського мистецтва, зокрема масового, колективного, в різні періоди історії радянського суспільства.

Радянська художня народна культура, народне мистецтво, як і взагалі вся радянська література і мистецтво під керівництвом партії, служили тим завданням, які стояли перед радянською державою, завжди відповідали життєвим потребам будівництва соціалізму. Так, на початку першої фази розвитку радянського суспільства народна творчість допомагала народові, партії, державі в подоланні опору скинутих, але не ліквідованих ще експлуататорських класів, служила обороні країни від нападу інтервентів, а пізніше сприяла відбудові промисловості й сільського господарства після першої світової війни та воєнної іноземної інтервенції, зміцненню союзу робітничого класу і трудового селянства, перемозі політики соціалістичної індустріалізації країни і колективізації сільського господарства.

Партійна преса, як і в дореволюційні роки, широко підтримувала і стимулювала масову народну творчість. Надруковані в центральній

---

[1] В. Д. Бонч-Бруевич, В. И. Ленин о народном творчестве, «Советская этнография», 1954, № 4, стор. 117—131.

і місцевій партійній пресі народні пісні, вірші, оповідання, частушки служили зразками для створення в народі нових творів. Воєнно-героїчна тематика народної поезії була дуже характерною для перших років радянської влади.

Народна творчість цих років яскраво виявлялася у віршах, піснях і частушках, що їх складали рядові бійці Червоної Армії, червоні партизани, актив робітників і сільської бідноти. Значна частина цих творів дбайливо збиралася і друкувалася редакціями фронтових, армійських, губернських і повітових газет. В газеті «Красный набат» Східного фронту, наприклад, надруковано було «Пісню червоноармійця», створену за зразком революційної пісні «Смело, товарищи, в ногу»:

Дружно, товарищи, в ногу,
Остро наточим штыки!
Всем беднякам на подмогу —
Красные двинем полки! [1]

Цей вірш став масовою піснею не тільки в армії, а й у народі; його поширенню сприяв як актуальний, бойовий зміст, так і добре відома всім трудящим і любима ними мелодія.

Поряд з індивідуальними творами, які набували масового розповсюдження, а частково фольклоризувалися завдяки поширенню через партійну і військово-фронтову пресу, одним із важливих чинників створення оригінального радянського народнопісенного репертуару були колективні комсомольські пісні.

Прикладом таких пісень, які мали величезний мобілізуючий вплив, є одна з найпоширеніших пісень початку 20-х років «Наш паровоз», складена комсомольцями Київських паровозоремонтних майстерень за участю М. Островського. Пісня має такий приспів:

Наш паровоз, вперед лети!
В коммуне остановка.
Другого нет у нас пути —
В руках у нас винтовка [2].

На цей період припадає творення нової, радянської народної поезії в найрізноманітніших її видах. Виникали нові героїчні, ліричні і сатиричні пісні, скеровані проти внутрішніх і зовнішніх ворогів революції, частушки і коломийки, прислів'я і приказки, казки і легенди, анекдоти і усні, здебільшого автобіографічного змісту, оповідання учасників революційних подій. В цей же час з'являються перші великі епічні твори з радянським змістом — билини, думи, оповіді («перекази»).

Особливо багато зразків народної поезії, зокрема епічних і ліро-епічних, склали народи СРСР про великого і мудрого вождя В. І. Леніна. Багатьма новими творами збагатилися й інші галузі народного мистецтва — музична, образотворча. При жанровій, стильовій, мовній різноманітності зміст усіх цих творів був і є єдиний — соціалістичний.

В роки переходу на мирну, творчу роботу під керівництвом партійних організацій, силами робкорів і сількорів, вчителів та ін-

[1] «Красный набат» від 27.IV 1919 р.

[2] «Творчество народов СССР, Под редакцией М. Горького, Л. Мехлиса», Вид-во ред. «Правды», М., 1938, стор. 310.

ших представників радянської інтелігенції була розгорнута велика робота по збиранню нового радянського фольклору та публікації його зразків у центральній, губернській і повітовій пресі, в газетах, журналах, збірниках, пісенниках.

Така робота проводилася в обстановці жорстокої класової боротьби, при величезному опорі ворожих сил — буржуазних націоналістів, богданівців, троцькістів. Ще в перші роки радянської влади, під безпосереднім керівництвом В. І. Леніна, партія розгромила пролеткультівські організації, показала шкідливість їх нігілістичного ставлення до класичної спадщини і до народної творчості, визначила справжні шляхи дальшого творення соціалістичної культури.

Центральний Комітет Комуністичної партії прийняв у цей період ряд важливих постанов, які сприяли піднесенню соціалістичної культури, соціалістичного мистецтва. Такою є, зокрема, постанова ЦК РКП(б) від 18 червня 1925 р. «Про політику партії в галузі художньої літератури».

Велике значення для виховання мас — творців і носіїв народної творчості — мали постанови ЦК партії і Радянського уряду про ліквідацію неписьменності, про збільшення бібліотечно-книжкових і музейних багатств країни, про найширше використання їх трудящими. За ініціативою В. І. Леніна був відкритий вільний доступ народу до бібліотечних багатств; розширена була публікація книг, зокрема класиків марксизму-ленінізму; видавалися великими тиражами твори класиків літератури.

В ході культурної революції народна творчість значно підноситься в ідейно-художньому відношенні. Народна творчість чимдалі все більше використовує надбання передової радянської літератури, професіонального мистецтва, а література та професіональне мистецтво в свою чергу використовують народну творчість. Обидві течії прагнуть до активного взаємозбагачення, до благотворного взаємовпливу. Радянське мистецтво в цілому має єдиний соціалістичний зміст при різноманітних національних формах.

В результаті перемоги політики соціалістичної індустріалізації країни і колективізації сільського господарства, що її неухильно проводила партія, в СРСР остаточно перемогла культурна революція і докорінно змінилось обличчя радянського народу. Ці зміни привели до створення заможного життя, до піднесення культурного рівня трудящих, до зростання задоволення їх особистих потреб.

В нових умовах Центральний Комітет Комуністичної партії вживає заходів до нового піднесення мистецтва і літератури. 23 квітня 1932 р. ЦК партії прийняв історичну постанову «Про перебудову літературно-художніх організацій», яка мала величезне значення для дальшого розвитку всіх галузей мистецтва.

Повна перемога соціалізму в СРСР, мудре керівництво Комуністичної партії забезпечили в нових історичних умовах розвиток як народно-поетичної творчості, так і всього радянського мистецтва, торжество єдиного соціалістичного світогляду, розквіт нових явищ і відмирання — разом з відмиранням старого, дореволюційного побуту — віджилих, застарілих видів усної народної творчості. Тепер більш активно і повно, ніж раніш, творяться нові види народної творчості, яка натхненно оспівує морально-політичну єдність радянського народу, дружбу народів, соціалістичну працю, радянську Вітчизну, мудру Комуністичну партію.

Під керівництвом партії проводиться ряд заходів, які безпосередньо стосуються народнопоетичної творчості. Так, при оргкомітеті Спілки радянських письменників СРСР 15 грудня 1933 р. в Москві скликано було першу нараду з питань фольклору. Нарада відзначила велику цінність народної творчості як важливого ідеологічного знаряддя в справі створення соціалістичної культури, як невичерпного джерела живої народної мови, художніх образів, нових ритмів і мелодій, як чутливого сигналізатора настроїв мас, як показника політичного і культурного їх рівня.

На нараді прийнято було ряд важливих постанов, скерованих як на поліпшення роботи в галузі самого фольклору, так і на перебудову науки про народну творчість. Нарада визнала обов'язковими для фольклористики всі методологічні вимоги, які застосовуються до радянського літературознавства [1].

Внаслідок проведених заходів фольклор і фольклористика вступили в смугу небувалого доти розквіту. Почалося надзвичайно широке збирання і видання зразків народної творчості, активна перебудова тематики і методології фольклорних досліджень на основі марксизму-ленінізму. При Спілці радянських письменників СРСР і окремих республік, в системі Академії наук СРСР та інших організацій були утворені фольклористичні секції і установи.

Велике місце посідали питання фольклору на Першому Всесоюзному з'їзді радянських письменників у Москві (1934), проведеному за вказівкою Центрального Комітету партії і за участю секретаря ЦК ВКП(б) А. О. Жданова, який виступив з промовою про найважливіші завдання радянської літератури як літератури соціалістичного реалізму, як найпередовішої літератури світу.

Велике значення народної творчості для розвитку соціалістичної літератури підкреслив О. М. Горький. У своїй доповіді на з'їзді він говорив, що «найбільш глибокі і яскраві, художньо довершені типи героїв створені фольклором, усною творчістю трудового народу; що справжню історію трудового народу не можна знати, не знаючи усної народної творчості, яка з давніх-давен є невідступним і своєрідним супутником історії» [2].

Серед інших організаційних заходів Комуністичної партії і Радянського уряду цього періоду щодо народної творчості слід вказати на реорганізацію в 1936 р. будинків мистецтва на селі в будинки народної творчості, які існують і нині в усіх республіках, областях. Було створено Всесоюзний Будинок народної творчості ім. Н. К. Крупської в Москві. Будинки народної творчості покликані подавати кваліфіковану допомогу масовій художній самодіяльності як у засвоєнні кращих досягнень професіонального мистецтва, так і в розвитку самостійної, оригінальної народної творчості.

З 1934 р. почав виходити у виданні Академії наук СРСР неперіодичний збірник «Советский фольклор» (вийшли вип. 1—7), а в 1937—1939 рр. видавався спеціальний журнал «Народное творчество» (Москва). Фольклорні відділи були організовані в ряді літературних журналів.

---

[1] Див. «Правда» від 14.XII 1933 р.; «Советская этнография», 1934, № 1—2, стор. 204—206.

[2] Див. М. Горький, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, К., 1951, стор. 29—35.

Постановою Уряду Української РСР в системі Академії наук УРСР в 1936 р. засновується спеціальний Інститут українського фольклору, який в роки війни був перетворений в Інститут народної творчості і мистецтв (1942—1944), а з 1944 р. існує в складі Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії. Інститут українського фольклору разом з Управлінням в справах мистецтв при РНК УРСР видавав спеціальний журнал «Український фольклор» (1937—1939), перетворений пізніше в журнал «Народна творчість» (1939—1941).

В 1935—1937 рр. видавництво «Две пятилетки» провело велику роботу по збиранню, упорядкуванню і публікації радянської народної творчості. Внаслідок цієї роботи був виданий редакцією «Правды» до XX-річчя Великого Жовтня збірник «Творчество народов СССР» за редакцією О. М. Горького і Л. З. Мехліса. Цей збірник і досі є одним із найзначніших явищ радянської культури, радянського народного мистецтва.

Збірник «Творчество народов СССР» показує, як завдяки піклуванню партії і уряду вже за два перші десятиріччя радянської влади була створена поряд з літературою високоідейна і високохудожня радянська народнопоетична творчість. Цінні ілюстрації зразків образотворчого мистецтва трудящих показують небувалий розквіт і цієї галузі народного мистецтва.

Віра в творчі сили і здібності народних мас, служіння трудовому народові — такими є визначальні риси політики Комуністичної партії. Комуністична партія завжди боролася з шкідливою і ворожою «теорією» про те, що нібито експлуатовані маси не можуть обійтись без експлуатуючих класів, «теорією», що стала основою розтлінної «філософії» буржуазії та її соціал-демократичної агентури.

Одним із проявів брехливої буржуазної «теорії» про нібито нездатність народних мас до високої творчості, зокрема в галузі мистецтва, є так звана теорія аристократичного походження народної творчості, поширювана буржуазною фольклористикою. Представники «історичної школи» фольклористики дореволюційної Росії (Вс. Міллер та ін.) намагалися доводити, що величний російський билинний епос був створений нібито не народом, а верхівкою, панівними класами і що лише потім билини «спустилися» в маси, які їх тільки «спотворили».

З цією ворожою трудящим масам «теорією» перегукувалася в 20—30-х роках профашистська «теорія» німецького вченого Ганса Наумана про те, що народ, мовляв, взагалі ніколи нічого не творить, а тільки відтворює і спотворює те, що механічно переймає від панівних верхів, без яких народні маси, мовляв, ніколи не можуть обійтися. Цілком зрозуміло, що такі й подібні твердження неправдиві й служать тільки виправданню пригнічення трудящих мас експлуататорськими класами.

Яскравим свідченням піклування Комуністичної партії і Радянського уряду про народну творчість і її творців та носіїв є нагородження орденами і медалями Союзу РСР видатних народних сказителів, співців, оповідачів. Так, Указом Президії Верховної Ради Союзу РСР в 1939 р. були нагороджені народні співці й оповідачі М. С. Крюкова, Джамбул Джабаєв, Ф. А. Конашков, І. Ф. Ковальов та інші. Ряд народних поетів і співців прийнято в члени Спілки радянських письменників і Спілки радянських композиторів. Радянська

громадськість широко відзначила ювілеї ряду видатних народних митців: в 1938 р.— російської сказительки Марфи Крюкової, в 1940 р.— українського народного співця-кобзаря Федора Кушнерика, в різні роки — славного казахського акина Джамбула Джабаєва, українського кобзаря Павла Носача та ін.

В радянських умовах народна творчість, як і професіональне мистецтво, реалістично відображає соціалістичну дійсність. Радянська народна творчість пройнята найпередовішими ідеями сучасності, ідеями Комуністичної партії. Народне мистецтво, так само як і професіональне, активно бореться за торжество комунізму, підтримує, захищає все нове, передове, агітує за нього, отже, зображує соціалістичну дійсність у її русі, в боротьбі, в революційному розвитку, а відтак сприяє цьому розвиткові. Тобто радянське народне мистецтво розвивається за методом соціалістичного реалізму, як і взагалі все радянське мистецтво, вся радянська література.

Напад на нашу Батьківщину фашистських загарбників не в силі був спинити могутнього розвитку мистецької творчості народів СРСР. В роки Великої Вітчизняної війни партія і уряд, проводячи велетенську роботу по керівництву збройною боротьбою нашого народу з фашистськими арміями, приділяли повсякденну увагу народному мистецтву, народній творчості.

Велику роботу проводили Відділ пропаганди і агітації ЦК ВКП(б), Головне Політичне Управління Радянської Армії. Було організовано масову військову самодіяльність і показ народної творчості у військових частинах фронту і тилу. Друкувалися тексти народних творів в численних фронтових і армійських газетах; видавалися спеціальні збірники пісень, частушок, оповідань, прислів'їв і приказок.

Незважаючи на важкий тягар війни, в нашій країні продовжували відбуватися численні огляди й олімпіади народної творчості, організовувалися народні хори, транслювалися по радіо численні народнопісенні передачі, проводилися виставки образотворчого народного мистецтва на патріотичні теми.

В жовтні 1944 р. була скликана Українська республіканська нарада збирачів народної творчості.

Влітку 1946 р. Всесоюзний Будинок народної творчості ім. Н. К. Крупської разом з Академією наук СРСР провів у Москві конференцію дослідників фольклору Великої Вітчизняної війни, а в грудні 1947 р. Академія наук СРСР провела Всесоюзну нараду в справі збирання, видання і дослідження фольклору періоду Великої Вітчизняної війни.

Після переможного закінчення війни поряд з завданнями відбудови і дальшого розвитку народного господарства постали нові завдання і в справі розвитку народного мистецтва СРСР. Роль мистецтва в період переходу від соціалізму до комунізму незмірно зросла. Ще більшого значення набула в цей період справа комуністичного виховання трудящих, боротьба за подолання пережитків капіталізму в свідомості людей.

У післявоєнний період Комуністична партія ще більш посилює своє піклування про розквіт народного мистецтва. Партія і тепер пильно дбає про дальший розквіт пісенної творчості народів СРСР. «Правда», зокрема, так писала про художню творчість мільйонів трудящих: «Хай ще яскравіше виблискує, радуючи і підносячи серця,

прекрасна творчість нашого великого багатонаціонального народу! Хай вона і надалі достойно служить нашій Радянській Вітчизні, яка переможно йде до торжества комунізму!» [1].

Різними видами художньої масової самодіяльності та народної колективної творчості — від сільських і районних оглядів до обласних, республіканських і всесоюзних оглядів, олімпіад, декад, фестивалей — охоплені найширші, багатомільйонні маси радянського народу.

Тільки в Радянському Союзі можливі такі могутні прояви розквіту народного мистецтва, як «свята пісні». В 1950 р. «Правда» в згаданій передовій статті «Розквіт народних талантів», підводячи блискучі підсумки народнопісенного руху в СРСР на той час, писала: «Широко розгорнулося проведення масових «свят пісні». Багатотисячні хори робітників, колгоспників, школярів виступали на «святах пісні» в радянських республіках Прибалтики, на Україні, в Московській і Воронезькій областях, в Білорусії і Казахстані» [2].

Колективна масова самодіяльність і народна творчість є справді святом всього радянського народу, блискучим торжеством соціалістичної культури нашої Вітчизни, величним гімном партії, яка з такою любов'ю ростить і виховує народні таланти.

Комуністична партія Радянського Союзу і Радянський уряд вживають всіх заходів до нового, ще вищого розвитку соціалістичного народного мистецтва, народної творчості всіх націй і народностей Союзу РСР. Без керівної, спрямовуючої, організуючої ролі Комуністичної партії, без заходів Радянського уряду теперішній розквіт культури й мистецтва мільйонних народних мас СРСР був би неможливим.

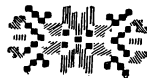
Радянське мистецтво є найпередовішим, найідейнішим, найдосконалішим в усьому світі. Розквіт його свідчить перед усім світом не тільки про творчі здібності трудящих мас нашої країни, звільнених Великою Жовтневою соціалістичною революцією від усякого соціального і національного гніту, а й взагалі — про незрівнянні переваги соціалістичного ладу над капіталістичним, засвідчує силу і нездоланність вільних народів могутнього Радянського Союзу.

Розвиток культури і мистецтва соціалістичних націй Радянського Союзу знаменує нову епоху в розвиткові культури й мистецтва всього людства.

Славна Комуністична партія і Радянський уряд створюють усі необхідні економічні, політичні і загальнокультурні умови для ще більшого, ще повнішого розквіту мистецтва народів Радянського Союзу.

---

[1] «Правда» від 6.VI 1951 р.
[2] «Правда» від 5.V 1950 р.

І. М. КИШКО

ПІСНІ — ПРОВІСНИЦІ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

На рубежі 20-х років минулого століття декабристи, зокрема Бестужев і Рилєєв, створили багато агітаційних віршів, які своєю мовою і поетичною формою наближалися до народної пісні. Складалися вони звичайно на популярні протяжні мелодії. В мотивах селянської і міської пісні звучали ідеї російського визвольного руху. Ідеї повстання народу нерідко маскувалися символічними образами, під прикриттям яких революційні пісні відвертали поліційні переслідування і давали змогу великому поширенню їх серед верств трудящих. Крім поетичної форми народної пісні, автори текстів революційних творів користувалися особливостями поетики так званого російського побутового романса, а також заклично-революційних пісень, зокрема «Марсельєзи», яка ніколи не переставала звучати у визвольному русі Росії і склала інтонаційну основу цілого ряду російських революційних пісень.

«Марсельєза» була улюбленою піснею декабристів, вона активізувала розвиток ідей повстання та опору, закладених у тексті Руже де Ліля.

Музичну канву пісень-романсів, з поетичної форми й мелодій яких зароджувалась більшість революційних пісень, складали наспіви російської народної творчості та ладові елементи українського музичного фольклору.

На створення революційних пісень дуже вплинула спадщина російського композитора кінця XVIII ст. О. Козловського. Козловський переймав інтонаційні особливості західної музики і пристосовував їх до національних російських форм музикування, які панували в кінці XVIII ст. Вплив пісень Козловського відчутний, зокрема, на свого часу популярній, овіяній декабристськими ідеями, пісні на текст Мерзлякова «Среди долины ровныя» (1811 р.). У ній оспіваний образ людини повної волі, сили і могутності. Герой пісень такого типу асоціювався в широких демократичних колах з більш узагальненими соціальними образами та ідеями.

Пісня «Среди долины ровныя» набула особливого поширення в кінці 30-х років XIX ст. На інтонаціях цієї пісні було складено мелодію на вірш «По синим волнам океана», написаний в 1840 р. М. Лермонтовим (переспів балади Цейдліца). Завдяки цій мелодії він швидко став популярним.

Вірш Лермонтова, хоч у ньому були елементи ідеалізації Наполеона, сповнений почуттям любові і глибокої поваги до волелюбного

Умеренно Один Хор

Сре_ ди до_ ли_ ны ров_ ны_ я, на
глад_ кой вы_ со_ те цве_ тет, рас_тет вы_
_со_ кий дуб в мо_ гу_ чей кра_ со_ те. Цве_//_те.

Умеренно

По си_ ним вол_нам о_ ке_ а_ на, лишь
звез_ ды блес_ нут в не_ бе_ сах.

французького народу. Симпатії до революційної Франції, висловлені в пісні, протиставлялися суворому мракобіссю Олександра I і лютому деспотизмові Миколи I.

Не менш популярною була тоді пісня «Єрмак», на текст Рилєєва. Вона, щоправда, не містила відвертих революційних закликів, проте оспіваний в ній народний герой і його думи вселяли віру в майбутню волю; сама пісня відтворювала образ передчасно загиблого автора пісні — Рилєєва і пробуджувала народні симпатії до нього:

Медленно Один

Ре_ ве_ ла буря, дождь шу_ мел; во мра_ ке
Хор
мол_ ни_ и блис_ та_ ли, и беспрерывно гром гре_
мел, и вет ры в деб_рях бу_ ше_ ва_ ли.
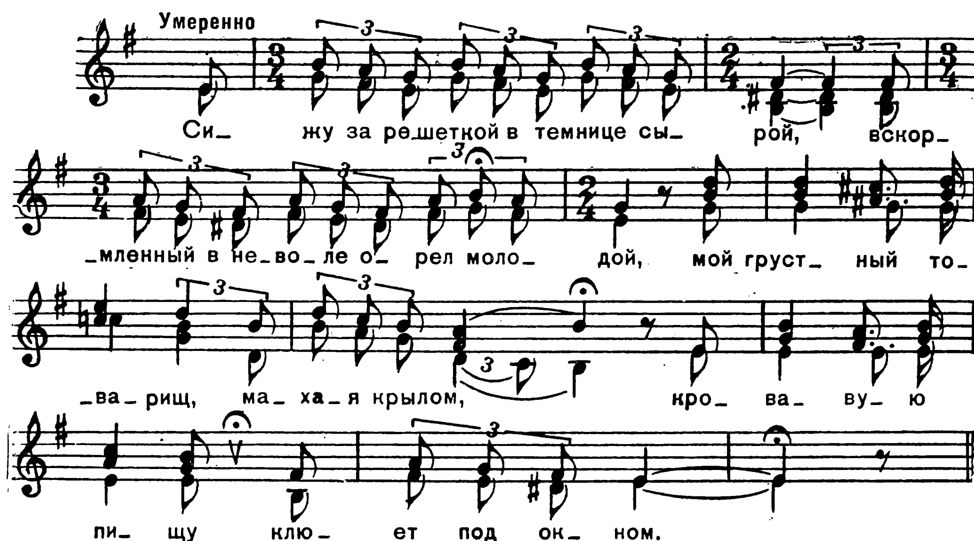
З часом «Єрмак» втратив свою революційну спрямованість, і лише в буремні дні 1905 р. з новим текстом «Стреляй, солдат, в кого велят» пісня набула бойового значення.

Романтичність пісенних образів, створених у період розгулу миколаївської реакції, викликала співчуття декабристському рухові

з боку передової частини російського суспільства. Символічні пісенні образи поступово переосмислювались, набуваючи конкретного революційного спрямування.

В буржуазно-демократичний період визвольного руху зміст пісень загострюється політично: образам «неволі» і «загибелі в неволі» протиставляються активні образи «свободи». Нові революційні ідеї втілюються в образах природи: простір ріки (найчастіше Волги), широчінь чистого поля, вільного вітру, могутність древньої скелі та ін. Музика малює ці образи з великою силою, емоційністю і драматизмом. У цей час створено багато пісень, сповнених пафосом революційного самопожертвування. Це пісні тюремні, політкаторжан, жалібні, присвячені пам'яті героїв-революціонерів, що загинули за волю народу. Найпоширенішими з них були: «Дубинушка», «Колодники» (на слова О. Толстого), «Ах ты доля, моя доля», «Назови мне такую обитель» (на слова М. Некрасова), «Измученный, истерзанный работой трудовой», «Красное знамя», «Вы жертвою пали» (траурний марш) і «Замучен тяжелой неволей», яку особливо любив В. І. Ленін.

Ряду пісень того часу властива насиченість речитативно-драматичного заспіву і широка кантиленність приспіву. Трагічне звучання багатьох пісень відтворює в художній формі почуття пафосу самопожертви, яке було властиве кращій частині народовольців. Напружені тріолі, часто-густо на одній ноті на початку заспіву, приводять до мелодичної другої частини. Ця характерність побудови дуже помітна в популярних піснях семидесятих років минулого століття: «По пыльной дороге телега несется», «Казнь», «Как дело измены», «Узник».

Слід відзначити виникнення в той же час циклу пісень, в яких образи волі асоціювалися з широчінню і розмахом великої ріки Волги (волзький цикл). Надзвичайна популярність старовинної пісні «Вниз по матушке по Волге», із закладеними в ній могутніми й напруженими інтонаціями, пояснювалася життєвістю образів та емоцій, співзвучних настроям російського передового суспільства.

За сто років свого існування ця пісня зазнала великих змін: мелодія збагатилася квартово-секстовими інтонаціями, які створили напружену квартсекстакордну звучність; специфічні хорові підголоски набагато змінили структуру пісні:

Широко

Вниз по ма- туш- -ке, по Вол- (Вол)- -ге, по ши- ро- ко- му раз- -доль- ю.

Квартово-секстові інтонації містяться в цілому ряді пісень цього циклу, зміст яких тією чи іншою мірою відображає тяжкий побут і підневільну працю селян. Вони також властиві пісні про героїзм отамана Степана Разіна:

Медленно

Один

Ах ты до- ля, мо- я до- ля, до- ля, до- люш- ка мо- я.

Хор

Ах, за- чем же зла- я до- ля до Си- би- ри до- ве- ла.

Спокойно

Один

Из- за ост- ро- ва на стре- жень, на про- -стор реч- ной вол- ны,
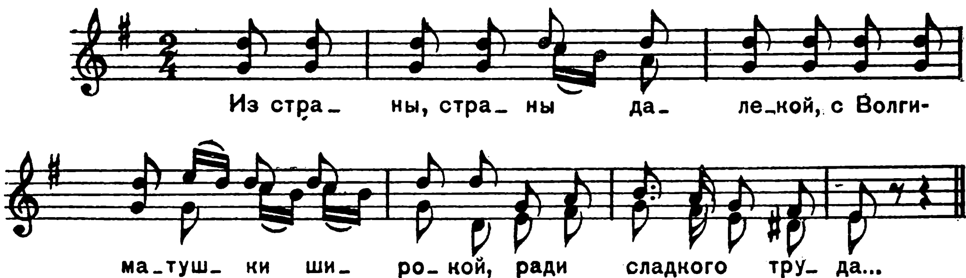
Хор

вы- плы- ва- ют рас- пис- -ны- е, ост- ро- гру- ды- е чел- ны.

До цього періоду належать і студентські побутові пісні, які відігравали певну організуючу роль в приєднанні молодих російських інтелігентів до визвольного руху 70-х років.

Нерідко новий, більш співзвучний і більш емоційний текст співали на існуючу вже музику, знайому з оперних арій або з камерних вокальних творів. Наприклад, пісню «Назови мне такую обитель», на текст М. Некрасова, співали на мотив арії з опери Г. Доніцетті «Лукреція Борджіа».

Більшість студентських пісень була інтонаційно близька до тодішніх «заздоровних» (застольних) пісень. У процесі фольклоризації вони змінювались і пристосовувалися до смаків і політичних поглядів демократичного студентства. Одна з застольних пісень композитора О. Аляб'єва «Из страны, страны далекой», на текст М. Язикова, набула широкої популярності (уперше надрукована в збірнику «Застольные песни» в 1839 р.). Настрої колективності і дружби в цій пісні були співзвучні тодішньому студентському середовищу. Її поширенню багато сприяла і специфіка студентського життя. На «вечірках» і «сходках» за усталеною традицією виконувалися застольні пісні, найбільш улюбленою з яких була пісня Аляб'єва, значно перероблена в процесі фольклоризації:

Особливість пісень цього періоду, який передував пролетарському визвольному рухові, є їх близькість до пісень і романсів професіональної музики, що проникали в місто, поширювалися серед інтелігенції, а потім і серед народних мас. Лірико-романтичний і лірико-драматичний характер пісень, що пробуджували революційну свідомість, довгий час був пануючим у побуті передових людей російського суспільства. Деякі з них зберегли свою свіжість і революційну загостреність аж до Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Дальший пролетарський період визвольного руху в Росії зв'язаний з нечуваним зростанням страйкового руху: «з 1895—96 року, з часу знаменитих петербурзьких страйків, починається масовий робітничий рух з участю соціал-демократії» (В. І. Ленін, т. 20, стор. 221).

На зміну дещо пасивним музичним образам пісень минулої епохи у піснях пролетарського періоду з'являються активні, закличні інтонації. Основний їх зміст — повстання і боротьба робітничого класу. Виникла потреба в створенні нових пісень, що запалюють пролетаріат, кличуть до визволення, до побудови нового світу. Лірико-кантиленна структура мелодії революційної пісні поступово почала набувати напруженості, лаконічності, маршової гостроти і дружної ритмічності. Пісня виходить на вулицю, запалює на боротьбу, організує демонстрацію. Вона набуває яскравого бойового

характеру. Цей процес легко прослідкувати, зіставивши дві пісні: «Славное море, священный Байкал» і «Смело, товарищи, в ногу»:

Славное море

Слав_ но_ е мо_ ре, свя_ щен_ ный Байкал

Смело, товарищи, в ногу

Сме_ ло, то_ва_ри_ щи, в но_ гу

Эй, бар_ гу_зин, по_ ше_ ве_ ли_ вай вал.

в цар_ ство сво_бо_ ды до_ ро_ гу

Пісні революційного пролетаріату нерозривно зв'язуються з дійсністю, з активністю робітничого класу. Закличнo-фанфарні інтонації пісень і гімнів французької революції 1789 р. проникають у створювані робітниками маршові пісні, що характеризуються напруженим, спрямованим уперед рухом:

Марсельєза

Смело, товарищи, в ногу

Варшавянка

Червоний прапор (приспів)
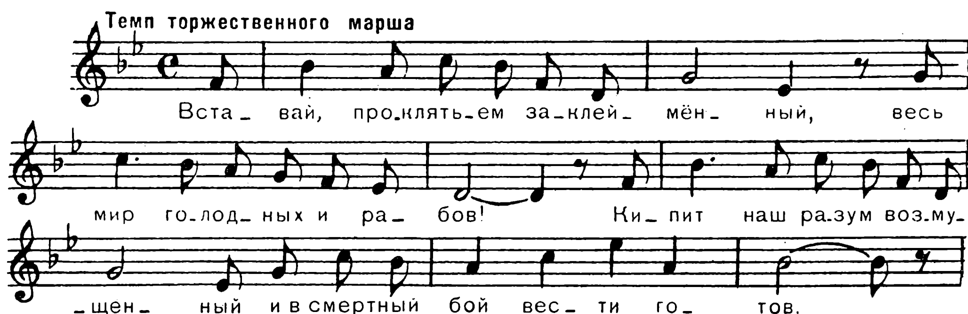
На барикади

Ви жертвою пали (приспів)

Як уже зазначалося, величезну роль у формуванні російської революційної пісні відіграла «Марсельєза». Крім суто інтонаційно-ритмічної схожості з нею багатьох російських революційних пісень, на її мотив співали багато російських текстів. Велике поширення дістала «Марсельєза» у 80-х роках минулого століття, на її мелодію співали текст П. Лаврова «Отречемся от старого мира». Під час революції 1905 р. існували варіанти «Робітничої», «Селянської», «Сол-

датської», «Студентської», а пізніше і «Комуністичної» («Ми — пожара всемирного пламя») марсельєз.

У 1888 р. П'єр Дегейтер створив міжнародний робітничий гімн «Інтернаціонал» на слова співця Паризької комуни Ежена Потьє. В цей період співіснують два революційних гімни: «Марсельєза» — цей геніальний музичний підсумок боротьби проти старого феодального світу і «Інтернаціонал» — полум'яний заклик до перемог на новому історичному етапі:

«Інтернаціонал» відіграв визначну роль у підготовці революційних боїв. У ньому яскраво виражений програмний лозунг міжнародного пролетаріату про об'єднання трудівників усіх національностей в революційній боротьбі проти експлуататорів.

Історичній ролі «Інтернаціонала» присвячена передова стаття газети «Правда» за 1917 р. (№ 5): «На фронті, в окопах і скрізь, де російські війська стикаються з ворожими, повинен бути піднятий червоний прапор... Таке ж значення, як червоний прапор, має пісня «Інтернаціонал». Вона надрукована в № 1 «Правды». Її співають європейські робітники, повинні співати й ми за всяких пролетарських виступів. Мотив пісні — рідний мотив для робітників усіх країн. У багатьох містах Європи робітниче населення різномовне. Але при святкуванні 1-го Травня, на мітингах, демонстраціях і в інших подібних випадках, усі робітники, кожний своєю мовою, співають разом цю пісню. І виходить могутній, стрункий, єдиний хор».

«Інтернаціонал» дав могутній поштовх до створення нових цілеспрямованих революційних пісень напередодні 1905 р. Широкий і різноманітний пісенний матеріал російського революційного минулого перероблявся і переосмислювався в процесі зростання революційної свідомості робітничого класу.

Настав 1905 рік. Пролетаріат, єдиний до кінця революційний клас, піднявся на боротьбу проти капіталістів і поміщиків і очолив у цій борні мільйонні селянські маси. І визначну роль у революційних подіях 1905—1907 рр. відіграли пролетарські пісні.

Чудові пісні польських революціонерів, перекладені російською мовою,— «Красное знамя», «Варшавянка», «На баррикадах» — звучали могутнім закликом до об'єднання сил міжнародного пролетаріату.

Комуністична партія високо цінила агітаційну силу масових революційних пісень. В умовах підпілля вони переписувалися від руки, видавалися листівками і збірниками. Надзвичайна популярність цих пісень у революційні дні 1905 р. примусила царський уряд накласти найсуворішу заборону на їх поширення і виконання.

Під безпосереднім впливом революційних подій 1905 р. був

написаний композитором М. Лисенком на слова І. Франка гімн «Вічний революціонер», який набув справді всенародної популярності:

В темпі маршу, енергійно

Віч- ний ре- во- лю- цьо- нер — дух, що
ті- ло рве до бо- ю, рве за по- ступ, щас-тя й
во- лю, він жи- ве, він ще не вмер!

Революційним закликом до боротьби звучали на Україні «Заповіт» Т. Г. Шевченка і «Шалійте, шалійте, скажені кати» — агітаційна пісня, яка закликала до повалення самодержавства:

Енергійно. Маршем

Ша- лій- те, ша-лій- те, ска- же- ні ка- ти! Го-
-дуй- те шпі- о- нів, бу- дуй- те тюр- ми!

Ряд українських народних пісень з новими революційними текстами ніс у народ ідеї повстання і визволення:

Ре- ве та стог- не люд го- лод-
-ний, со- бі сво- бо- ду здо- бу- ва,
а з ним во- ю- є цар не- год-
-ний, всю зем- лю кро- в'ю за- ли- ва.

За-сви-ста- ли а- реш-тан- ти,
арештанти, си- дя- чи в тюр-
-ми- ці, за- пла- ка- ли на свободі
дів- ки й мо- ло- ди- ці. мо- ло- ди- ці.

Революційна пісня досягла своєї кульмінації в пролетарський період визвольного руху — організуючої, всепереможної дії, що в пісенних інтонаціях та поетичній формі виражає непохитну волю й енергію революційних мас. З цією піснею трудящі йшли на барикади в 1905 р., і з нею вони здійснили переможну Жовтневу революцію.

У роки громадянської війни виникло немало нових пісень, проте центральне місце в повсякденному побуті революційного народу посідали «Інтернаціонал», «Марсельєза», «Варшав'янка», «Вы жертвою пали» — гордість і слава пролетарів усіх країн.

Революційна пісня була і лишається незмінним супутником великих починань Комуністичної партії, під проводом якої народи нашої Батьківщини успішно будують комунізм.

На Першому республіканському фестивалі молоді України. Полтавський жіночий ансамбль бандуристок.

(Фото Я. Поволоцького)

К. Ю. ДАНИЛКО

РЕВОЛЮЦІЙНІ ПІСНІ НА УКРАЇНІ
(1905—1920)

В процесі боротьби пролетаріату проти царства капіталу народжувалась революційна пісня, творцями якої були поети революції — пропагандисти марксизму. Кращі їх твори ставали улюбленими народними піснями. Вони несли в маси більшовицьке слово, революційний лозунг, згуртовували трудящих міста і села.

У революційній пісні ніби сконденсовано могутність людей праці, їхню цілеспрямованість, непохитність волі у боротьбі за новий світ. Революційна пісня — найкращий вияв оптимізму трудящого народу, його всесильного і незгасного духу, його високої політичної свідомості; в ній відображена тверда віра у перемогу трудящих над експлуататорами. Саме тому революційні пісні звучать бадьоро, піднесено; в них переважає мажор, такий характерний для пісень радянського періоду.

Основним героєм революційної пісні є колектив, народ як могутня і безсмертна сила. Навіть у піснях про смерть революціонерів відображається віра в безсмертя народу, невмирущість революційних ідей. Чіткість строфічної побудови, лаконічність і яскравість вислову думки, карбованість музичної фрази, виконання у швидкому, переважно маршовому, темпі або урочисто (як, наприклад, «Інтернаціонал»), наявність великої кількості закликів-звертань, революційний пафос, відображення кращих прагнень людства — соціалістичних ідей, непохитна віра у силу пролетаріату — такі основні риси революційних пісень. Цим з'ясовується виняткова агітаційна та організуюча сила революційної пісні.

У своїх спогадах про зустрічі з В. І. Леніним М. Ессен розповідає, що Володимиру Іллічу дуже подобався куплет, дописаний М. С. Ольмінським до «Дубинушки»:

Новых песен я жду для родной стороны,
Но без горестных слез, без рыданий,
Чтоб они, пролетарского гнева полны,
Зазвучали призывом к восстанью [1].

Саме таким вимогам відповідали пролетарські революційні пісні, що прийшли на зміну колишнім пісням-плачам, пісням-скаргам, пісням, у яких вчувався стогін народу.

---

[1] «Воспоминания о Владимире Ильиче Ленине», Госполитиздат, М., 1956, стор. 250.

Новий характер бойових пролетарських пісень, їх нове звучання добре виявляється у вірші «Песня», надрукованому у збірці «Песни свободы», виданій у Харкові в 1905 р. без дозволу цензури:

Прочь, унылые песни рабов,
Что отцы наши скорбные пели,—
Песни, сходные с воем метели
Да с бряцаньем тяжелых оков.

Наша песня звенит, как поток,
Пробужденный весной животворной,
Что из горной теснины упорно
Мчится к морю и чист, и глубок[1].

Праматір'ю пролетарських революційних пісень була всесвітньовідома «Марсельєза». Створена французьким військовим інженером Руже де Лілем (у 1792 р. в м. Страсбурзі), який водночас був обдарованим поетом і композитором, пісня ця долинула до Марселя (звідки і дістала назву), а марсельський батальйон приніс її в столицю Франції. Вона стає згодом гімном Франції, голосно лунає в роки буржуазних революцій 1830 і 1848 рр., у час Паризької комуни 1871 р.

Російський текст «Марсельєзи», написаний П. Л. Лавровим, був опублікований у 1875 р. і швидко набув виняткової популярності як у середовищі російських революціонерів-професіоналів, так і серед робітників та селян. Під звуки «Марсельєзи» було піднято червоний прапор на щоглі повсталого «Потемкина». Грізна пісня, що кликала трудящих до боротьби за свої права, проникала у найвіддаленіші міста і села. Як згадує М. Ессен, любив співати «Марсельєзу» В. І. Ленін.

Про широку популярність «Марсельєзи» серед трудящих України свідчить багато цікавих документів. Так, в обвинувальному акті, підписаному бароном Каульбарсом з приводу робітничих зборів у м. Єнакієво в 1905 р., зазначалось: «На собраниях во время речей водружались красные флаги с революционными надписями, а кроме того, пелись революционные песни: «Марсельеза», «Вставай, подымайся, рабочий народ», «Отречемся от старого мира», «От Алтая до Алтая нет дурнее Николая», «Николай вином торгует» и проч.»[2]. Для барона революційні твори були настільки страшні, що він одній і тій же пісні дає дві назви — «Отречемся от старого мира» і «Вставай, подымайся, рабочий народ».

У щоденнику робітника-революціонера, учасника повстання на Катерининській залізниці Г. Ф. Ткаченка-Петренка знаходимо цікаві записи про ставлення селян до революційного робітничого руху в 1905 р. у Донбасі. Селяни з хлібом-сіллю, з червоними прапорами зустрічали повсталих робітників, подавали матеріальну допомогу грішми, продуктами, самі вливалися в ряди повстанців.

У 1876 р. був опублікований вірш Г. О. Мачтета «Последнее прости» («Замучен тяжелой неволей»), присвячений пам'яті закатованого студента-революціонера Чернишова[3]. Цей твір, який є своєрідним гімном тим, хто у нерівній боротьбі за народну справу «голову

[1] «Песни свободы», X., 1905, стор. 23—24.
[2] «Летопись революции», 1927, № 3, стор. 187.
[3] У деяких збірках (наприклад, «Песни революции», Чернігів, 1924, стор. 15) помилково вказується, що ця пісня присвячена Чернишевському.

честно сложил», у якому висловлюється непохитна віра у настання «грядущих и доблестных дней», набув широкої популярності як пісня російських революціонерів одразу ж після опублікування його на сторінках нелегальної газети «Вперед».

Надзвичайною популярністю користувалися пісні: «Смело, товарищи, в ногу!» Л. П. Радіна, «Варшавянка» та «Беснуйтесь, тираны» Г. М. Кржижановського, «Красное знамя» та ін. Створені наприкінці 90-х років у тюрмах, на засланні, ці пісні були настільки сповнені глибокої віри в прийдешній вільний світ, у силу і могутність робочого люду, який має вибороти цей кращий світ і святу свободу, що вони стали улюбленими піснями всіх трудящих і разом з тим чудесним засобом масової агітації.

Для поетів — співців революції прикладом був О. М. Горький, який ще в 1895 р. проспівав пісню сміливих і сильних духом, пісню гордих, волелюбних Соколів — борців за свободу. Тексти «Пісні про Сокола», «Пісні про Буревісника» передруковувались у багатьох підпільних пісенниках, цитувались у прокламаціях, друкувались у напівлегальних та легальних виданнях. У виданій в Києві збірці «Песни революции» (без позначення року видання, але судячи за характером збірки, а також беручи до уваги штамп Одеської міської публічної бібліотеки — «25 апр. 1907», — слід вважати, що видана вона у 1906 р.) епіграфом до окремих революційних поезій поставлено крилатий вислів М. Горького «Безумству храбрых поем мы славу».

У 1902 р. репертуар російських революційних пісень збагатився найвизначнішою і найвеличнішою піснею — «Інтернаціоналом», який став найулюбленішою піснею трудового народу всіх націй: у ньому стисло і повно, чітко і образно висловлені прагнення трудящих усього світу, вказано місце пролетарів і всіх трудящих у боротьбі за новий світ, наголошено на єдності інтересів трудового народу всіх країн, виражені правда людей праці і їх воля до боротьби проти експлуататорів.

В. І. Ленін неодноразово цитував рядки «Інтернаціонала», в яких говориться про те, що лише власною рукою доб'ються пролетарі визволення, про «останній рішучий бій». Пам'яті автора «Інтернаціонала»—французького поета-робітника Ежена Потьє — В. І. Ленін присвятив теплу, зворушливу статтю. «Коммуна подавлена...— писав В. І. Ленін,— а «Интернационал» Потье разнес ее идеи по всему миру, и она жива теперь более, чем когда-нибудь» [1].

Народ відшліфував окремі рядки здійсненого А. Я. Коцом перекладу-переробки тексту «Інтернаціонала» Е. Потьє. Так, у процесі революційної боротьби пролетаріату Росії слова «Это будет последний и решительный бой» поступилися перед іншим, категоричнішим рефреном — «Это есть наш последний и решительный бой» (цю суттєву поправку, внесену революційними робітниками, відзначив В. Маяковський у своїй поемі «Хорошо»). Шляхом заміни більш відповідним дієсловом підсилено рішучість і категоричність у рядку першої строфи. «Весь мир насилья мы разроем до основанья...» замінено на «Весь мир насилья мы разрушим до основанья...» («разрушим» більш динамічне, воно краще відображає революційну силу і рішучість народу). Риторичне запитання в останній строфі

[1] «Неопубликованные документы В. И. Ленина», «Коммунист», 1954, № 6, стор. 22.

«так разве солнце перестанет сиять огнем своих лучей?», яке було маловиразним і абстрактним, замінено конкретним, виразним і стверджувальним: «для нас все так же солнце станет сиять огнем своих лучей».

З часів революційної боротьби 900-х років російські революційні пісні набувають виняткової популярності на Україні, в Білорусії як пісні великого братнього народу, разом з яким і за допомогою якого українські та білоруські трудівники розправлялися з своїми гнобителями.

Найпопулярніші революційні пісні передавалися з уст в уста, розповсюджувались у друкованих і рукописних листівках, публікувались у спеціальних збірочках, іноді на обгортковому папері, на 8—16 сторінках, без нот, тиражем від декількох десятків до кількох тисяч. Так, у липні 1905 р. Ніжинська група РСДРП окремою рукописною листівкою розповсюджувала «Машинушку» — пісню невідомого автора, що виконувалась на мотив «Дубинушки». В останніх трьох її строфах з особливою силою відтворено гнів повсталого народу і його рішучість змести з лиця землі самодержавство:

Но страшись, грозный царь, мы не будем, как встарь,
Безответно сносить свое горе,
И, как в бурю волна, подымаясь от сна,
Люд рабочий бушует, как море.

Мы разрушим вконец твой роскошный дворец,
Только пепел оставим от трона,
А порфиру твою мы отнимем в бою
И порежем ее на знамена.

Фабрикантов-купцов, твоих верных сынов,
Мы как ветер развеем по полю,
И на месте вражды и суровой нужды
Установим мы братскую долю! [1]

Тиражем у 100 екземплярів було переписано і розповсюджено на Чернігівщині заклик:

Братья, в ком сердце застыть не успело,
Кто еще молод душой,—
К нам на защиту великого дела
Шествуйте гордой стопой!

Цей заклик запозичено з вірша невідомого автора «Десятое января», що був опублікований в «Социал-демократе», в збірці «Песни революции», виданій у Києві.

В 1905 р. ЦК РСДРП використовує у своїх листівках революційні пісні. «Долой тиранов, прочь оковы...»—закінчує свою листівку словами з останньої строфи пісні «Красное знамя» Миколаївський комітет РСДРП [2]. Об'єднана організація соціал-демократичних комітетів Миколаєва у зверненні до робітників і громадян з закликом повстати проти знущань тюремної адміністрації над політичними в'язнями використовує строфу:

[1] Див. «Песни революции», СПБ, 1905. В тексті «Машинушки» в останніх двох строфах замість першої особи множини підмет та присудок вжито в третій особі однини («він», тобто люд робочий).

[2] Див. «Листовки большевистских организаций в первой русской революции 1905—1907 гг.», ч. I, Госполитиздат, М., 1956, стор. 747.

Беснуйтесь, тираны, глумитесь над нами,
Грозите свирепо тюрьмой, кандалами.
Мы вольны душою, хоть телом попраны,
Телесной неволи не страшны нам раны.
Позор, позор, позор вам, тираны! [1]

Словами «Інтернаціонала» — «Никто не даст нам избавленья» — розпочинає свій заклик до збройного повстання Катеринославський комітет РСДРП [2]. «Вставай, поднимайся, рабочий народ» — кликала словами «Марсельєзи» у своїй листівці Харківська група «Вперед» РСДРП [3]. Подібних прикладів багато.

У 1912 р. вперше був опублікований текст пісні «Мы кузнецы», створений поетом-робітником Ф. С. Шкульовим. У цій пісні втілено любов пролетарів до праці, глибоку віру народу у краще майбутнє, змальовано символічний образ творців майбутнього вільного життя, справжніх ковалів щастя. Великої популярності набула ця пісня в роки громадянської війни та в перші роки відбудовного періоду.

Революція знищила самодержавство. По-новому зазвучала революційна пісня. Ідеал держави робітників і селян — республіки вільного труда сприймався трудящими масами вже не як віддалене майбутнє, а як справа сьогоднішнього дня. З глибокого підпілля, з тюрем і казематів вирвалась російська революційна пісня на широкі простори всієї Російської імперії. Немов весняні вируючі води, подолала вона всі перешкоди на своєму шляху, залила, заповнила усю країну, ластівкою перелетіла кордони і зазвучала в устах пролетарів Заходу як вісниця весни людства.

В 1917 р. в Одесі видано збірку «Песни и стихотворения», у якій вміщено ряд популярних російських революційних пісень з різними відтінками у змісті. Так, у «Рабочей песне» відображено стремління людей до нового, творчого життя. Борючись проти експлуататорів, трудящі прагнули швидше завоювати право на вільну працю і займатися мирним творчим трудом:

Добьемся лучшей доли...
Мы в плуги меч перекуём
И новой жизнью заживем! [4]

В результаті пропаганди марксизму-ленінізму різко зросла класова свідомість пролетаріату, який вів за собою селянство. І цей докорінний злам у свідомості трудящих знайшов своє відображення у пісенній творчості народу.

Годі терпіти, годі стогнати,
Годі катам догоджати,—

рішуче заявив трудівник. Люди праці зрозуміли, що вони самі є ковалями свого щастя, вони усвідомили свою силу, свою людську гідність, свою перевагу перед експлуататорами.

Поряд з піснями братнього російського народу трудящі України співали пісні на слова кращих українських поетів [5]. Так, до

---

[1] Див. «Листовки большевистских организаций в первой русской революции 1905—1907 гг.», ч. I, Госполитиздат, М., 1956, стор. 754.
[2] Там же, стор. 800.
[3] Там же, стор. 816.
[4] «Песни и стихотворения», Одеса, 1917, стор. 12.
[5] Див. Г. Нудьга, Пісні революції, «Жовтень», 1955, № 11; його ж статтю, вміщену в збірці «Пісні та романси українських поетів», РП, К., 1956; статтю В. Хоменко у «Вітчизні», № 12 за 1955 р.

репертуару українських революційних пісень ввійшли «Заповіт» Шевченка, в якому поет кличе до кривавої розправи над ворогами трудящих і прагне «сім'ї великої, сім'ї вольної, нової»; «Вічний революціонер» Франка — слава невмирущому революційному духові, «що тіло рве до бою, рве за поступ, щастя й волю», слава мужнім революціонерам-борцям, бадьорий заклик — «Не ридать, а здобувати хоч синам, як не собі, кращу долю в боротьбі!»; пісня на слова О. Колесси «Шалійте, шалійте, скажені кати», яку переклав російською мовою Г. М. Кржижановський і яка набула виняткової популярності серед російських революціонерів («Беснуйтесь, тираны...»), відома ця пісня і в перекладі польською мовою» — «Pieśń wolnego ducha», яку дуже любили польські революціонери. Любов'ю революційних мас України користувалась пісня на слова П. Грабовського «Наперед, хто не хоче конати...» (скорочений і частково змінений варіант вірша) — сміливий заклик до «завзятого бою за громадські та власні права», за те, «щоб людиною став чоловік» та ін.

Над містами і селами України як присуд експлуататорам лунали закличні слова «Варшавянки»:

Помста і смерть всім царям-плутократам!
Нумо ж до бою, всі праці сини!

І найголосніше лунав серед інших революційних пісень всесвітньовідомий «Інтернаціонал» — згусток волі революційних мас.

На бій «последний и решительный», на бій за великі людські права кликала трудящих більшовицька партія, кликав Ленін, і армія труда відгукнулась на цей полум'яний заклик.

Настав Великий Жовтень.

Старий більшовик, активний учасник Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни І. П. Литовченко, який багато років працював на заводах Миколаєва, Херсона, Одеси, розповідає про ті часи: «Вісті про перемогу пролетарської революції надійшли до нас (у Миколаїв.— *К. Д.*) другого дня. Відразу ж зупинився завод. Як зараз бачу цю картину: величезні натовпи народу протискуються у вузькі проходи цехів, всі поспішають на заводську площу. Над морем голів майорять червоні прапори. Ніби на крилах несло мене на подвір'я. І раптом звідкись виникло й полилося:

Отречемся от старого мира,
Отряхнем его прах с наших ног...

Це була одна з найулюбленіших пісень робітників, яка завжди хвилювала наші серця і вселяла в нас бадьорість і віру в майбутнє» [1].

В перші ж дні існування Радянської влади В. І. Ленін вказав на необхідність негайно закінчити війну і зайнятись побудовою пролетарської соціалістичної держави. Вождь революції, говорячи про величезні труднощі, серйозні випробування, які неминуче спіткають молоду Радянську державу, розкрив також основне джерело її великої сили — свідомість мас. Наша країна протистояла капіталістичному світові як батьківщина трудящих, як країна мирної творчої

[1] І. П. Литовченко, Незабутні дні. Розповідь, записана О. Ключником, «Чорноморська комуна» від 6.XI 1956 р.

праці для щастя народу. «Там,— говорив В. І. Ленін про країни капіталу,— бійка, війна, кровопролиття, жертви мільйонів людей, експлуатація капіталу, тут — справжня політика миру і соціалістична республіка Рад» [1].

Трудящі міста і села почали усвідомлювати переваги праці на себе перед працею підневільною, почали привчатись до становища господаря країни. Але контрреволюційні сили — недобитки ворожих класів разом з зарубіжними капіталістами — перешкоджали трудящим будувати свою вільну соціалістичну республіку труда. Об'єднана ненавистю до молодої Радянської держави, буржуазія багатьох країн намагалася будь-що повернути відвойоване пролетарською революцією, прагнула знову одягти на трудящих ярмо капіталістичного рабства.

Почалась громадянська війна.

На заклик більшовицької партії сотні тисяч трудящих взяли в руки зброю, щоб захистити свою молоду радянську Вітчизну від внутрішньої контрреволюції та іноземної інтервенції.

Смело мы в бой пойдём
За власть Советов
И, как один, умрём
В борьбе за это —

заявляли словами улюбленої пісні мужні захисники влади Рад. Шлях до вільної праці, до міцного миру йшов через війну.

Тоді краще заживем,
Як все панство проженем! —

співали червоноармійці.

Найпоширенішими піснями в часи громадянської війни були пісні революції, які за роки боротьби проти самодержавства стали загальновідомими. В буремні роки громадянської війни найпопулярніші революційні пісні сповнювались новим змістом, по-новому осмислювались полум'яні рядки-заклики цих пісень революційною молоддю і всіма трудящими, які боролися з численними ворогами щойно народженої Радянської республіки.

На Україні друкувалися масовими виданнями невеличкі збірки пісень, які були пройняті ідеєю революційної боротьби. Кожна така збірочка неодмінно починалася «Інтернаціоналом» — бойовою програмою пролетарів (наприклад, «Боевые песни коммунистов», вид. Політвідділом Революційної Військової Ради Південного фронту, 1919; «Боевые песни коммунистов», вид. Українським Центральним Агентством по розповсюдженню і розподілу літератури, 1919; «Пролетарские песни», Одеса, 1919; «Песни рабочих и крестьян», Одеса, 1919; «Робітничі визвольні пісні», Одеса, 1920; «Революційні пісні», Харків, 1920, та багато інших). У надрукованій в серпні 1919 р. в Києві збірці «Песни борьбы до конца» вміщено, крім відомого перекладу А. Коца, повний текст «Інтернаціонала» (6 строф). Після «Інтернаціонала» друкувались «Варшавянка», «Красное знамя», «Смело, товарищи, в ногу», «Коммунистическая марсельеза», «Похоронный марш» та ін.

У невеличкій передмові-заклику збірки «Песни рабочих и кре-

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 422.

стьян», надрукованій у 1919 р. 7-ою Одеською радянською друкарнею, вказувалось як на мету всенародної боротьби проти сил контрреволюції — на можливість вільної праці: «Товарищ, способный владеть винтовкой, спеши прикрепить красную пятилучевую звезду с изображением плуга и молота к фуражке и иди на фронт. Воевать осталось немного. Одним дружным, энергичным натиском сломим силы банды наших угнетателей, банды мироедов, и боевые песни сменятся песнями здорового и свободного труда».

Створювались також пісні, у яких оспівувалась героїчна боротьба трудящих Радянської республіки, вславлялись герої, що мужньо і самовіддано захищали завоювання Великого Жовтня.

Для нових пісень широко використовувалась мелодія, ритміка популярних народних пісень минулого — це значно полегшувало і прискорювало творення пісень з новим змістом, що був зв'язаний з боротьбою за будівництво першої в світі держави робітників і селян. Так, у збірці «Песни революции», виданій в 1917 р. у м. Олександрії (нині Кіровоградська область), надруковано «Новый русский гимн» з позначенням — «На мотив «Гей, ну-те, хлопцы!»:

Здравствуй, свободы вольное слово,
Сердца могучее пламя!
Шествуй, отчизна, сбросив оковы,
Смело под новое знамя!

Рушьтесь, темницы! Рушьтесь, затворы!
Здравствуйте, вольности братья!

Зауважимо, що цей же текст з позначенням: «На мотив «Гей, ну-те, хлопцы», тобто на мотив української народної пісні, за підписом «Баян» був надрукований у збірці «За свободу!», що вийшла у Ростові на Дону в 1906 р. Для багатьох пісень використовувалась мелодія популярної української народної пісні «Копав, копав криниченьку». Цікаво співставити хоч би приспів, щоб переконатись у тому, наскільки якісно новою була пісня «Ішли полки червонії», що виникла в часи громадянської війни, порівняно до загальновідомої «Копав, копав криниченьку», мелодія якої використана для нового тексту.

У час всенародної боротьби за щастя народу, за інтереси радянської Вітчизни героєм пісні стає захисник своєї країни — радянський воїн. Використанню мелодії народної пісні для пісні громадянської війни сприяло те, що виконувалась вона у маршовому темпі, отже, могла служити стройовою піснею.

Зусиллями російського, українського, білоруського народів, спільними зусиллями всіх народів колишніх «окраин» вдалось відстояти від численних ворогів завоювання Великого Жовтня. Вільні народи-брати приступили до мирного будівництва.

У 20-х роках публікувались масові збірки пісень революції. Молоде покоління будівників соціалістичної держави берегло славні бойові традиції батьків, які під звуки революційних пісень громили експлуататорів, йшли на барикади, де вирішувалась доля майбутнього. В ряді збірок друкувались як російські, так і українські тексти найпопулярніших революційних пісень (наприклад, «Песни молодой гвардии», Харків, 1924; «Песни революции», Чернігів, 1924). Це переконливе свідчення того, що російські революційні пісні користувались великою любов'ю у трудящих України як пісні, в яких

висловлені почуття і прагнення трудящих різних національностей. Вони були живим символом братерського єднання російського і українського народів, виявом спільності їх інтересів, були символом допомоги російських братів українським трудівникам у боротьбі за щасливе життя, за побудову соціалізму.

«Інтернаціонал», «Марсельєза», «Варшавянка», «Червоний прапор», «В неволі скатований люто», «Шалійте, шалійте, скажені кати», «Ми — ковалі», «Молода гвардія» — ці та інші прекрасні витвори революційного духу різних народів і часів є виявом класової солідарності, живим втіленням кращих волелюбних прагнень всього людства, нездоланної волі трудящих всього світу до остаточної перемоги над всіма експлуататорами; вони є живим уособленням дружби народів, пролетарського інтернаціоналізму, безпосереднім виявом благотворних взаємозв'язків і взаємовпливів духовної культури народів світу. «Ми дали Росії 1789 і 1871 роки,— пише відомий французький письменник і громадський діяч Луї Арагон,— вони нам дали 1905 і 1917 роки...» [1].

Пролетаріат Росії, сприйнявши кращі традиції визвольної боротьби народів світу, взяв на своє озброєння бойові революційні пісні цих народів, ідейно збагатив їх і художньо удосконалив, створив на вищому етапі революційної боротьби нові пісні — пісні революцій 1905 і 1917 рр.

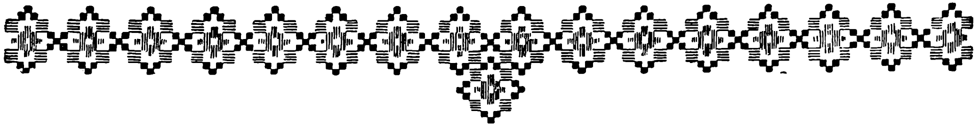
[1] «Литературная газета» від 10.XI 1956 р.

Плакат років громадянської війни.

В. С. БОБКОВА, І. Я. ЛАЗАРЕВИЧ

ВЕЛИКИЙ ЖОВТЕНЬ І ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРІ

З року в рік все з більшою силою постає перед трудящими всього світу велич подій, що відбулися в історичні дні Великого Жовтня 1917 р.

В тяжкій, тривалій революційній боротьбі робітничий клас і трудове селянство нашої країни здійснили найвеличніший у світовій історії революційний переворот, зламали ненависну народам стару буржуазну машину і на її руїнах створили першу в світі соціалістичну державу робітників і селян, змінивши тим самим долю багатьох людей і багатьох держав.

Молодому поколінню нашої Батьківщини навіть важко уявити, якою дорогою ціною була завойована свобода, як тяжко було вистояти молодій Радянській державі у боротьбі з воєнною інтервенцією чотирнадцяти імперіалістичних держав і внутрішньої контрреволюції. Потрібні були справді героїчні зусилля, залізна воля, надзвичайна організованість пролетаріату на чолі з Комуністичною партією, щоб з бою взяти владу, знищити одвічні пута експлуатації, прийняти на себе в зруйнованій, голодній і змученій країні всю відповідальність за майбутнє народів величезної країни.

Правда тих далеких, але вічно близьких і дорогих нам днів дбайливо збережена в народних піснях, легендах, казках, частушках і коломийках, прислів'ях та приказках, оповіданнях і переказах, створених в натхненному пориві як у ті легендарні роки, так і в пізніші часи.

Народні твори про героїчне минуле нашої Вітчизни, про безприкладну мужність, стійкість і красу подвигу народу займають почесне місце в золотому фонді радянського мистецтва про Велику Жовтневу соціалістичну революцію і громадянську війну. Вони є своєрідним і неповторним джерелом для вивчення епохи Жовтня, бо в сукупності своїй створюють величний образ народу-героя, народу-борця, є відображенням його душі, його роздумів, показують тогочасне життя з усіма його складними контрастами і протиріччями, найзавітнішими думами і сподіваннями.

Ці твори допомагають благородній справі виховання радянських людей, насамперед молоді, в дусі беззавітної відданості і любові до своєї великої соціалістичної Батьківщини, до нашого трудолюбивого народу, до рідної Комуністичної партії.

В суворому добу підготовки й здійснення революції агітатором і сіячем правди серед пригнобленого народу були пролетарські рево-

люційні пісні, які виникли під час тривалої і напруженої боротьби пролетаріату багатьох країн світу ще до Великого Жовтня.

У 1913 р. в статті «Развитие рабочих хоров в Германии» В. І. Ленін писав: «...никакие полицейские придирки не могут помешать тому, что во всех больших городах мира, во всех фабричных поселках и все чаще в хижинах батраков раздается дружная пролетарская песня о близком освобождении человечества от наемного рабства» [1].

Створені здебільшого в підпіллі, ці пісні набули широкого розповсюдження серед трудового народу. Вони переходили кордони, передавалися з уст в уста, сіючи на своєму шляху зерна революційних ідей.

Кращі з них по-справжньому бойові, пройняті класовою непримиренністю, цілеспрямованістю і вірою в неминуче торжество правди й свободи, проклали шлях до робітничих мас колишньої царської Росії, передгрозова атмосфера якої була сприятливою для їх широкого розповсюдження й популяризації.

Проникали революційні пісні й на Україну. Одночасно творилися і широко розповсюджувалися серед трудового народу й оригінальні українські та російські революційні пісні.

Такі широковідомі пісні, як «Сміло, товариші, в ногу», «Жалібний марш», «Сонце сходить і заходить», «Дубинушка» і багато інших російських пісень, як і перероблені пісні з польської мови «Варшав'янка», «Червоний прапор», а з французької — «Інтернаціонал», «Марсельєза» та ін., спочатку були поширені серед трудящих України російською мовою. Напередодні ж революційних подій і під час Жовтневої революції та громадянської війни ці пісні стають відомими й українською мовою. Трудящі України полюбили їх за світлі ідеали, за революційні заклики до збройної боротьби, за справедливу вимогу зруйнувати старий світ і збудувати новий, де не буде експлуатації людини людиною. Вони увійшли в культуру і побут трудового народу, зробили вплив на дальший розвиток української народної поезії. Під їх впливом виникло багато українських революційних пісень, таких як «Сльозами злита Україна», «Шалійте, шалійте, скажені кати», «Годі терпіти, годі стогнати», «Та туман яром котиться», «Ну-бо, хлопці, повстаньмо», «Засвистали арештанти», «Сміло, у ногу рушайте» і багато інших.

На весь світ різними мовами прозвучав гнівний, невмирущий «Інтернаціонал»:

Повстаньте, гнані і голодні,
Робітники усіх країн!

Цей палкий заклик французького пролетаріату до боротьби з експлуататорами, заклик до солідарності міжнародного пролетаріату мав велику популярність в нашій країні. «Інтернаціонал» знайшов у нас свою другу батьківщину. Після Великого Жовтня він перший Гімн Союзу Радянських Соціалістичних Республік, а з 1944 року — Гімн Комуністичної партії.

У звітній доповіді Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу XX з'їздові партії наводились чудові рядки «Інтернаціоналу»:

---

[1] «Неопубликованные документы В. И. Ленина», «Коммунист», 1954, № 6, стор. 24.

Не ждіть рятунку ні від кого:
Ні від богів, ні від царів,—
Позбудеться ярма тяжкого
Сама сім'я пролетарів.

«Ці проникливі слова,— говорив М. С. Хрущов,— правильно, по-марксистськи відображають революційну творчу роль мас, роль колективу. Народ, керований партією, озброєний марксистською теорією,— ось велика і нездоланна сила, творець нового життя, творець історії»[1].

Саме наш великий народ, керований ленінською партією, після знищення влади поміщиків і капіталістів створив соціалістичну державу, підняв її з руїн, відбудував і звеличив. Тепер цей народ своїми руками будує нове, комуністичне суспільство.

Заключні слова «Інтернаціоналу» — «Тоді ж, як грім під час негоди, впаде на голови катів,— нам сонце правди і свободи засяє тисяччю огнів» — справдились. 900 млн. чоловік здобули «людські права» в тих країнах, де «гнані і голодні» звільнились від експлуататорів і взяли долю народу в свої руки.

Подібні до заключних рядків «Інтернаціоналу» і слова «Марсельєзи»:

Але ж зійде над сірим туманом
Пролетарськеє сонце ясне,
Запалають вертепи тиранів,
Царство визиску й горя мине.

І з'єднаються праці герої
У велику робочу сім'ю,
На руїнах неволі старої
Праця викує долю свою!

Подібні рядки ми зустрічаємо в багатьох революційних піснях. Заклик до збройної боротьби, до єдності й братерства трудового народу червоною ниткою проходить і через всі українські революційні пісні.

В народній пісні «Сльозами злита Україна» висловлюється віра в краще майбутнє, мрія про перемогу революції:

Надходить час великий, славний —
Встає, міцніє робітник,
Зриває пута, б'є кайдани,
Луною ллється вільний крик.

Робітник! Встань, прокинься, скинь панів!
Розправ же свій прапор червоний!
На панів, на тиранів-царів
Грізно настав свою зброю!..

В українських народних піснях: «Ну-бо, хлопці, повстаньмо», «Годі терпіти, годі стогнати», «Та туман яром котиться», «Шалійте, шалійте, скажені кати» і в багатьох інших виразно звучить тема ненависті до ворогів трудового народу, до царства «ситих, нікчемних, гнилих». Гнівом, великим обуренням сповнені рядки:

Годі нам катам служить,
Годі нам в кайданах жить!

Годі вже катам служить,
Ласки царської просить!

. . . .

Ласки царські все одні —
Штик, кайдани, нагаї.

(«Та туман яром котиться»).

---

[1] «Звітна доповідь Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу XX з'їздові партії», Держполітвидав УРСР, К., 1956, стор. 113.

У цих піснях звучить заклик до збройної боротьби проти самодержавства, вимога «вперед іти», «тісніше зімкнуться в ряди», перебудувати все суспільство так, щоб не лишилося каменя на камені від його старих устоїв, і збудувати новий лад, де не буде узаконеної несправедливості, коли одні мають все, а інші — нічого. Заклики до боротьби за щастя і волю трудящих — характерна риса всіх пролетарських революційних пісень.

Царський уряд жорстоко розправлявся з революціонерами, з тими, хто ніс в народ правду, спрямовану проти самодержавства. Кращих представників робітничого руху уряд відправляв на каторгу, в тюрми, а то й знищував. Разом з російським пролетаріатом, разом з ленінською гвардією більшовиків трудящі України проявляли сміливість і рішучість в боротьбі за щастя і волю народу. Багато революціонерів загинуло в боротьбі з самодержавством.

Глибоким сумом пройняті пісні, в яких славляться ті, що загинули. В траурних піснях «Жалібний марш», «Не зніс ти важкої неволі» та ін. підкреслюється велич і безсмертя революційного подвигу тих, хто безкорисно «за діло народне велике життя своє чесно віддав».

Мелодія цих пісень сумна, схвильована, «траурна сила» їх, як влучно висловився В. Маяковський, крає душу.

Незважаючи на траур, ці пісні глибоко оптимістичні, в них немає й натяку на розпач і смиренну покірність. Сум цих пісень — мужній сум. Тема близької перемоги звучить в кожному такому творі:

Настане пора і повстане народ,
І прапор підніме свободи,
Розкидає все, що гнітило його,
І скаже напасникам: годі!

(«Жалібний марш»).

Мелодія в українських революційних піснях багата відтінками старої української народної пісенності. Як приклад, візьмемо пісню «Та туман яром котиться». Мелодія і ритм пісні широкі, роздольні:

Та туман яром котиться,
Краще жить нам хочеться!
Гей-гей, горе не біда,
Краще жить нам хочеться!

Тут відчувається нестримний похідний крок; рядки, в яких передається головна думка, посилюються простим пісенним повторенням слів і мелодії:

Та ходім з панством воювать,
Землю й волю добувать!
Гей-гей, горе не біда,
Землю й волю добувать.

З того ж джерела класичної народної пісенності взята чудова мелодія знаменитої російської «Дубинушки», яка перенесена в українську народну пісню «Є хороші пісні у моїй стороні». Тут мелодія напружена, піднесена. Ритм в одних рядках стиснутий:

Ленін дав заповіт перестроїти світ,
Думку сміლу навчив пізнавати

І не мріяти там, де є діло рукам,
Та найкращу дубину підняти!

В інших — широкий, роздольний:

Гей, дубинонько, ухнем!
Гей-бо легше, гей-бо, легшенько!
Підхопим, підтягнем та ухнем!

З цими піснями змужнілий в боротьбі народ ішов на барикади Великої Жовтневої соціалістичної революції і на фронти громадянської війни.

В багатьох народних творах образно передані картини нестерпно тяжкого життя українського народу напередодні Великого Жовтня. Таке змалювання становища трудящих відповідає життєвій правді. Сила народної поетичної творчості в тому й полягає, що вона невідступно супроводить історію і правдиво відображає життя людей на кожному етапі їх розвитку.

В скупих рядках народних творів: «Безпаспортний», «Страйк», «Робітнича пісня», «Через золото сльози ллються», «Пісня женців» і ін. не тільки відображається злиденне життя українського народу напередодні Жовтня, а й відчувається великий соціальний конфлікт, відчувається неминучість революційної бурі, яка от-от «сонечком благословенним зійде і оживить наші дідівськії ниви» («Гей, за Дніпром, за лиманом»).

Злиденне, безрадісне життя робітника відображено в поширеній на Україні російській народній пісні «Мастеровой». Праця подана тут, як нестерпний тягар:

Истерзанный, измученный
Наш брат мастеровой
Идет, как тень загробная,
С работы трудовой.

Вмотивована тут та злоба і ненависть, з якою ставиться робітник до фабрики, до всього і всіх, бо в умовах буржуазного суспільства життя не обіцяє йому нічого, крім тяжкої, невпинної праці «с утра до темной ноченьки», бо

В деревне то же самое:
Одна лишь нищета,
И холодно и голодно,
Нужда, нужда, нужда...

В творі «Пісня женців» лейтмотивом проходить тема протесту проти існуючого ладу, висловлена скарга на свою долю, на тяжку працю. З глибини душі виривається заклик:

Та проглянь же, сонце, сонце золоте,
Осуши на полі роси,
Осуши нам сльози із смутних очей,
Наточи нам гострі коси.
Хай ті коси гострі та в міцних руках
Загримлять, як громи вранці,
Та не по пшениці, а по головах,
Головах проклятих панських.

Тяжкі умови життя змушували трудовий народ висловлювати не лише скарги, а й погрози. В українській пісні «Коли б я мав

такую силу» народ застерігає: «Нехай дрижать оті катюги, що нас кували в кайдани».

Ще більш сміливо це висловлено в гумористичному творі «Казачок», який виник і побутував на Україні російською мовою:

Ой, ты, царь, наш царек,
Потанцуй нам «казачок».
. . . .
Ты один, нас миллион,
Мы померимся с тобой.
Полетит твоя корона
К чорту вместе с головой!

Трудящі України першими пішли за російським пролетаріатом по шляху соціалістичної революції. В грудні 1917 р. Україна була проголошена Радянською республікою.

Героїчна боротьба народу в перші дні Радянської влади і громадянської війни породила нові теми й нові мотиви в українській народній творчості.

Про швидке поширення революції «із півночі аж до сходу, з сходу — до полудня», про підтримку революції широкими трудящими масами, про керівництво в цій боротьбі вождя більшовицької партії В. І. Леніна говориться в піснях: «Ой, у місті Петрограді», «Закипіло грізне море», «Гей, з півночі буйні вітри».

Український народ від душі радів, що «зоря п'ятикутня в Жовтні засвітила» («Ой, у місті Петрограді»), що «Росія царська — стала пролетарська» і що «вже не будуть нам грозити ні нужда, ні холод» («Нам сіяють зорі Жовтня»).

Народна поезія є художнім документом епохи, вона допомагає новому поколінню більш яскраво уявити, як далеко залишено позаду старе життя за прожите нами сорокаріччя. Те, що ми тепер маємо, всі величезні соціальні, економічні і культурні перетворення в нашій країні після Великого Жовтня викликають почуття гордості за нашу соціалістичну Вітчизну і радянський народ, за нашу рідну Комуністичну партію.

З великим піднесенням зустріли трудящі перші радянські закони. Вони одержали те, про що мріяли все життя. «У пана брать — своє повертать», «Тікали люди од пана, та настав час, що пан од людей втік», «Буржуй тікає, бо робітник наступає», — говориться в українських народних прислів'ях.

Справжньою любов'ю до свого народного уряду пройняті рядки частушок:

Ми вигнали буржуїв,
Позбулися муки.
Тепер вже ми хазяї —
Взяли владу в руки.

Ти не куй, зозуля, в лісі,
Вилітай на поле,
Бідним Ради — захисник,
Буржуєві — горе.

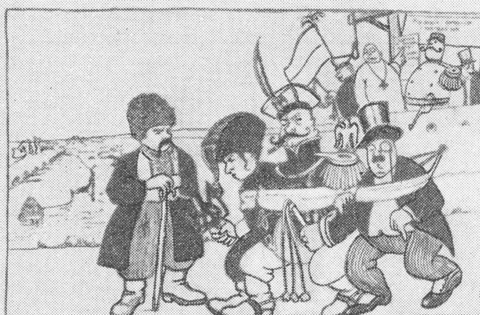
Але провідною темою української народної творчості цього періоду залишилась тема збройної боротьби. Народна поезія сповнена турботами про долю нового суспільного ладу, бо вороги в той час активізували свої сили для наступу на молоду Радянську республіку.

Відомо, що Жовтнева революція на Україні проходила в інших умовах, ніж у Петрограді і Москві. Ще до встановлення в грудні 1917 р. Радянської влади на Україні господарювала буржуазно-націо-

УКРАІНСЬКА СОЦІЯЛІСТИЧНА РАДЯНСЬКА РЕСПУБЛІКА.

Пролєтарі всіх країн, єднайтеся!

ПАНИ—БУРЛАКИ, АБО КУДИ БЛИЖЧЕ?

Тягли бурлаки великий корабель на Вкраїну,
Повний всякого добра,—
Пнулися, гнули спину
Йдучи берегом Дніпра;
Першим впрігся Симон Петлюра
Пройдисвіт і мацапура;
Далі—пан Пільсудський
З батіжком, як водиться,
За ним—буржуй пузатий,
Посол від Антанти.
На кораблі везли краму всякого;
З батогом жандаря-вояку,
Пан-отця ксьондза з хрестом,
Генерала-войовничого,
Банкіра з ситим обличчам;
Був у них прапор чудовий,
А в тім не новий:
„Вся влада капіталістам та панам
А шибеницю з мотузком—селянам і робітникам".
Зустріли хлібороба.
Питається Петлюра дороги:
—„Гей, скажи, земляче,
Чи тут за нами ніхто не плаче?
Чи далеко ще нам до Полтави?
Чи нема тут якої ворожої застави?"
Хлібороб відповідае,
Петлюру з ніг до голови оглядає:
—З тим добром, що везете,
До Полтави ніколи не попадете,
Буде ближче з ним вам до Варшави„
Та як наскочете на Червону заставу
То й цього добра швидко позбавитесь,
Шкереберть розсиплетесь, своїм крамом подавитесь".

Слова не послухали, а пруться—послухають діла, бо й приказка говоре: доброму чоловікові—слово, а свині кілок!

Всеукраїнське Видавництво.

м. Харьків, р. 1920.

Плакат років громадянської війни.

налістична Центральна рада, а вже в березні-квітні 1918 р. тут запанували німецькі окупанти:

То не хмари, то не грізні
Пливли без упину,—
То ворожі лихі війська
Йшли на Україну.

Як та галич, села вкрили,
Міста забруднили,
Розпинали бідних селян,
Кров робочу пили.

Гнівом і ненавистю пройняті твори проти окупантів, що вдерлися на українську землю, «б'ють, катують нас, останню сорочку здирають». Обуренням і грізним застереженням сповнені рядки проти зрадника українського народу Петлюри в творі «Лист Петлюрі»:

Слухай, «батьку отамане»,
Новоспечений гетьмане,
Полководче ти зелений,
Панський прихвосню мерзенний,
Слухай та на вус мотай:
Будеш битий — пам'ятай!

Невмирущою славою в боях за Радянську Україну покрила себе Червона Армія — визволителька українського народу. Назавжди залишились у пам'яті українського народу імена її славних полководців — Ворошилова, Будьонного, Чапаєва, Щорса, Фрунзе, Пархоменка, Котовського.

Одним з найпопулярніших полководців громадянської війни на Україні був луганський слюсар Клим Ворошилов, в народних піснях він оспіваний як близька і рідна людина, брат, товариш, друг. Навальні атаки ворошиловців народ порівнює з стрімким вихором, що знявся в чистому полі; стрілою летить на ворогів Клим Ворошилов, вгощає їх гострою шаблею, добре «частує панів»:

Коні наші швидко мчали,
Клим попереду летів...
Ех, та й били! Ну й рубали
Офіцерів-біляків!

А за смілим соколом-командиром нестримною лавою лине революційна армія робітників і селян — «ті, хто пана в море змив»; над бойовими когортами здіймається крилата революційна пісня і «вітер грає кумачами більшовицьких прапорів».

Реалістичні картини боротьби червоних загонів з лютим ворогом змальовуються в піснях про походи ворошиловців проти денікінських військ на Дону:

Ми йшли крізь криваві гони,
Нас вів бойовий командир
Туди, де бандитські загони
Лишили зруйнований Чир.

Ми йшли крізь вітри і пожари,
Пробивши кільце ворогів,
А з нами наш вірний товариш
І радощі й горе ділив.

А хуга гула, порошила,
За Доном степами неслась,
Не здав командир Ворошилов
Наш рідний шахтарський Донбас.

Банди Махна, Колчака, Петлюри зазнали нищівних ударів ворошиловців, які «били їх, рубали, не давали їм зупину й на одну хвилину». Ворошиловці в українській народній поезії охарактеризовані

глибоко народними традиційними епітетами («добрі хлопці, як соколи, немов перемиті» та ін.).

Герої громадянської війни, подібно до героїв традиційного героїчного епосу, наділені величезною фізичною силою, обдаровані духовно, прекрасні за своїми моральними якостями. Вони — захисники народу і тому мають чудодійну силу, щоб вистояти в жорстокому бою, їх не бере ні гостра шабля ворога, ні ворожа куля. Цими легендарними рисами наділений і поетичний образ Ворошилова.

На фронтах громадянської війни поруч з Ворошиловим бився Будьонний. В народній пам'яті збереглася «Пісня про Ворошилова і Будьонного», записана в 1939 р. від 71-річного Луки Микитовича Третяка з с. Жовте, П'ятихатського р-ну, Дніпропетровської області. Беручи за зразок стару народну пісню про козацькі походи, народ склав нову пісню про двох орлів сизокрилих, що літають лугами, б'ються з ворогами.

Народною стала пісня М. Асєєва, що так вірно відобразила бойову витримку будьоннівської армії, поетично охарактеризувала єдність її з трудовим народом:

Спекою південною
Нас сонце не бере.
Армія Будьонного
Бадьоро йде вперед!

Не синки багатії,
Не з панської сім'ї
Шаблями, гарматами
Хрестили нас бої.

Народ оспівав у своїх піснях і червоного начдива Пархоменка, його безсмертні походи разом з Ворошиловим, оборону Харкова, бої за Царицин, за Червону Україну. Суворої епічності набувають строфи народної пісні, в якій ідеться про смерть Пархоменка на полі бою:

Надійшла зима лапата
Із степів, стежок-доріг...
Мертвим, ворогом забитий,
Пав Пархоменко на сніг.

Та не може вмерти людина, життя якої було повністю віддане народу, бо її справа живе в ділах інших героїв. На зміну Пархоменку в шалений бій рванулися бійці з піснею:

Кров червоная начдива
В наших жилах клекотить.

В казках і переказах про Пархоменка виразно звучить легендарний мотив про безсмертя народного героя.

В українській народній поезії овіяний романтикою образ легендарного полководця Василя Івановича Чапаєва. Смілий Чапаєв, мов дужий вітер з-за уральських сірих гір, наліта на генерала Колчака. По-богатирському руба клинком він навскоси — «летять голови додолу і колчаківські списи». Від руки Чапаєва додолу падають генеральські і офіцерські погони, ворог, зім'ятий чапаєвцями, тікає за ріку Урал.

Образ Чапаєва в пісні «Та що воно за дуби» тісно пов'язаний з образом легендарного начдива Миколи Щорса. Це два велетні, два народних герої, що закликали до борні проти долі злої, проти панів.

Бойова дружба російського і українського народів відображена в єднанні образів Щорса і Чапаєва, що зустрічається в українських піснях і в легендах.

«Слава йде з боями поруч» — співає народ у «Пісні про Щорса», легендарного начдива:

Не стомить гарячих коней,
Ой, да не такі більшовики!
Ой, і падали погони
Ще й петлюрівські шлики.

Минули десятки років після історичних переможних походів Щорса і богунських полків, а народ і досі складає про них пісні («Зібрав Щорс загін завзятих», «Чути тупіт бережком», «Ой, шумів над ними вітер», «Про богунців і Щорса», «Йдуть богунці, пісня лине» і ін., які лунають над радянською землею. Народ не забуває про мужніх бійців за волю і щастя трударів.

В народній поезії оспівані хоробрість і виключна винахідливість Котовського, відмічена, зокрема, його воєнна майстерність, вправність завзятого кавалериста-рубаки; підкреслюється, що гострих шабель котовців боялися і німці, і гайдамаки, і петлюрівці, і польські пани. Образ червоного командира виступає в народній творчості як образ всього народу, що бореться з ворогами революції.

Народна поетична творчість про червоних партизанів на Україні в художній формі зафіксувала самовіддану боротьбу українських робітників і селян за Жовтень, за Радянський рідний край. В с. Сопілці, Попельнянського р-ну, записана пісня «Партизанська». Починається вона словами «Розвивайся, прапор Жовтня, над землею грізно май», а кожна з її чотирьох строф закінчується бойовим рефреном «Виступають партизани за Червону Україну, за Радянський рідний край».

На всіх етапах підготовки і здійснення Жовтневої революції, громадянської війни, боротьби робітників і селян проти внутрішньої контрреволюції і зовнішньої інтервенції керівну і організуючу роль відігравала Комуністична партія, її Центральний Комітет і великий вождь Володимир Ілліч Ленін.

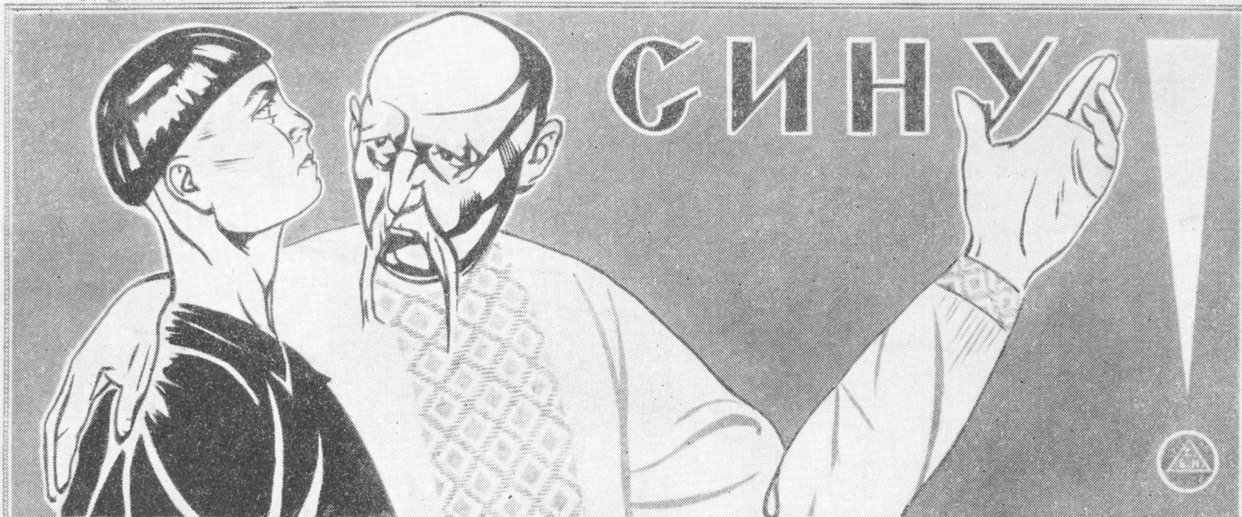
Ця провідна роль партії та її вождя знайшла своє відображення в українському фольклорі. Зорею називає народ Велику Жовтневу соціалістичну революцію і підкреслює, що цю яскраву червону зорю засвітив наш великий вчитель — Ленін. Революція зорею нового дня, світанком встає на цілій планеті, бо «наші народи відбили свободу у чорної мли»:

На цілій планеті світає —
То сонце горить Ілліча,
Я кращої долі не знаю,
Як правду його звеличать.

Ту правду, що завтрашнє знає,
Незгасною в праці стає,
Що партія нею зростає
І мудрі вказівки дає.

Розумом народу, честю народу називається в пісні авангард трудящих — Комуністична партія, поборниця миру й праці. В пісні наголошується, що в діяльності партії сконденсовані почуття і думки народу, з нею майбутнє народу — комунізм.

Про керівну роль Комуністичної партії і її вождя Леніна в період Великої Жовтневої соціалістичної революції, громадянської війни

Плакат часів громадянської війни.

та іноземної інтервенції говориться в багатьох народних творах, створених як в ті легендарні роки, так і в пізніші часи.

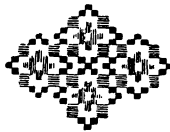
В українських думах Ленін змальовується ясним соколом, що «кличе-покликає» народ до революційної боротьби проти гнобителів і експлуататорів, підкреслюється керівна роль вождя пролетаріату в революції:

У нас першим командиром
Був наш Ленін милий.

«За Леніним ішли, то й ворогів перемогли», «Ленін нашу долю вивів на волю», «Ленін дав свободу трудовому народу»,— говориться в українських народних прислів'ях.

Різноманітний за змістом і формою радянський фольклор збагачується темами колективної праці, дружби народів, нового ставлення до жінки-трудівниці. Але весь час поряд з новим згадкою проходить тінь минулого: тяжке життя трударів до революції, кривава боротьба народу за щастя і свободу. Всі ці спогади закінчуються світлим образом здобутої в боях долі людства.

Багато пісень, оповідань, казок і спогадів про Великий Жовтень, про героїку громадянської війни побутує в народі. Проте ще далеко не все зібрано з того, що створено в період революції і в перші роки Радянської влади; крім того, нові поетичні твори про незабутні історичні події 1917—1920 рр. безперервно складаються і тепер. Зібрати ці поетичні багатства, зберегти їх для наступних поколінь — бойове завдання нашого часу. Адже в народній поезії про Жовтень живе правдиве слово про велич нашої радянської епохи, про нашу рідну Комуністичну партію, про красу подвигів в ім'я свободи, вільного і щасливого життя, в ім'я комунізму.

В. Г. БОЙКО

БОЙОВІ ПОДВИГИ ЛЕНІНСЬКОГО КОМСОМОЛУ В НАРОДНІЙ ПОЕЗІЇ

Радянська народна поетична творчість істотно відрізняється від дореволюційної уснопоетичної народної творчості. Пісні неволі й заклику до боротьби з експлуататорами, часто пронизані їдкою іронією й сарказмом, сповнені народного гніву, в нових умовах пожовтневої доби змінилися піснями про здійснену мрію багатьох поколінь, про рівність, братерство, дружбу народів СРСР, рушійну силу соціалістичного суспільства — радянський патріотизм, морально-політичну єдність радянського народу, згуртованого навколо рідної Комуністичної партії.

Успадкувавши багатство образної системи і ритмічного складу класичної народної поезії, ясність ідейно-політичної мети, пафос революційної боротьби і глибоке інтернаціональне чуття пролетарських гімнів та революційних робітничих пісень, українська радянська народнопоетична творчість, побутуючи у багатьох жанрах — пісні і частушці, думі і оповіді, казці і легенді, розповідях бувалих людей і анекдотах, в прислів'ях і приказках,— розвивається на основі єдиного методу радянського мистецтва — соціалістичного реалізму.

Нові часи — нові пісні. Нові пісні — нові герої. Український народ знає, що щасливе життя прийшло не саме по собі, знає, що щастя здобуто в запеклій боротьбі, знає і пам'ятає своїх героїв — і тих, кого уже немає з нами, і тих, хто живе, бореться і працює в наші дні.

Лише Велика Жовтнева соціалістична революція назавжди знищила будь-яку експлуатацію людини людиною, здійснила віковічні мрії трудящих про соціальне і національне визволення, відкрила шлях до нового життя з новими соціалістичними принципами, породила нових людей з їх глибокими почуттями радянського патріотизму, любові до Батьківщини, до Комуністичної партії, яка веде їх від перемоги до перемоги, вперед і вище, до комуністичного суспільства, нарешті дала радянським людям широку можливість «розгорнути свої здібності, виявити таланти, яких у народі — непочате джерело і які капіталізм м'яв, давив, душив тисячами і мільйонами» [1].

В поетичній скарбниці українського народу особливе місце посідають твори про героїчну боротьбу трудового народу за владу Рад, про захист завоювань Жовтня на фронтах громадянської та Великої Вітчизняної воєн. Щоправда, не всі ці зразки однакові за своїм ідей-

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 363.

но-художнім рівнем. Та це й зрозуміло. Адже народ, за словами М. І. Калініна, «вибирає, зберігає і несе, шліфуючи на протязі багатьох десятиріч, тільки найцінніше, найгеніальніше» [1].

Вже в роки громадянської війни і особливо в перші роки мирного будівництва було створено велику кількість частушок, пісень, казок про героїчні подвиги радянських людей на фронтах боротьби з іноземною інтервенцією та внутрішньою контрреволюцією, зокрема на Україні.

Велику роль у боротьбі радянського народу за владу Рад відіграла молодь, і зокрема ленінський комсомол, який був створений Комуністичною партією в суворий час громадянської війни (осінь 1918 р.), коли близько трьох чвертей території нашої країни знаходилося в руках білогвардійців та іноземних загарбників. Беззавітні подвиги героїв-комсомольців на фронтах громадянської і пізніше Великої Вітчизняної воєн назавжди залишаться в народній пісні, в народній пам'яті.

С. М. Кіров, згадуючи про буремні роки громадянської війни, говорив: «Ті з нас, хто тоді був на фронті, ті пам'ятають, яку величезну, я б сказав, виняткову роль відіграв тоді комсомол. Треба, товариші, прямо сказати, що ми, більшовики, взагалі кажучи, народ, який уміє боротися, не шкодуючи свого життя, і то часом із заздрістю дивились на героїв, яких давав тоді комсомол. Досить було глянути на молоді полки комсомольців, щоб здобути нові сили, нову певність у перемозі. І не випадково, товариші, що в цей трьохрічний період громадянської війни, як ви пам'ятаєте, комсомол, незважаючи на величезні жертви, яких він зазнавав на всіх фронтах, збільшив свою чисельність *майже в двадцять раз*» [2].

Цілий цикл в українській народнопоетичній творчості складають пісні про молодих борців за владу Рад — комсомольців, які героїчно, часто ціною свого життя, захищали завоювання Жовтня. Це такі твори, як «А в городі жито», «Мужні комсомольці», «Раз темної ночі», «Ой що ж бо то та й за ворон», «Зеленіло в полі молодеє жито», «Гей, нумо, хлопці, ми комсомольці» та багато інших.

Пісня «Гей, нумо, хлопці, ми комсомольці», наприклад, що була складена в роки громадянської війни, здобула широку популярність серед трудящих, особливо серед робітничої та селянської молоді; вона публікувалася в багатьох варіантах у збірниках червоноармійських та комсомольських пісень (1926—1927 рр.).

Полум'яним, бойовим закликом звучали рядки цієї пісні:

Гей, нумо, хлопці, ми комсомольці,
Дружніше в ногу ступайте,
Владу Радянську, волю робочу
Всі ви гуртом захищайте!

Вкупі, червонці, ми комсомольці,
Треба нам в спілку єднаться,
Пану гладкому, богу старому
Годі вже нам покоряться! [3]

---

[1] М. И. Калинин, О литературе, Лениздат, 1949, стор. 194.

[2] С. М. Кіров, Вибрані статті і промови (1912—1934), Держполітвидав УРСР, К., 1939, стор. 440—441.

[3] «Українські народні думи та історичні пісні», Вид-во АН УРСР, К., 1955, стор. 373.

Немеркнучою славою овіяні імена київських комсомольців, що вирушили на боротьбу з куркульською бандою отамана Зеленого в травні 1919 р. і трагічно загинули від рук озвірілих бандитів у водах Дніпра, біля села Трипілля, Обухівського району, Київської області:

Сурма грає, ранок вже світає,
А робочий Київ синів виряджає,
Комсомольський та й загін молодецький,
Перед РКП присягу дає [1].

Незважаючи на страшні тортури і жахливу розправу бандитів, молоді герої не відступили од своїх переконань, не зрадили комуністичної ідеї:

Як Зелений, кат лихий,
З юні не знущався,—
Комсомол наш бойовий,
Комсомол не здався.

Бились мужні комсомольці
Дружно і завзято,—
Більш не встануть душогубці
Й отаман їх клятий [2],—

співається в пісні «Зеленіло в полі молодеє жито», яку склав у 1938 р. робітник В. Ф. Спасиченко.

У пісні «А в городі жито», яка, як і чимало інших сучасних народних пісень, є новим варіантом давньої української пісні, розповідається про смерть комсомольця. Юнака не стало, але справа, яку він розпочав, не загинула — її клянеться завершити його кохана дівчина, закликаючи юнацтво до звитяжної боротьби. Надовго запам'ятовуються повиті глибоким сумом рядки оптимістичної в своїй основі пісні:

А в городі жито
Копитами збито,
Під білою березою
Комсомольця вбито.

Ой убито, вбито,
Затягнено в жито,
Червоною китайкою
Й оченьки прикрито.

Ой прийшла дівчина
З карими очима
Та й підняла китаєчку,
Та й заголосила.

«Спи спокійно, друже,
Ти боровся дуже,
Плакать я не буду,
Тебе не забуду.

Прапор беру в руки,
Вгору підіймаю
І усе юнацтво
Вперед закликаю!» [3]

Натомість в закличному, бадьорому тоні витримана маршова молодіжна пісня «Ой видно село», яка була досить популярна в свій час, а також широко відома й тепер:

Ой видно село, широке село під горою,
Ой там ідуть стрільці, червонії стрільці до бою.
А хто піде з нами, буде славу мати:
Ми йдем за свободу воювати!
Ха-ха! Ха-ха! Ха-ха, ха-ха, ха-ха, гей!
Дівчино, рибчино, чорнобривко моя,
Вийди, вийди, вийди, вийди
Чим поскорше до вікна:
Ми йдем за свободу воювати! [4]

---

[1] «Український фольклор», 1938, кн. 5-6, стор. 53.
[2] «Українські народні думи...», стор. 374.
[3] «Українські радянські народні пісні», «Мистецтво», К., 1955, стор. 37- 38.
[4] Там же, стор. 17.

Революційні робітники й селяни, солдати і матроси, а серед них і численні загони комсомольців, що з зброєю в руках відстоювали молоду Радянську державу, переможно завершили боротьбу за Жовтень у суворі роки іноземної інтервенції та громадянської війни.

Як заключний акорд цієї звитяжної боротьби звучать рядки думи «Про військо Червоне, про Леніна-батька і синів його вірних», в яких уже змальовується новий етап історії Радянської країни—перехід до мирного будівництва — і співається вічна слава й хвала героям, народженим Великим Жовтнем:

Трупи ворожі заорюють у ниву
Плугами нової Вкраїни,
А слава Червоного війська
Повіки не вмре,
Не загине! [1]

У численних зразках народної поезії оспівані героїчні діла комсомольської молоді в період мирного будівництва, після завершення збройної боротьби за владу Рад.

Творча праця радянських людей була перервана віроломним нападом на нашу країну німецько-фашистських загарбників. Розпочалася Велика Вітчизняна війна, яка була суворим випробуванням для радянського суспільного і державного ладу.

Радянська молодь виявила високу свідомість свого обов'язку перед Батьківщиною й незламну волю до розгрому ворога. Вона стала гідною наступницею бойових традицій партії більшовиків. Вітчизняна війна була вирішальною перевіркою духовних і фізичних сил нашої молоді та її передового загону — ленінського комсомолу. В лавах армії і флоту, в партизанських загонах, у ворожому тилу —скрізь комсомольці показували приклади стійкості, самовідданості і воїнського героїзму.

В українській народній творчості періоду Великої Вітчизняної війни вимальовується обличчя молодої радянської людини в усьому багатстві її внутрішнього світу, з усіма відтінками її особистих і громадянських якостей. І основною, вирішальною якістю молодої радянської людини у час війни стає життєдайний радянський патріотизм, безмежна любов до своєї Вітчизни і глибока ненависть до німецько-фашистських загарбників, яка об'єднала всіх радянських людей.

Гей, ой гей, сини мої, внуки й друзі!
Бийте врага, громіте, ні одного не щадіте,
За горе-сльози платіте!
Так наказують вам — матері ваші,
Так наказують вам — жінки ваші,
Так наказують вам — діти ваші! [2]

говориться в думі-билині «В неділеньку рано-пораненьку».

В цьому уривку ми спостерігаємо своєрідний наказ-заклик матері, жінки, дітей своєму синові, чоловікові, батькові, а разом з тим наказ і заклик партії, Батьківщини. Тут новий зміст художнього твору використовує стару класичну форму, і, як бачимо, твір від цього лише виграє, робить сильніший вплив на слухача.

---

[1] «Українські народні думи...», стор. 356.

[2] «Українська народна поезія про Велику Вітчизняну війну», Вид-во АН УРСР, К., 1953, стор. 25.

Молоді герої українського фольклору періоду Вітчизняної війни — це люди орлиного польоту, які думають і діють по-державному, ясно усвідомлюють свій громадянський обов'язок перед Батьківщиною. Одним з багатьох прикладів цього може бути українська народна пісня «Зашуміла калинонька»:

Зашуміла калинонька
Поміж яворів,
Заспівали хлопці пісню
Рано до зорі.

Заспівали хлопці пісню
Рано до зорі,
Посмутились за ворітьми
Рідні матері.
. . . .
Наступає туча темна
Та над рідним краєм,
Мати сина молодого
В похід виряджає [1].

Характерні для цієї пісні її класична будова, вживання старих пісенних образів, паралелей (хоч паралелізм, наведений у цій пісні, не осмислений) — все це говорить про те, що новий зміст пісні, шукаючи нової форми, використовує й стару, традиційну. На цій пісні відбився і літературний вплив широковідомої в народі пісні на слова П. Г. Тичини про часи громадянської війни «На майдані», зокрема таких її рядків:

Прощавайте, ждіте волі,—
гей, на коні, всі у путь!
Закипіло, зашуміло —
тільки прапори цвітуть...

На майдані коло церкви
посмутились матері:
Та світи ж ти їм дорогу,
ясен місяць угорі! [2]

Гордістю за свою соціалістичну країну сповнений молодий радянський воїн, він сильний своїми ідейними переконаннями. Образ воїна-громадянина у радянському фольклорі уособлює народ, який перший в світі завоював собі право жити по більшовицькій правді. І це право він збереже будь-якою ціною. Ще яскравішим постає образ радянського воїна поряд з відтворенням хижацького обличчя німецько-фашистських загарбників, яких такими словами змальовує українська дума:

Звірі злобнії, ненависнії.
То не звірі йшли, не вода текла—
То солдати війська дикого,
Що не хліб їдять — тіло білеє,
І не воду п'ють — крівцю людськую,
Що слізьми вони упиваються,
Гірким гореньком забавляються,
Над усім світом насміхаються [3].

Широкої популярності серед усіх народів нашої країни набули російські пісні, створені в період Великої Вітчизняної війни. Це, зокрема, такі твори, як «На опушке леса старый дуб стоит», «Бескозырка», «Я встретил его близ Одессы родной», «Анюта», «По чисту полю серебристу», «Машина в штопоре кружится» та багато інших.

[1] З матеріалів Інституту МФЕ АН УРСР, ф. 14—3, од. збер. 55—56, арк. 17.
[2] Павло Тичина, Вибрані твори, т. 1, Держлітвидав, К., 1946, стор. 79.
[3] «Українська народна поезія...», стор. 23.

Любов до Батьківщини, безмежна відданість Комуністичній партії, вірність революційним традиціям злилися в єдине почуття —віру в перемогу. В цій вірі було джерело доблесті радянських воїнів, джерело ненависті до фашистів. Все це знайшло своє відображення в народній поезії, зокрема в піснях:

За огни пожарища, и за смерть товарища,
И за слезы девушки милой и родной
Мстит на истребителе немцу-разрушителю
Сын великой Родины — летчик молодой [1].

Радянські люди не дозволяють стражданням паралізувати їх волю, не відгороджуються з своїм горем від колективу. Почуття згуртованості, монолітної єдності в дні війни було особливо великим і гарячим, воно виражало нові риси соціалістичного гуманізму, які знайшли своє відображення в народній поетичній творчості.

Разом із піснями народного походження на фронтах Вітчизняної війни широко побутували пісні радянських композиторів та дуже велика кількість місцевих пісень, які були створені в дивізіях, полках Червоної Армії. В більшості це були частушки, в яких зображувалися подвиги конкретних осіб — героїв фронту і тилу. Такі твори, як правило, випереджали імена своїх авторів. В процесі усного поширення вірші радянських поетів з музикою до них частково змінювалися, редагувалися. На мотиви популярних пісень, написаних композиторами, народ часто складав нові тексти на злободенні теми. Прикладом цього можуть бути різні тексти популярної пісні «Катюша» М. Ісаковського. За роки Великої Вітчизняної війни з'явилося біля 20 зовсім нових текстів цієї пісні. Дуже часто героїня пісні — Катюша зображувалася партизанкою, активною учасницею військових дій тощо.

Героїчні подвиги комсомольців на фронтах Великої Вітчизняної війни широко відтворені в українській народній поетичній творчості, вони будуть жити в серцях радянських людей. До таких творів належить, зокрема, «Сказ о Миколе Гастелло» гуцула-червоноармійця В. Козланюка (переклад на російську мову Н. С. Бєлінович). В посиленні дійового романтичного начала в зображенні героїв нашого часу проявилось природне для народного мистецтва соціалістичного суспільства прагнення показати найбільш характерне для морального обличчя радянської людини те, що зробило наш народ переможцем у Вітчизняній війні,— глибокий, животворний радянський патріотизм, неухильну віру в перемогу:

Высоко взлетел Микола
Да над облаками,—
Верил он: придет победа
С красными полками [2].

В час виконання бойового завдання був підбитий літак героя-льотчика комсомольця Миколи Гастелло. Вірний син народу в цей момент не думав про себе, про врятування свого життя: до останнього подиху в його серці горіла невичерпна любов до Батьківщини

[1] З матеріалів Інституту МФЕ АН УРСР..., арк. 215.

[2] «Украина непокоренная, Народные песни и думы», Госиздат, М., 1944, стор. 37.

і ненависть до ворога. Скерувавши свою палаючу машину у колону ворожих танків і бензоцистерн, він завдав великих втрат ворогові. Безсмертний подвиг Миколи Гастелло в час війни був повторений 24 рази. Це — яскраве свідчення широкого виявлення героїзму радянськими воїнами.

Один з цих подвигів в ім'я торжества перемоги над фашизмом знайшов своє відображення у популярній серед солдатів фронтовій пісні «Подвешены бомбы, в машину он сел»:

Фашистские изверги — все, кто успел,
Бежали со страхом звериным,
Смотрели, как призрак горящий летел,
На поезд, груженый бензином.

Взорвались цистерны,— и море огня
Всю станцию вдруг охватило...
Вы помните нас, дорогие друзья,
За вас мы в ту ночь отомстили [1].

Герой радянського фольклору часів війни вихований на традиціях вільної творчої праці, за що він завдячує своїй Вітчизні. Виховання нашого воєнного героя в мирному житті визначає і його моральне обличчя, і його високий радянський патріотизм:

Бьют вдали орудия, самолеты кружатся,
Сталь гремит безжалостно и свистит свинец...
С выправкой неловкою, с новенькой винтовкою
Вышел в степь широкую молодой боец.
. . . .
Степь гремит широкая, Днепр поет о будущем...
Грозно приближается Гитлеру конец.
Бьет фашистов яростно, метко и безжалостно
Из винтовки новенькой молодой боец [2].

Тисячі комсомольців-воїнів в боях за Батьківщину показали високі зразки мужності і відваги, величі духу і безмежної любові до соціалістичної Вітчизни. В битвах Великої Вітчизняної війни з усією силою проявились чудові риси молодих патріотів нашої Батьківщини — мужність, хоробрість, відвага, готовність самовіддано битися з ворогом до кінця. Глибоким оптимізмом звучить пісня «Прощальная комсомольская», цей оптимізм виходить з твердої віри в перемогу, яка визначається і минулим, і сучасним:

Не придется вам, фашисты,
Долго с Дона воду пить.
Мы вас, гадов ненавистных,
Били, бьем и будем бить [3].

Радянські люди воювали не тільки зброєю, але і працею. В ході Великої Вітчизняної війни велику роль, часом не меншу, ніж воїнський героїзм, відігравала щоденна праця в тилу. Вона й сама ставала подвигом. Комуністична партія організувала роботу тилу під лозунгом: «Все для фронту, все для перемоги!» Була здійснена перебудова всього народного господарства на воєнні рейки. За короткий час в нашій країні розгорнулося злагоджене, швидко зростаюче військове

[1] З матеріалів Інституту МФЕ АН УРСР..., арк. 227.
[2] Там же, арк. 210-а.
[3] Там же, арк. 237.

господарство. Більшовицька партія, організатор всенародної боротьби проти німецько-фашистських загарбників, мобілізувала увесь наш народ на успішне здійснення плану розвитку военної економіки. Радянські люди, переборюючи труднощі военного часу, з кожним днем давали нашій армії, нашій авіації, нашому флоту все більше і більше озброєння, боеприпасів, продовольства.

Органічну єдність радянського тилу з фронтом ми відчуваємо в народній поезії. Впевненість у перемогу проходить червоною ниткою через всі ці твори. Характерною рисою народної творчості є те, що вона змальовує радянського воїна не самотнім, а органічно зв'язаним з сім'єю, рідними, зі всією Радянською країною, яка стежить за ним, піклується про нього.

Мотиви спільної боротьби чоловіка і жінки, юнака і дівчини за незалежність соціалістичної Вітчизни знаходять свій прояв в народній поетичній творчості:

Бийся милий із ордою,
З навісною сараною!

Бий на фронті, а я з тилу
Цю прокляту вражу силу.

Ми й в розлуці разом будем:
Перемогу ми здобудем! [1]

Збройна боротьба проти німецько-фашистських загарбників розгорнулася як на фронті, так і по той бік фронту, в тилу ворожих військ, на тимчасово окупованій радянській території.

На заклик Комуністичної партії розгорнувся всенародний партизанський рух. Комсомольці на чолі з комуністами вели збройну боротьбу проти німців у захоплених ворогом районах. Тільки в дев'яти лівобережних областях України нараховувалось 164 підпільні організації. В невеличкому містечку Краснодоні, в Донбасі, група юнаків і дівчат створила підпільну організацію — «Молоду гвардію», на чолі якої став 17-річний комсомолець Олег Кошовий. Підпільники успішно боролися з ворогом, вони вчиняли напади на окупантів, рятували населення від вигнання на роботу в Німеччину, організували друкарню й виготовляли у ній листівки. Лише за кілька тижнів до приходу Червоної Армії гестапівцям удалося захопити молодогвардійців. Але ні тортури, ні катування не зломили підпільників, ніхто з них не сказав жодного слова. Олег Кошовий і більшість інших членів організації загинули смертю героїв. Образ молодого героя-комсомольця, який віддав своє життя за прийдешнє комуністичне суспільство, знайшов своє відтворення в «Думі про Олега Кошового», складеній кобзарем Володимиром Перепелюком.

Безмежною вірністю ідеям комунізму звучить клятва краснодонців:

Орли донеччансько-степовії
Тее зачувають, великі сили в собі мають,
Словами промовляють: «Гей, гей,
Гей сонцем і землею клянемось:
Перед ворогом не зігнемось,
В бою не здригнемось,

[1] Фросина Карпенко, Розцвітає Україна, Харків, 1953, стор. 45.

Не будемо ворогу коритись,
А тільки будемо ми з ворогом
До загину битись. Гей, гей, гей! [1]

Сила ненависті до фашистів, почуття людської гідності, висока ідейність і свідома дисципліна, ясна і тверда віра в перемогу — це ті риси, яких надає Олегу Кошовому кобзар Перепелюк у своїй думі, це провідні риси нової радянської людини.

З глибоким усвідомленням своєї правоти, твердо переконані у змісті і меті своєї боротьби, радянські люди залишалися ідейно незламними перед жахливими фізичними тортурами. В українській радянській пісні років Вітчизняної війни переконливо звучать ці мотиви:

Якби мене розтерзали,
Якби мене розп'яли,
Якби мене гітлераки
На гілляку повели,—
І тоді б я не вірила,
Не повірила б я їм,
Що немає, що не буде
Край мій рідний вже моїм [2].

Лише в нашій країні, де суспільний і державний лад відповідають життєвим запитам трудящих, патріотизм широких мас, їх духовні ідеали знаходять тверду основу в соціалістичній дійсності. Герой нашого часу років Вітчизняної війни уже відчув красу вільного життя, зріднився з ним. Тому в героїчних подвигах радянських людей ми зустрічаємося не з стихійним поривом, а з високим патріотичним ставленням до того, що вони відстоюють в бою. Вороги Радянської країни ніколи не зрозуміють тієї моральної основи, яка обумовила подвиги молодогвардійців, Зої Космодем'янської, Лізи Чайкіної і багатьох інших. З усією повнотою відбиває моральну силу радянського героя «Дума про Олега Кошового». Ідейна стійкість Олега на допиті — це зразок мужності й героїзму:

Тоді ж то ті кати фашистські,
Гадючі нечисті,
В страшенну лють впадали,
Зубами скреготали
Та на хлопця молодого,
Комсомольця бойового
Олега Кошового,
Як ті вовки-сіроманці,
Нападали, катували. Гей, гей, гей!
Руки-ноги поламали,
Біле тіло юнацьке-молодецьке
Пасами спускали,
Яснії очі орлинії
Каленим залізом випікали,
Світ білий повік затемняли,—
Та слова від хлопця молодого,
Комсомольця бойового
Олега Кошового
Так-таки й не взяли. Гей, гей, гей! [3]

---

[1] «Українські народні думи...», стор. 487—88.
[2] «Українська народна поезія...», стор. 70.
[3] «Українські народні думи...», стор. 492.

Авторові твору вдалося, використавши класичну форму думи, з усією глибиною відтворити в ній образ сучасного героя. М. Рильський високо оцінює цю думу з художнього боку як зразок сучасної думи. «Дума про Олега Кошового», складена кобзарем Перепелюком,— говорить він,— має в собі багато елементів давніх дум; використані вони тактовно і зі смаком, а через те цей твір становить цікавий і хороший взірець новочасної думи, отже й одно з свідчень, що дума, як жанр, не вмерла» [1].

Слід відмітити, що у відтворенні героїчних подвигів радянських людей у Великій Вітчизняній війні кобзарі і народні поети особливо часто зверталися до жанру думи, билини, які давали змогу з усією глибиною, на весь зріст відтворити моральне обличчя нового героя. Революційно-романтичний характер цих творів давав можливість авторам написати правдивий образ людини соціалістичного суспільства, яка жертвує своїм життям за комуністичні ідеї.

Героїчна епопея народного партизанського руху є однією з найяскравіших сторінок визвольної війни радянського народу проти іноземних загарбників. Сини і дочки ленінського комсомолу були в перших рядах цього славного патріотичного руху. Своїм прикладом комсомольці закликали до боротьби проти загарбників на окупованій території тисячі юнаків і дівчат. Комсомольські організації допомагали партії організувати партизанський рух, розгорнути його й перетворити в могутню силу.

На мотив популярної пісні про громадянську війну — «Тачанка» в час війни було створено багато її варіантів, зокрема «Партизанська тачанка». Тачанка — «комсомольська», «партизанська» — в цій пісні була символом швидкості руху, оперативності партизанського загону, а партизани — «ростовчанські» і «таращанські» комсомольці —«гордістю і красою» всього радянського народу:

Ех, тачанко-ростовчанко,
Більше ходу і краси!
Комсомольськая тачанко,
Швидше к ворогу неси!

Ех, тачанко-таращанко,
Наша гордість і краса!
Партизанськая тачанка
Од'їжджає у ліса! [2]

Тема визволення тимчасово окупованих ворогом областей радянськими воїнами займає одне з перших місць в народному поетичному доробку періоду війни. Радянський воїн — це товариш і брат, батько і син, до якого звернена велика подяка поневолених людей. Щирою радістю і захопленням сповнені рядки народних творів, що відображають цей період:

Хай дзвенять піснями села наддніпрянські,
Будь благословенний визволення час.
Йдуть вперед невпинно воїни радянські
І кремлівські зорі світять знов для нас [3].

Безмежна відданість комуністичним ідеям, Батьківщині, справі перемоги над фашизмом є основною рисою комсомольців-підпільників у роки Вітчизняної війни, яка знайшла своє відображення в укра-

---

[1] «Українська народна поезія...», стор. 11—12.
[2] Там же, стор. 138—139.
[3] З матеріалів Інституту МФЕ АН УРСР..., арк. 8.

їнському фольклорі. Ось як оспівує народ героїзм комсомолки-партизанки, що потрапила до рук гестапівців:

Коло млина старенького
Зацвіла калина;
Помирала комсомолка,
Молода дівчина.

Ой імили [1] її німці
І стали судити.
Ой судили вони довго:
«Чи мучить, чи вбити?» [2]

А українська народна пісня — «Клятва комсомольця» в таких рядках розкриває образ комсомольця-підпільника, що потрапив до рук німців:

Хоч мене бийте, хоч убийте,
Я вам нічого не скажу.
За своїх братів-комсомольців
Я голову свою зложу [3].

Впевненість у свою справу, цілеспрямованість, готовність боротися всіма засобами навіть перед неминучою смертю, навіть тоді, коли не залишилось ніякої зброї,— ось які риси властиві героям-комсомольцям народної поетичної творчості. Продовжуючи справу Павла Корчагіна, який все своє життя до останнього подиху віддав справі партії Леніна, радянські юнаки і дівчата сприйняли його слова як закон свого життя: «Найдорожче у людини — це життя. Воно дається їй один раз, і прожити його треба так, щоб не було нестерпно боляче за безцільно прожиті роки, щоб не пекла ганьба за пошленьке і дріб'язкове минуле і щоб, умираючи, зміг сказати: «все моє життя і всі сили були віддані найпрекраснішому в світі — боротьбі за визволення людства» [4]. Ці слова Павла Корчагіна стали девізом життя і боротьби молодих радянських людей.

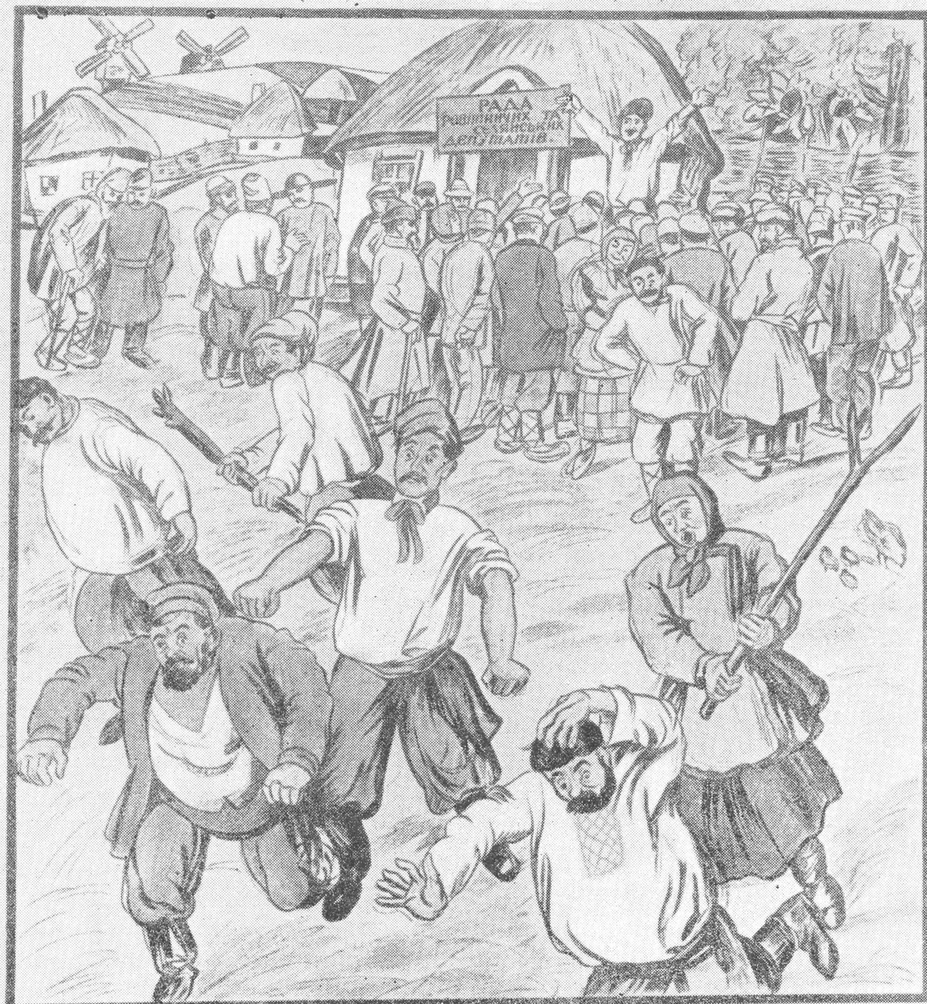
Український народ у своїй поетичній творчості з любов'ю і захопленням змалював безсмертні подвиги молоді, комсомольців, які загинули за соціалістичну Вітчизну. Найвищим їх достоїнством є комуністична ідейність. Життя юних синів і дочок соціалістичного суспільства до останнього подиху світле і чесне, сповнене високими замислами, благородною мораллю, прагненням до творчості.

Подвиги радянської молоді, комсомольців—героїв громадянської і Великої Вітчизняної воєн, оспівані народом, назавжди залишаться в безсмертній скарбниці його духовної культури як величні, натхненні приклади сучасному поколінню молодих будівників комунізму.

---

[1] Імили — зловили, взяли.
[2] «Українська народна поезія...», стор. 65.
[3] З матеріалів Інституту МФЕ АН УРСР..., арк. 26.
[4] М. Островський, Твори, «Молодь», К., 1949, стор. 179.

Плакат років громадянської війни.

Д. М. КОСАРИК

НАРОДНЕ СЛОВО В РЕВОЛЮЦІЇ

Вдарив революціонер —
захитався світ!..
П. Тичина.

Гримлять гармати робітничо-селянської армії, і музи не мовчать. Бо повстав, кажучи горьківським словом, «його величність — трудовий народ!». Володимир Ілліч Ленін відзначав, що без людських емоцій ніколи не бувало, нема і бути не може людського *шукання* істини. Боротьба за велику комуністичну істину породила титанічні вияви емоцій у народній творчості.

Розпочалася нова ера в історії українського народу. Нові стремління, мислі і воля до революційної битви повсталих і організованих партією Леніна колосальних людських сил вимагали свого втілення в словесній творчості. «Інтернаціонал», «Марсельєза», пісні паризьких барикад, співи краснопресненських боїв, петроградських штурмів були виявом клекотання гніву в душі солдатів революції. Творення державної сили Республіки Рад, соціальне і національне визволення пригноблених націй, зростання революційного світогляду стимулювали появу нової культури, мистецтва.

У кожній стрілецькій роті, в кавалерійському ескадроні, в лавах революційних матросів, в батальйонах робітничої Червоної гвардії з'являвся свій промовець-агітатор, віршотворець-пропагандист і романтик-співець. Він висловлював образним словом те, що переживав сам як учасник великого жовтневого перевороту, художньо відтворював новий смисл життя.

У фронтовій пресі діючої Червоної Армії творилися початки красного письменства радянського народу. Інтелектуальний творчий процес проходив на всіх фронтах радянської Батьківщини. Як фронти не були ізольовані в своїх єдиних діях, так і творчість українських воїнів-фронтовиків була органічно поєднана з силами культури великого російського брата.

Революція не тільки розкувала і звільнила таланти, які гинули і пропадали тисячами і мільйонами в епоху капіталізму, а дала до послуг робітників і селян пресу. Кожна військова частина мала свою дійову оперативну газету. Яка це була велика і значна виховна зброя! Наслідком її були безсмертні подвиги солдатів революції в Царицині, в боях за Донбас, в звільненні Харкова, Києва, в розгромі оскаженілих гайдамацьких карателів, німецьких окупантів, білопольської шляхти і увінчання епопеї на Перекопі і в Криму.

Україна ніколи не мала і не могла мати до Жовтня такого масштабу друкованого слова. В 1917—1920 рр. у роботі преси взяли

5*

участь тисячі молодих літераторів. На одних лише українських фронтах виходило щоденно сотні газет. Друкувалися газети в агітпоїздах і похідних друкарнях. Сотні тисяч робітничих газет, листівок, брошур, день у день хвилювали, організовували і цілеспрямовували серця читачів як воїнів, так і мирних трудівників на шляху наступу Червоної Армії.

Комуністична партія вимагала від редакторів фронтових газет, щоб у газеті більше й частіше писали рядові бійці. Голос солдата революції в газеті визначав її цінність і виховну силу. І солдат революції на сторінках своєї преси говорив, закликав, співав, а головне — сміливо дивився в майбутнє історії революційної соціалістичної Батьківщини. На сьогоднішні події він дивився очима завтрашнього дня.

21 січня 1918 р., тобто на початку громадянської війни на Україні в газеті «Вісник Української Народної Республіки» (21 січня 1918 р.) — органі молодого радянського уряду в Харкові — учасник революційних боїв за характерним для того часу підписом «Пролетарій» виступив з таким програмним віршем:

— Я хочу по-людському жити,
Я хочу творити життя!
Я хочу, щоб труд мій
Мені насолоду давав!
Я хочу, щоб праця людини
На користь народу була.
Я хочу, нарешті, щоб люди
В миру між собою жили,
Тоді ворожнечі не буде,
Не буде нарешті війни!

А закінчив свій вірш пролетар-поет твердою впевненістю — «те, що я хочу, не байка — потреба людськая моя». Актуальність цього вірша буде більш відчутною, якщо ми скажемо, що його мужні рядки надруковано на газетній сторінці, увінчаній великим гаслом: «Вставайте, вітайте, совітська влада прийшла! На півночі, півдні, сході і заході засновується совітська влада! Побідний червоний прапор коливає над усім світом! Хвилі робітничо-селянської революції, могучі хвилі піднімаються все вище і вище!». Після гасла поряд з віршами подано хвилюючу хроніку революційних подій на Україні: «Київ узятий революційними совітськими військами. Буржуазна Центральна рада скинута. Робітники і солдати Києва і вся демократія України зітхне тепер свободніше. Революційні війська взяли також Оренбург. Дутов, один із постидної череди каледінців-контрреволюціонерів, утік».

Народна пісня революції народжувалась з перших днів битви як поезія, пройнята комуністичною ідейністю. Це одна з здорових, сильних ознак народного слова, яка стимулювала і буде стимулювати розвиток нашої духовної культури. В цьому її партійність і глибока народність. На сторінках газети було надруковано за підписом видатних діячів революційної України — товаришів Ворошилова і Артема — Маніфест Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України. Маніфест просто і велично сповіщав: «Від імені повсталих робітників і селян, від імені революційної армії сповіщаємо, що влада гетьмана повалена, влада робітників і селян, влада Рад — відновлена». Поряд з цим історичним маніфестом надруковано вірш під багатозначним заголовком «Долг человека». В рядках, сповнених революційного пафосу і віри, автор пише: «Есть много дел у человека, дел благородных, дел святых. В нем есть великий ум и сила... удар направит в сердце зла, творя великие дела!».

Поети — літописці революції в більшості залишилися безіменними. Для нас вони лишили свої типові псевдоніми: «Пролетар», «Донецький», «Бард», «Свістай», «Бездольний», «Гусляр», «Червоний командир», «Червоноармієць». А іноді під твором ставився колективний підпис, наприклад: «3-й Український революційний полк».

Тексти творів, псевдоніми авторів, теми, мотиви, образи сповнені романтики часу воєнного комунізму.

Ти, громе, бий,
Ти, буря, вий!
Не знаю я тривоги,
Крізь темний бір
До ясних зір
Прорубую дороги! —

говорить один поет, а другий підтримує сили воїнів-фронтовиків:

Воины красные,
Грозно прекрасные,
Славы носители,
Вы — победители!

Кожен твір у фронтових газетах сповнено почуттям історичної відповідальності: «Велика мить, почесна праця, не ждіть — творіть!» Богатирі духом, воїни відчували брак систематичної освіти. Але одверто пишучи про це, вони лише мобілізували самі себе і читачів оволодівати основами культури. «Я пнусь до знання, до освіти. Я сильним, дужим хочу буть!» — писали вони. Штурмуючи капіталістичний лад, вони розуміли своє історичне місце піонерів комунізму і були сильні вірою у світле майбутнє. «Близится, близится утро, светает, близится радостный день!» — співає «гусляр» у боях під Харковом, а другий поет з кінноти Будьонного продовжує його. Такими ж мотивами пройнято і вірш «Молитва за Родину», уперше надрукований у Бахмутській «Народній газеті» за підписом «Гражданин». Цей вірш був написаний тоді ще незнаним двадцятирічним юнаком Володимиром Сосюрою.

Громадянська війна на Україні перетворилась у війну всього чесного і благородного в країні проти нового ярма з Заходу. Сини всіх братніх народів взяли активну участь у встановленні радянської влади на Україні. Про це ми з глибокою, сердечною вдячністю говоримо сьогодні, в дні 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Україна визволяється, поспішайте до неї на допомогу!

Цей заклик Комуністичної партії, проголошений на початку грудня 1918 року, став всенародним гаслом. Воїни-поети про це дружно заспівали:

Пришли мы из Брянского леса,
Прошли десятки городов,
Привет тебе, восставшая Одесса,
От красных каменных рядов!

А воїни з України відповідали російським братам:

Гей, хто вільний світ
Любить з малих літ,
Той зустріне всюди-всюди,
Де за волю б'ються люди,
Ласку і привіт!

Росіяни, білоруси, грузини, всі народи-брати прийшли визволяти Україну:

От Днепра и до Тифлиса,
От большой реки,
Идут смело, идут рьяно
Красные полки...

Ведь недаром побеждает
И идет вперед
От Днепра и до Тифлиса
Трудовой народ!

Інтернаціональна солідарність, братерство класове — основний лейтмотив творчості фронтовиків. «Да здравствует братство рабочих всех наций!» — писали червоноармійські газети.

Коммунизма знамя реет,
Не один нас миллион.
С нами люди трудовые
Всех народов, всех племен! —

писали воєнкори, виховані в дусі ленінської національної політики.

Коли Червона Армія в 1920 році виганяла білопольську шляхту з братньої Галичини, поети нашої армії-визволительки співали:

Боєць, червоний твій багнет
Для бідних сонцем сяє,
На пана сум він наганяє,
В Галичину — вперед, вперед!

Червоноармійські віршотворці висловлювали міжнародні, демократичні, братні почуття робітничо-селянського революційного руху:

Серебряные дни... Варшавы зори, зори!..
Кто скажет, что не нам весь мир принадлежит?
Услышат, как звенят буденновские шпоры
Париж, Нью-Йорк, и Лондон, и Мадрид! —

так написав тоді боєць 361 полку, 41 дивізії, 14 армії В. Сосюра в газеті «Красная звезда» № 140 11 серпня 1920 року.

Сини революційного народу прислухалися до Ленінського передбачення розвитку революції в Європі: «...ми тепер ясно бачимо, як піде далеко розвиток революції; росіянин почав,— німець, француз, англієць доробить, і соціалізм переможе» [1]. Поети вірили і впевнено писали: «Растет буревестника зов, я мир уже вижу горящим и слышу паденье оков!.. Восток был великим началом, докончит же запад стальной!».

Серп і молот стали в центрі ідейної символіки поетичних творів фронтовиків:

Рідні ми брати з тобою,
Робітник і селянин,
Скуті дужою рукою,
Всім панам несем загин!

А в популярній тоді пісні співалося: «Ты — крестьянин, я — рабочий, братья мы теперь с тобой...» Союз робітника й селянина віднині став основним ідейним завоюванням молодої радянської літератури на Україні:

... И как две песни трудовые,
Тяжелый молот, острый серп
Слились с эмблемой золотою,
И ясен наш рабочий герб.

[1] В. І. Ленін, Твори, том 26, стор. 423.

Пролетарі всіх країн єднайтеся!

5-го ТРАВНЯ ПОЧИНАЕТЬСЯ ПРОДМІСЯЦЬ! ШВИДЧЕ ВИКОНАЙТЕ РОЗКЛАДКУ!

Робітниче-Селянська Республіка не може обійтися без хліба до нового врожаю, коли буде заведено продовольчий податок.

Полтавщина повинна дати 13 мілійонів пудів хліба.

Тільки виконавши цю багато зменшену розкладку селянство зможе перейти до податкової сістеми.

ПОСПІШАЙТЕ ВИКОНАТИ РОЗКЛАДКУ!

Плакат років громадянської війни.

Так виховували молоді літератори свідомість радянського народу, патріотичні почуття у своїх читачів. «Ми оборонці після 25 жовтня 1917 року, ми завоювали право на те, щоб захищати вітчизну»[1] — возвеличив уперше радянський патріотизм основоположник соціалістичної держави В. І. Ленін.

Образ великого вождя революції Володимира Ілліча Леніна з перших років існування фронтової радянської поезії став у центрі уваги поетів-бійців:

Великий, борется со тьмою,
Ведет из рабства, из цепей
Тернистой, трудною тропою
В земное царство всех людей, —

говорили про Леніна фронтовики в дні тяжкого поранення Володимира Ілліча чорною рукою кривавої есеровщини. Червоноармійці, родом з України, б'ючись в рядах десятої армії в Царицині, з берегів Волги пишуть віршовані листи рідному Володимиру Іллічу, в теплих сердечних словах виявляють свою любов і відданість ленінському святому ділу. Вони говорять у листах про непорушність комуністичних ідей, які живуть у серці їхньому: «Усе, що з каміння, роки розруйнують, а те, що в наших грудях,— правнуки почують... про те, що ти сієш, будуть довгі роки пам'ятати на волі...» Цей вірш-лист В. І. Леніну був колективний, його підписали бійці 3-го Революційного українського полку. З ленінськими книгами, читаючи їх, солдати в думках радяться про великі творчі плани будівництва культури: «Як муровать нам хату у городі й селі»[2].

Образ Леніна у творах фронтовиків кликав воїна-читача ідеально служити людям труда. Ленін оспівувався як творець нової історичної ери.

Орлиной волей окрылен,
Стоит на жертвенном посту.
О, как он смел в священной сече
И как влюблен в свою мечту.
Несокрушимость веры вещей
На нем почила, как заря.
Он видит — солнце близко блещет,
Бросая людям якоря,
И всей земли внимая стонам,
Разит врага.
И видит мир в огне червоном,
В червоном свете берега.
Он неизменен, вдохновенен
В своих творениях во мгле, —
Творец истории, мудрый Ленин,
Строитель нови на земле![3]

Це один із перших поетичних творів, присвячених народними віршотворцями великому «строителю нови на земле», автор вірша ставить дату його написання — «листопад 1918 року».

Ленін був надто дорогим серцю солдатів революції, що разом з ним починали творити нову золоту сторінку історії людства. Тому в образі вождя поети відтворювали ідеал комуністів. Комуністи були першими в бою проти класово ворожих армій. Про комуністів — учнів і послідовників Леніна — поети писали натхненні вірші:

Кто всегда без колебанья
Смело в бой шагал вперед,
Кто всегда будил к восстанью
Пролетарский народ?

---

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 334.
[2] «Солдат революції» № 49, 5.X 1918 р.
[3] «Украинская беднота», 1920, № 28.

Партия коммунистов —
Вождь рабочих и крестьян,
Бедноты и угнетенных,
И трудящихся всех стран[1].

За Леніним, під проводом партії, наступали червоні воїни на старий капіталістичний світ, співаючи про своє майбутнє устами молодих віршотворців: «Мы в борьбе шагаем первыми... строим мир — весенний сад. Мы в бою всегда примерные. Мы — заря в столетней мгле, знаем, знаем мы наверное, будет радость на земле». В боях відгострювалась класова, політична свідомість. «Об ярость битв мы точим красный меч!» — говорили воїни. «Трудящимся — весна, цветы, богатство, книги!» Поетичне слово було стверджене героїчним ділом.

Хай живе влада Рад на Україні,
Вона волю та людяне право дасть людині!

Радість перемоги в Києві поет-комунар — київський робітник — висловив схвильовано, як хазяїн відвойованого у загарбника рідного міста:

Киев взят!
Он снова наш, прекрасный город,
Столица вольной Украины.
Мы знаем тяжести какие
Нести нам надо дни и ночи,
Чтоб был приволен Красный Киев,
К работе все! Мы скоро, скоро
Залечим раны и руины.
Чтоб был приволен Красный Киев,
Чтоб стал он гордостью рабочих!

Народ-воїн, народ-переможець з огидою говорив про переможену буржуазну наволоч:

Разобьем мы пана в пыль,
Врангель к морю скатится,
От испуга сам Черчиль
За Лойд-Джорджа спрячется...[2]

Запроданці європейського імперіалізму, криваві кати з табору української націоналістичної буржуазії нищівно осміяні дотепним сатириком-фронтовиком:

Ой, кислиця моя, куди котися —
А Петлюрові гетьманства дуже хочеться.
Ой кислиця у саду наливається,
А Петлюра з-під воріт нахваляється.
Ой кислиця у саду вродила на славу,
Утікає з України Петлюра в Варшаву.
Била Армія Червона Петлюру по пиці,
Оце тобі, вражий сину, вкраїнські кислиці.
Та невже ж ти, пан Петлюра,
Невдалим вродився,
Що утреє на Вкраїні
Кислицею подавився.
Тепер тобі у Варшаві аж гикається,
Більшовицькії кислиці споминаються[3].

---

[1] «Украинская беднота», 1920, № 22.
[2] «Красная Армия», № 468, від 27.X 1920 р.
[3] «Украинская Беднота», № 87, від 13.VII 1920 р.

Таких ударів зазнавали українські націоналісти кожного дня від вірних і чесних синів трудящих України. Доставалося від них і кайзерівським собакам — гетьманським гайдамакам. Про них воїни писали, перефразовуючи відомі рядки із «Катерини» Шевченка:

Ішов з фронту до Києва
Та й сів спочивати.
Лампасами уквітчані
Його провожаті,
Жовто-сині добровольці
На сонці куняють,
А тим часом наші хлопці
Кругом не зівають...

Інтервенти до зубів озброєні танками, гарматами і численними кулеметами, все ж зазнали поразки від Червоної Армії:

Задивився увесь світ
На цюю картину —
Є танки і кулемети,
Та, бач,— б'ють у спину [1].

Відомо, як радянський народ устами свого вождя В. І. Леніна навіки затаврував одного з запроданців інтересів українського народу — Винниченка.

Червоні бійці, очищаючи Україну від контрреволюційної калединщини, що сторгувалась з грушевськими і винниченками, дотепно глузували з цієї нечисті:

Из страны, страны чудесной
Для украинских людей
Появился всем известный
Винниченко — «чародей».
Он с кадетами сроднился,
Дружбу с Доном завязал,
На рабочих обозлился
И молчать им приказал.
. . . .
Он китайскою стеною
Киев град огородил
И кровавою рекою
Украину напоил.
Серый волк в овечьей шкуре,
Друг царей — немецких стран [2].

Про Центральну раду, яка розмістила свій «уряд» у Київському педагогічному музеї, дошкульні сатирики-фронтовики з глумом писали 23 січня 1918 року:

Ти не лукавила з собою,
До діла щира ти була,
В Педагогічному музеї
Не раз ти «слізоньки» лила...
Дала лише універсали,
Панків лукавих на розплід,

Багато слів на тарабари
Та й більш нічого.
Кувала нові ти кайдани,
Збирала зрадницькі полки,
І вже гуляли по Вкраїні
Сумної пам'яті штики.

Так освистали Центральну раду (Центральну зраду!) воєнкори у газеті робітничо-селянського уряду в дні її безповоротного вигнання з України. Цей вірш надруковано в газеті (23.І 1918, № 18) поряд з повідомленнями про відновлення радянської влади в Києві,

[1] «Червоний прапор», № 41, від 1.І 1919 р.
[2] «Дело солдата» від 21.І 1918 р.

про бої на Хрещатику, про те, що Генеральний Секретаріат української буржуазії, який знаходився тоді в готелі «Савой», розбігся, про окремі криваві бої,. що відбувалися на Безаківській та Маріно-Благовіщенській вулицях.

Переможне звільнення України і встановлення робітничо-селянської влади сталося тому, що в

Украинцев и русских клич один —
да не будет пан над рабочим господин!

Це гасло Маяковського читали тоді червоноармійці у «Вікнах РОСТА».

Славний син українського народу Микола Щорс в ті дні на увесь світ проголосив: «Ми брати руським робітникам і селянам, як і брати всім, хто бореться за звільнення трудящих».

Один із учасників Арсенальського повстання, автор першої фронтової поеми про битви в Києві, так писав про братню допомогу російського народу з червоної Москви:

Идет, плывет, как солнце,
Надежная молва,
В сердцах цветет бутонцем
Червоная Москва.

Ты — гнев рабочей чести,
О северный кузнец,
Мы чуем твои вести
И вьем тебе венец.

Рванулись к воле высшей,
Качнулася земля,
Мы славим тебя, слышим,
Наш новый звон Кремля! [1]

Так говорила в історичні роки громадянської війни «справжня муза неомузена» (П. Тичина), і то було народне слово в революції, перша сторінка художньої поетичної творчості Радянської України.

[1] «Красная Армия» від 7.IX 1920 р. (№ 478).

Заводьте

ХАТИ-ЧИТАЛЬНІ

Наука—світло, неуцтво—темрява.
Знання—то сила.

Плакат років громадянської війни.

Ф. І. ЛАВРОВ

РАДЯНСЬКЕ КОБЗАРСТВО

Народні співці-кобзарі відіграють значну роль у культурному, а також у суспільному житті українського народу. Вони плодотворно працюють над створенням нових дум і пісень, що відображають велич нашої соціалістичної Батьківщини, оспівують героїчні бойові і трудові подвиги великого радянського народу в боротьбі за побудову комуністичного суспільства.

До числа найвидатніших радянських народних співців-кобзарів належать: Федір Кушнерик, Іван Запорожченко, Єгор Мовчан, Павло Носач, Олександр Маркевич, Петро Гузь, Петро Тищенко, Володимир Перепелюк, Іван Іванченко, Григорій Ільченко, Андрій Сіренко, Михайло Башловка, Петро Дугін та ін.

Якщо в дореволюційні часи кобзарі і лірники жорстоко переслідувались та зазнавали репресій з боку царських чиновників, поліцейських, а також волосних старшин, то в радянський час народні співці мають повну й широку можливість вільно займатися своєю улюбленою справою, вони дістають велику підтримку з боку органів Радянської влади та широких кіл громадськості.

Один з найталановитіших кобзарів Радянської України Федір Кушнерик на Республіканській нараді кобзарів у Києві (1939) говорив, що лише Комуністична партія і Радянська влада дали кобзарям можливість творити, складати думи і пісні про наше радісне і щасливе життя, співати їх нашому радянському народові, займатися улюбленою кобзарською справою.

Видатні співці-кобзарі, представники українського народного мистецтва, з перших днів Радянської влади підпорядкували свою кобзарську діяльність служінню великій загальнонародній справі — будівництву соціалізму в нашій країні. В одному з перших радянських епічних творів — «Про військо червоне, про Леніна-батька і синів його вірних» кобзарі так висловили своє ставлення до радянського ладу:

А нумо, співці-кобзарі,
Давайте свій строй перестроїм
З сумного на кличний...
А нумо, співці-кобзарі,
Співаймо своїй Батьківщині,—
Хто ж кращої пісні од нас заспіває,
У кого є кобза гучніша!..
А нумо, співці-кобзарі,

Оспіваєм Червону заграву,
Про військо Червоне могутнє,
Про щастя народів майбутнє,
Про Леніна любого славу![1]

Вже перший свій епіко-героїчний твір 1918 р. кобзар Іван Запорожченко присвячує вигнанню гетьмана Скоропадського з України. В інших творах Запорожченко оспівує могутність і непереможність радянського ладу, викриває і засуджує зрадницьку, контрреволюційну діяльність українських буржуазних націоналістів та інших ворогів народу.

В період громадянської війни і іноземної інтервенції кобзарі створили такі твори, як «Про вигнання кайзера і Петлюри з України», «Про синів партизанів», «Ой, була війнонька та кривавая» та ін.

Цікавим твором, зокрема, є дума-пісня про Леніна — «Була зима з відлигою, а другая люта». Історія виникнення цієї думи та її авторство, на жаль, невідомі. Вперше записано цей твір у 1927 р. від кобзаря Чернігівця з Охтирки, Сумської області. Мелодія думи до нас не дійшла. На республіканській нараді кобзарів і лірників 1939 р. було записано два оригінальні варіанти цього твору — один від кобзаря Федора Кушнерика (Полтавщина), другий від кобзаря Єгора Мовчана (Сумщина). Ф. Д. Кушнерик вніс деякі досить цікаві зміни в текст думи-пісні. Запис цього твору від кобзарів досить віддалених одна від одної областей свідчить про його широке побутування на Україні.

Історичним подіям Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни присвячено і такі твори, як «Була війнонька та кривавая», «Про ясного сокола», «Гей, за Дніпром, за лиманом». До теми героїчної боротьби трудящих за владу Рад народні співці повертаються і в наступні періоди розвитку радянського суспільства.

В період мирного будівництва українські народні співці створювали епіко-героїчні пісні та думи, в яких прославляли соціалістичну індустріалізацію і колективізацію нашої країни, натхненну працю радянських трудівників. Такими є думи «Тож не чорні гори-хмари», «Коли б стала я та ясним соколом» та ін.

У роки Великої Вітчизняної війни народними співцями створено велику кількість дум та пісень. В них оспівується героїчна боротьба Радянської Армії і всього народу проти фашистських загарбників.

В дні найтяжчого випробування радянського народу, яким була Велика Вітчизняна війна, народні співці-кобзарі ні на один день не припиняли своєї кобзарської діяльності. Вони створювали антифашистські твори, несли їх у маси, допомагали піднімати народ на боротьбу з фашистськими грабіжниками, посилювали ненависть до ворога.

Кобзар Іван Іванченко і на фронті не розлучався з кобзою. Під час воєнних переходів своєї частини, на привалах, у години відпочинку кобзар запалював воїнів своїми думами і піснями на ще більші подвиги.

Деякі кобзарі під час німецько-фашистської окупації України пішли в партизанські загони і своїми піснями допомагали народним месникам громити ненависного ворога.

---

[1] «Українські народні думи та історичні пісні». Вид.-во АН УРСР, К., 1955, стор. 349—350.

Зразок високого патріотичного служіння Батьківщині в роки війни показали, зокрема, кобзарі Миргородського району, Полтавської області, які пішли в партизанські загони, щоб боротися з фашистськими окупантами.

Всі свої творчі сили віддавав боротьбі з гітлерівцями сліпий кобзар Павло Носач. Як і багато інших кобзарів, він створював бойові антифашистські пісні і часто співав їх, особливо в селах тимчасово уярмленого фашистами свого рідного Таращанського району, Київської області.

Виключним успіхом користувалась в роки окупації антифашистська пісня Павла Носача «Зійде зірка». З великою радістю слухав народ полум'яні слова кобзаря про те, що вже наближається день визволення Радянської України від фашистської неволі:

Зійде зірка, вже світає,
Небо червоніє,
Іще іскра не погасла —
В серцях наших тліє,
Ще займеться, розгориться,
Іскра невгасима,
І в огні святім Радянська
Оживе Вкраїна...

Від села до села мандрував сліпий кобзар з своїми патріотичними піснями. Його можна було зустріти скрізь. Сьогодні він співає у с. Луках, завтра його голос лунає у Лісовичах, післязавтра — в Крутих Горбах. Кобзар співав то шевченківську пісню, то героїчний твір про Щорса, то новостворену сатиричну пісню, яка гостро висміювала і картала фашистську зграю головорізів:

Гітлер високо літав,
Всім дубовий лист чіпляв.
А самого розбишаку
Ми почепим на гілляку.
Щоб гойдався після «праці»
На дубовій на гілляці,
На гілляці, на гілляці
Йому згинуть, як собаці.

З новою силою залунали патріотичні пісні кобзаря в дні, коли розгорнувся могутній наступ Радянської Армії. Широкої популярності набули, зокрема, пісні Носача про визволення Києва, про видатного полководця Радянської Армії — генерала Ватутіна тощо.

Тяжко переживав кобзар Єгор Мовчан (Сумська обл.) страждання свого народу під час тимчасової окупації фашистами України. Своєю дзвінкоголосою кобзою, героїчними думами і піснями сліпий народний співець допомагав уярмленим радянським людям боротися з ворогами. Він створив такі антифашистські пісні, як «Насувалась грізна хмара», «Задумали вражі німці» та ін. З ними кобзар щоденно мандрував по Україні, закликаючи народ до рішучої і нещадної боротьби з фашистськими бандитами. Є. Х. Мовчан вірив, що скоро прийде кінець стражданням народу, що Радянська Армія визволить Україну і повернеться рідна влада робітників та селян:

Наша влада радянськая
Не вмре, не загине,
Знов на фабриках, заводах

Загудуть машини.
Скрізь по всій землі радянській
Все знов обновиться,
На ланах зазеленіє
Жито і пшениця.

З уст кобзаря Мовчана лилась народна дума «Невольницький плач», шевченківські твори, пісня про Щорса тощо. Часто співає він і свою найулюбленішу думу «Про батька Леніна», за яку фашисти мало не стратили кобзаря.

1942 рік. Фашистські банди просувались вглиб нашої країни. Ріками лилися кров і сльози радянського народу. Та разом з своїм народом не втрачав надії на перемогу і кобзар Мовчан. «Живемо надіями»,— говорив він, підбадьорюючи людей.

Одного дня радянський літак скинув над селом Мовчана велику кількість листівок. Одна з них попала до рук кобзаря. Листівка закликала посилити боротьбу проти фашистських окупантів. Тут же була надрукована і антифашистська пісня на слова поета Андрія Малишка:

Коли течуть криваві ріки
В степах обпалених вогнем,
Прославим скривджених навіки,
Запроданців ми проклянем...

Сподобалась ця пісня Мовчану. Він створив для неї мелодію і співав її в своєму й сусідніх районах. Найщасливішим днем для Єгора Мовчана був день визволення України від фашистських гнобителів.

Не розлучався з своєю кобзою під час тимчасової окупації України німецькими фашистами і кобзар Володимир Перепелюк. В умовах найжорстокішого фашистського терору, в умовах, коли не було ніякої можливості співати радянських пісень, В. М. Перепелюк підбирав такий репертуар історичних, побутових та інших народних пісень, в яких особливо виразно звучали мотиви волі й неволі. Часто виконував він думу «Невольницький плач», а також пісню на слова Тараса Шевченка «Немає гірше, як в неволі».

В дні, коли окупанти тисячами гнали радянських людей на фашистську каторгу, кобзар звернувся до народу з зворушливими словами шевченківської пісні «Тече вода в синє море», наголошуючи на словах:

На чужині не ті люди,
Тяжко з ними жити:
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити...

Кобзарська пісня викликала ще більший гнів і ненависть народу до розбійницької фашистської банди. Часто кобзар співав популярну народну пісню «Та не жур мене, та моя мати», в якій з великою силою звучать волелюбні мотиви:

В чистім полі вітер зашумить,
А трава зеленіє,
Як згадаю про ту волю
Аж серце німіє.

Ф. С. Панко. Декоративне панно «40 років».

О. П. Олійник. Тютюновод радгоспу Варварук Надія Василівна (с. Бакота, Старо-Ушицького р-ну, Хмельницької обл.).

І далі:

Ой вийду я на могилу,
Кругом подивлюся,
Як згадаю оту волю,
Сльозами заллюся...

Одного разу після виконання цієї пісні,—згадує В. Перепелюк,— до мене підійшло кілька заплаканих жінок і сказали, що вони добре зрозуміли, про яку саме волю і неволю співав я. Під турецькою неволею вони розуміли неволю фашистську.

Після визволення України і перемоги над фашистськими окупантами народний співець ще з більшою енергією розгорнув свою кобзарську діяльність. У повоєнний час ним створено думи «Про визволення України», «Про Олега Кошового» та ін.

Відомий народний співець, учень прославленого кобзаря Михайла Кравченка, Петро Іванович Гузь з першого дня організації партизанських загонів на Полтавщині підтримував з ними тісний зв'язок. Коли фашисти зайняли Полтавщину, партизани доручили Гузю сховати червоні прапори сільради і колгоспу. Квартира П. І. Гузя була розгромлена фашистами, загинуло все його майно і замуровані під піччю червоні прапори.

Жорстокого переслідування і терору зазнавали й інші співці народу. Фашисти розстріляли на київському вокзалі одного радянського патріота (прізвище не встановлено) лише за те, що він розповідав народний анекдот «Куми». Вони вбили і колгоспника Федора Солов'я, автора пісні «Партизанська стежечка». Гітлерівці жорстоко переслідували також народних співців, авторів антифашистських пісень,— Христю Литвиненко, Фросину Карпенко, Параску Амбросій, Єфімію Чирву і багатьох інших.

Жорстоко знущалися фашисти над талановитою колгоспною поетесою Дніпропетровщини Фросиною Карпенко. Пограбувавши майно і спаливши хату, вони кинули непокірну радянську жінку до в'язниці. Але знущання і терор не скорили її, не вбили в її душі гарячої любові до своєї Батьківщини, до великого радянського народу.

За радянську Батьківщину готова вмирати,
Доки живу, її буду в піснях прославляти! —

писала мужня дочка українського народу, славна радянська патріотка Фросина Карпенко.

Про нелюдські знущання в гестапівських катівнях над буковинською поетесою Параскою Амбросій свідчить такий уривок з її автобіографічного твору:

Гумовою качалкою моє тіло рвали,
Аж кров моя червоная на стінах стікала...

Народні співці-кобзарі відіграли важливу роль у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни. Антифашистські пісні, які створювали і розповсюджували кобзарі, були найкращою формою агітації, вони кликали народ до боротьби. Все це добре розуміли керівники гітлерівських розбійницьких банд, особливо ті, що знаходились на території тимчасово окупованої України.

М. С. Хрущов у своїй доповіді на VI Сесії Верховної Ради УРСР в березні 1944 р. говорив, що колишній грабіжник і душитель українського народу рейхскомісар України Еріх Кох в статті, вміщеній у фашистській газеті «Нове українське слово», рішуче вимагав, щоб українці не захоплювались Шевченком і піснями бандуристів [1].

Про роль кобзарів в боротьбі з фашистськими окупантами розповідає у своєму творі «Степной рейд» Герой Радянського Союзу М. І. Наумов [2].

Відгриміли громи Великої Вітчизняної війни.

Весь радянський народ взявся за відбудову зруйнованого народного господарства країни, за розвиток промисловості, сільського господарства і піднесення культури.

Кобзарі України, як і всі народні співці Радянського Союзу, активно включилися у справу побудови комунізму в нашій країні. Свої думи і пісні вони принесли на допомогу народові у його героїчній праці.

Кобзар Андрій Сіренко з Дніпропетровщини в 1945 р., наприклад, створює епічний твір «На закінчення війни», в якому славить непереможну Радянську Армію, що розгромила фашистську орду, оспівує мирний труд нашого народу. З'являється також дума кобзаря Володимира Перепелюка «Про Дніпро й Каховку», присвячена будівництву Каховської ГЕС, героїчним трудовим подвигам великого Радянського народу. До 300-річчя возз'єднання України з Росією українськими народними співцями створено чимало творів, у яких оспівуються знаменні історичні події. Серед них пісні кобзарів Павла Носача, Івана Іванченка та ін. Ряд творів на цю тему створив кобзарський ансамбль Київського міського товариства сліпих під керівництвом М. Полотая.

До 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції народні співці-кобзарі Єгор Мовчан, Павло Носач, Іван Іванченко, Володимир Перепелюк і ін. склали свої натхненні твори, в яких оспівують історичні події Великого Жовтня та грандіозні досягнення нашого народу за роки радянської влади.

Кобзарі відкликаються також на міжнародні події. Так, кобзар Григорій Ільченко створив думу на тему героїчної боротьби корейського народу проти своїх ворогів («Про Корею»). Боротьбі радянського народу і всього прогресивного людства за мир присвятив свій епічний твір «Великий заклик» кобзар Єгор Мовчан.

У 1955 р. до відділу фольклорних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук УРСР надійшла дума «Руський богатир», у якій співається про непереможність радянських людей. Автор думи — колгоспник артілі ім. Пархоменка, с. Бузівка, Жашківського району, Київської області, Д. А. Глущун.

Говорячи про радянські епіко-героїчні твори, слід відзначити, що значна частина їх лише умовно може бути віднесена до жанру дум. За своєю поетичною формою, строфікою, музичною структурою вони багато в чому нагадують народну пісню.

---

[1] Див. «Доповідь Голови Ради Народних Комісарів УРСР М. С. Хрущова на VI сесії Верховної Ради УРСР», «Правда» від 16.III 1944 р.

[2] Див. «Советская Украина», 1955, № 12.

В окремих випадках маємо також факти поєднання поетичних форм українських дум і російського билинного епосу. Це явище цілком закономірне. Адже героїчний епос українського народу твориться в тісному зв'язку з творчістю всіх народів Радянського Союзу і насамперед у найближчому зв'язку з епічною творчістю великого російського народу.

Новий зміст радянських дум не завжди і не в повній мірі відповідає поетичній формі і композиції цього жанру. В народних думах, створених за радянського часу, майже відсутня, наприклад, так звана «заплачка», як один з компонентів традиційної народної думи. При виконанні дум більшість кобзарів замінюють цю «заплачку» широким розгорнутим музичним вступом на кобзі, після якого зразу ж починається співання самого твору. Деякі ж кобзарі, зокрема В. Перепелюк, використовують заплачку.

Зовсім змінився характер і так званого «славослів'я», обов'язкового у всіх дожовтневих думах. Заклики, з якими звертається виконавець твору до народу,— це найчастіше прославлення партії та її великого вождя В. І. Леніна. Такі в більшості випадків кінцівки сучасних дум, які замінюють так звані «славослів'я».

Відпала в радянських думах також потреба в широко вживаних ретардаціях, які значно уповільнюють темп виконання.

Зате в радянських думах незрівнянно збільшились пісенні елементи. Тенденція до збільшення цих елементів все більше й більше зростає, і слід гадати, що вона цілком закономірна. Закономірним явищем є також максимальне підсилення ліричних елементів у епічній народній творчості.

Чи значить все це, що жанр думи в наш час — явище консервативне, яке не відповідає завданням нашого часу і що в радянський період не слід сприяти розвиткові жанру дум? Ні, не значить!

Дума як один з багатьох жанрів народної поетичної творчості українського народу є закономірним фольклорним жанром і в наш час. Питання полягає тут лише в тому, щоб у народних думах, як і в інших фольклорних творах, не орієнтуватись на архаїку, не займатися грубою стилізацією. Що ж торкається такого, наприклад, питання, як видозміна дум, яка помітно посилюється в наш час, то це аж ніяк не говорить про занепад дум.

Радянський народ є прихильником справді високої в ідейному й художньому відношеннях пісні і думи. Ми рішуче стоїмо за боротьбу проти архаїки, стилізаторства, проти слабких і кволих епічних творів, які, на жаль, ще зустрічаються у нас і іноді дають декому привід говорити, а то й обстоювати думку про відсутність народного епосу, а з ним і всієї радянської народної поетичної творчості.

Героїчні думи і пісні та їх творці й виконавці — кобзарі користуються великою любов'ю не лише серед народу Радянської України, але й серед усіх народів-братів Радянського Союзу. В нашому розпорядженні є безліч фактів, які підтверджують велику любов радянського народу до українського героїчного епосу, його творців і виконавців.

Кобзарство Радянської України завжди цікавило дослідників — фольклористів та етнографів, які вивчають культуру та побут радянського народу. Створена в 1921 р. при Академії наук УРСР Етно-

графічна комісія поставила перед собою завдання дослідити життя та діяльність радянських кобзарів.

З метою виявлення на Україні кобзарів та лірників і записання від них дум та пісень Етнографічна комісія АН УРСР організувала спеціальні експедиції. Вона влаштовувала у Києві і Харкові прилюдні виступи окремих кобзарів. До 1922 р., тобто до самої своєї смерті, дослідженням кобзарства України займався професор Харківського університету М. Ф. Сумцов. У 1922 р., наприклад, до двохсотріччя з дня народження Г. С. Сковороди М. Ф. Сумцов улаштував на ювілейному вечорі концерт кобзаря Келеберди.

Велика заслуга у вивченні кобзарства належить відомим фольклористам професорам Ф. М. Колессі та К. В. Квітці. Завдяки ініціативі останнього Етнографічною Комісією АН УРСР було розроблено і розіслано на місця спеціальну програму по вивченню побуту та діяльності кобзарів.

Широка і різностороння робота по вивченню діяльності кобзарів і лірників почалася з часу організації Інституту українського фольклору Академії наук УРСР, тобто з 1936 р. Вивченням радянського кобзарства займався проф. М. О. Грінченко і ін. Всупереч твердженням про те, що кобзарство на Україні вимерло, що наша дійсність потребує іншої музики і пісні, радянські фольклористи розпочали велику організаційну роботу по виявленню на Україні кобзарів та вивченню їх діяльності. Дирекція і вчена рада Інституту фольклору Академії наук УРСР в кінці 1938 р. винесла постанову про скликання в 1939 р. Першої республіканської наради кобзарів і лірників України. Дирекція інституту відрядила своїх наукових співробітників до Полтавської, Харківської, Чернігівської та інших областей УРСР з метою виявлення кобзарів і запису їх репертуару.

В роботу по виявленню кобзарів і лірників за пропозицією Інституту включились обласні і районні відділи народної освіти та будинки народної творчості, а також університети та педагогічні інститути УРСР. Внаслідок цих заходів було виявлено в окремих областях України чимало кобзарів і лірників.

15 квітня 1939 р. при Інституті фольклору Академії наук УРСР відкрилась перша республіканська нарада кобзарів і лірників. На нараді були присутні 37 кобзарів і лірників. Відкриваючи нараду, директор Інституту фольклору дійсний член АН УРСР, проф. Ю. М. Соколов підкреслив, що ця нарада має не вузько академічне, а широке громадсько-культурне значення, а також дав вичерпну відповідь на питання про мету та завдання наради. Велику доповідь про кобзарство України зробив проф. М. О. Грінченко.

Серед учасників наради особливо виділялись такі кобзарі, як Федір Кушнерик, Петро Гузь — учні знаменитого кобзаря Михайла Кравченка (Полтавщина), Єгор Мовчан — учень відомого кобзаря Степана Пасюги (Сумщина), Павло Носач (Київщина), Андрій Маркевич (Полтавщина), Андрій Сіренко (Дніпропетровщина), Дмитро Циганенко (Сумщина), Степан Авраменко (Харківщина), представники молодшого кобзарського покоління: Іван Іванченко (Сумщина), Володимир Перепелюк (Київ) та ін.

В роботі наради взяли участь і окремі лірники, серед них найвидатніші — Онуфрій Додатко (Сумщина), Захар Дудка (Дніпропетровщина), Дмитро Коцай (Житомирщина).

Роботі наради кобзарів і лірників була приділена велика увага з боку Спілки радянських письменників, Спілки радянських композиторів та Спілки радянських художників України. У хвилюючу демонстрацію народного мистецтва вилилась товариська зустріч кобзарів і лірників з письменниками, композиторами та художниками столиці України.

Ознайомившись з творчою діяльністю окремих кобзарів, правління Спілки радянських письменників України на своєму засіданні 20 квітня 1939 р. прийняло до членів спілки письменників кобзарів Д. Ф. Кушнерика, І. С. Іванченка та ін.

Перша республіканська нарада кобзарів і лірників показала, що кобзарське мистецтво на Україні не тільки не вмерло, а, навпаки, все більше й більше розквітає, що серед багатьох кобзарів, поряд зі старими прогресивними кобзарськими традиціями, спостерігаємо новаторський характер їх кобзарської діяльності. Сучасні кобзарі є не лише носіями традиційного героїчного епосу українського народу, а й творцями нових зразків епічних творів (текстів і мелодій), що широко побутують в народі.

По якому ж шляху буде розвиватися далі кобзарство України?

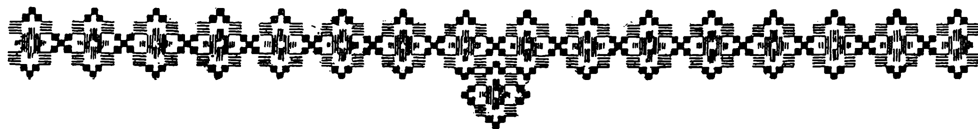
Коли в кінці XIX ст. і на початку XX ст. чути було голоси буржуазно-ліберальних фольклористів і етнографів про вимирання кобзарства на Україні, представники революційної демократії рішуче заперечили ці безпідставні твердження. І справді, кобзарство живе і в наші дні.

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції, в умовах радянської влади, жили, а деякі й тепер живуть і успішно працюють кобзарі, які розпочали свою кобзарську діяльність ще в дожовтневий період,— Іван Запорожченко, Петро Древченко, Павло Гащенко, Степан Пасюга, Григорій Цибка, Федір Кушнерик, Єгор Мовчан, Олександр Маркевич, Петро Гузь та ін. Їх життя і побут докорінно змінилися у кращий бік під впливом тих соціально-економічних і політичних змін, які сталися в нашій країні після перемоги Жовтня.

Коли ж говорити про перспективи розвитку радянського кобзарства на Україні, то слід насамперед вказати на широке розгортання самодіяльного кобзарського мистецтва на фабриках і заводах, в колгоспах і радгоспах, радянських установах і учбових закладах. Огляди художньої самодіяльності в нашій республіці показали, що цей вид народного мистецтва займає тут досить значне місце. На Україні за часів радянської влади створено значну кількість професіональних кобзарських колективів, працюють окремі кобзарі-професіонали, а також самодіяльні співці. По цьому шляху й буде розвиватися радянське кобзарство України.

Кобзарське мистецтво як народне, так і професіональне користується у наших радянських людей великою любов'ю і має великі перспективи для дальшого розвитку.

В. Т. ЗІНИЧ

НОВІ РИСИ В СІМЕЙНОМУ ПОБУТІ РОБІТНИКІВ[1]

Внаслідок Великої Жовтневої соціалістичної революції в нашій країні сталися корінні перетворення не лише в економіці, в класовій структурі, в національних відносинах, в політичному і культурному житті, але й у сімейних відносинах радянських людей. Ці перетворення яскраво проявляються, зокрема, в побуті робітничої сім'ї, яка після Жовтневої революції швидко почала набувати соціалістичних форм співжиття.

Класики марксизму-ленінізму зазначали, що вже в умовах капіталізму виникає нова, пролетарська сім'я, яка принципово відрізняється від буржуазної сім'ї, основаної на приватній власності, експлуатації, нерівності статей. В пролетарській сім'ї, пише Енгельс, «нема ніякої власності... через це тут немає ніякої спонуки для встановлення панування чоловіка»[2]. Проте важкі умови життя, безробіття в умовах капіталізму заважають формуванню нової, пролетарської сім'ї. Лише внаслідок соціалістичної революції створюються всі умови для розвитку нового, вищого типу сім'ї — сім'ї соціалістичної.

Нова сім'я розвивається на базі суспільної власності на засоби виробництва і виключає всяку експлуатацію людини людиною. В соціалістичній сім'ї відносини будуються на основі товариського співробітництва і взаємодопомоги, на єдності особистих і громадських інтересів, на взаємному коханні, дружбі і рівності між чоловіком та жінкою.

* * *

Формування нових рис в сімейному побуті робітників нерозривно пов'язане з постійним зростанням матеріального і культурного рівня трудящих мас.

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції матеріальний добробут робітників незмірно зріс. Прикладом цього можуть бути їх сімейні бюджети.

---

[1] На матеріалах київських заводів «Більшовик», «Ленінська кузня» та «Червоний екскаватор».

[2] К. Маркс, Ф. Енгельс, Вибрані твори в двох томах, т. II, Держполітвидав УРСР, К., 1955, стор. 198.

В основі бюджету кожної робітничої сім'ї лежить реальна заробітна плата. Завдяки піклуванню Комуністичної партії і Радянського уряду заробітки робітників систематично зростають. Це зростання відбувається на основі розквіту всього соціалістичного суспільства і залежить від продуктивності праці, трудових успіхів та свідомого ставлення до праці кожного трудівника.

«Годувальником» в сім'ї, як правило, до революції був батько— глава сім'ї, і добробут всієї сім'ї залежав в основному від його заробітку.

Порівнюючи заробітну плату робітників Києва дореволюційних часів з сучасною заробітною платою, її купівельну спроможність (враховуючи ціни на продовольчі й промислові товари, оплату квартири і т. д.), побачимо, що до революції київському робітникові ледве вистачало заробітку на їжу, одяг та оплату житла. Особливо багато витрачала робітнича сім'я на харчування. І все ж капіталізм не міг і не може задовольнити трудящі маси в одній із найважливіших потреб людини — їжі. Погіршення харчування пролетарських мас в капіталістичному суспільстві — це результат дії закону абсолютного і відносного зубожіння. Пролетарські маси вели напівголодне існування. Більшість робітників харчувалася переважно хлібом і картоплею. По вживанню харчових продуктів на душу населення серед капіталістичних країн царська Росія стояла на одному з останніх місць.

Старі кадрові робітники розповідають, що раніше витрати на їжу забирали майже увесь заробіток. І все ж вони голодували. Робітники, як пише дослідник дореволюційного бюджету робітників м. Києва Г. Наумов, часто заборговували або змушені були відмовлятися від «задоволення тієї або іншої, хоч би й необхідної потреби. Робітник недоїдає, живе в конурі, зодягається в лахміття, місяцями не бачить бані — лише б бути вільним від дефіциту (бюджетного дефіциту. — *В. З.*)»[1].

Зовсім інша справа тепер. Зростання заробітної плати, збільшення кількості працюючих членів у робітничій сім'ї, забезпечення кожного працездатного члена роботою привели до корінного поліпшення матеріального добробуту, збільшення бюджету робітничої сім'ї. Праця робітників та членів їх сімей приносить їм високі заробітки.

Значно поліпшилося харчування робітників. В повсякденний раціон робітників увійшли такі харчі, як м'ясо, масло, молоко, риба, сахар, яйця, фрукти, солодощі. Матеріали бюджетних обслідувань робітників в нашій країні показують, що в сім'ях робітників у 1956 р. на душу вживалося м'яса і сала на 88%, більше, ніж в 1940 р., риби і рибопродуктів — на 69%, молока і молочних продуктів — більше ніж у 2 рази, яєць — на 76%, цукру — в 2 рази[2].

Бюджет сучасної робітничої сім'ї дозволяє їй витрачати значну частину коштів на одяг, взуття та на придбання речей домашнього вжитку. При умові щомісячного заощадження частини заробітку,— його вистачає і на те, щоб придбати телевізор, мотоцикл, легкову автомашину, побудувати власний будинок.

Витрати на житло, тобто плата за квартиру, за комунальні по-

[1] Див. Г. Наумов, Бюджеты рабочих гор. Киева, К., 1914, стор. 10.

[2] Див. Я. Сапельников, П. Серебренников, Социализм и решение проблемы питания населения, «Коммунист», 1957, № 11, стор. 69.

слуги (опалення, освітлення, газ, радіо) і т. д. в сучасній робітничій сім'ї становлять приблизно 5% всього бюджету. За рахунок невеликої квартирної плати сучасна робітнича сім'я покращує своє харчування, збільшує витрати на одяг, взуття, предмети домашнього вжитку а також збільшує асигнування на культурні потреби.

До Великої Жовтневої соціалістичної революції робітники Києва жили в дуже поганих житлових умовах. Витрати на житло, паливо і освітлення становили значну долю в бюджеті робітничої сім'ї. В зв'язку з дорожнечею на квартири [1], на житло доводилось витрачати 18,7% всього бюджету, а для сімейних робітників—до 22,3—23,3% [2] (без урахування витрат на опалення і освітлення). Таким чином, плата за квартиру становила майже четверту частину всього дореволюційного бюджету київських робітників. Значна ж частина робітників не була забезпечена житлом зовсім. Старі робітники розповідають, що їм доводилось ночувати в заводських цехах і майстернях, за що їх часто штрафували.

І зараз в капіталістичних країнах трудящим доводиться платити за квартиру 50 і більше процентів свого заробітку [3].

Поліпшення життєвого рівня і матеріального добробуту дає можливість робітничим сім'ям асигнувати на культурні потреби значну частину коштів. У багатьох робітничих сім'ях є особисті бібліотеки, радіоприймачі, телевізори. Нема жодної сім'ї, в якій не передплачували б по кілька газет і журналів. З кожним роком у робітників та членів їх сімей зростає інтерес до театру, кіно.

До Жовтневої революції робітнича сім'я не могла задовольнити навіть найелементарніших культурних потреб — купити газету, піти в театр тощо. Г. Наумов відзначав, що як би не обмежував робітник своїх потреб у харчуванні, житлі, одязі, він все ж неспроможний був щось виділити на свої культурні запити [4].

Слід вказати і на всю ту допомогу, яку одержують робітники від держави безкоштовно і якої раніше вони не мали. До послуг робітників і всіх трудящих нашої країни державне страхування в разі хвороби, нещасного випадку. Робітникам виплачуються пенсії по інвалідності і старості. Щорічно робітники одержують безкоштовні або пільгові путівки в санаторії та будинки відпочинку. В нашій країні запроваджена безкоштовна медична допомога і навчання. Всі робітники і службовці щорічно одержують відпустки з збереженням заробітної плати. Робітники та члени їх сімей мають можливість займатися самодіяльністю, спортом, відвідувати бібліотеки, Палаци культури, стадіони, парки.

Отже, порівнюючи сучасний бюджет робітника з дореволюційним, бачимо, що життєвий рівень київських робітників був дуже низький. Робітникам ледве вистачало коштів на їжу і житло. Щоб купити одяг, робітники мусили економити за рахунок свого «шлунку». Робітники скаржилися на важкі умови життя. Ось перелік деяких скарг робітників: «Живу, як худобина...», «Життя тяжке, наша

---

[1] До Великої Жовтневої соціалістичної революції Київ по дорожнечі квартирної плати стояв на першому місці в Росії. Див. Г. Алексинський, Київський робітник і умови його праці, «Дзвін», 1914, № 4, стор. 350.

[2] Див. Г. Наумов, Бюджеты рабочих гор. Киева, стор. 23—24.

[3] Див. «Правда» від 8.VI.1957 р.

[4] Див. Г. Наумов, Бюджеты рабочих гор. Киева, стор. 42.

мізерна платня не може покрити справжню дорожнечу припасів харчування і мимоволі доводиться животіти» [1].

В нашій соціалістичній країні, де влада належить трудящим, неухильне піднесення життєвого рівня і добробуту всього народу є одним з найважливіших завдань Комуністичної партії і Радянського уряду.

В результаті ліквідації безробіття, підвищення заробітної плати, прийняття нового закону про пенсії, скасування плати за навчання в середніх і вищих учбових закладах, в результаті постійного зниження цін на продовольчі та промислові товари бюджет сучасної робітничої сім'ї на відміну від дореволюційного бюджету значно зріс і продовжує зростати.

«При радянській владі робочій людині живеться набагато краще, ніж колись,— розповідає кадровий робітник заводу «Більшовик» Микола Степанович Кміт.— Я працюю на заводі 33 роки. Разом зі мною працює син, дочка. Живемо в окремій благоустроєній квартирі, яку надав нам завод. Я одержую високу зарплату. Грошей вистачає. Ми добре харчуємось, одягаємось. Недавно купили телевізор. На заощаджені гроші будую власну дачу».

Про новий сімейний побут яскраво свідчать і зміни у взаємовідносинах між членами робітничої сім'ї, які сталися за роки Радянської влади. Перемога Жовтня поклала початок великому процесу виховання нового покоління, нової високоідейної, освіченої людини, з високими культурними потребами і смаками, з новою комуністичною мораллю.

Будівництво соціалізму в нашій країні внесло великі перетворення у побут трудящих, створилися найкращі умови життя для всіх трудящих — будівників нового суспільства, нових відносин. Про це нове в житті соціалістичного суспільства влучно сказав поет В. Маяковський:

Коммунизм
не только
у земли,
у фабрик в поту.
Он и дома
за столиком,
в отношеньях
в семье,
в быту [2].

Однією з характерних рис сучасної робітничої сім'ї є рівноправне становище жінки. В. І. Ленін вбачав у рівноправності жінки початок перевороту у взаємовідносинах статей, створення нового ладу сім'ї [3].

Тяжким і безрадісним було життя жінок до Великої Жовтневої соціалістичної революції. За рівну працю з чоловіком жінка-робітниця одержувала значно меншу заробітну плату. Вона не одержувала ніякої допомоги в разі хвороби або втрати працездатності. Тяжка праця висмоктувала з неї всі сили. У 30—35 років жінка-робіт-

---

[1] Г. Наумов, Бюджеты рабочих гор. Киева, стор. 11—12.

[2] В. В. Маяковский. Сочинения в одном томе, Гослитиздат, М., 1940, стор. 111.

[3] Див. В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 25—28.

ниця старіла і її викидали на вулицю. Добре сказав про пригнічене становище жінки до Жовтневої революції О. М. Горький: «Вона (жінка.— *В. З.*) була позбавлена права розпоряджатися своєю особистою долею, не могла діставати освіту на рівні з чоловіком, не могла розпоряджатися своїм спадковим майном без дозволу чоловіка. Був запроваджений у побут, у практику життя, ще цілий ряд принизливих для жінки обмежень, які затримували нормальний розвиток її сил і здібностей» [1].

Жовтнева соціалістична революція пробудила до життя творчі сили мільйонів трудящих жінок. Вона «розкріпачила жінку, забезпечила їй повну рівноправність у політичному і громадському житті, відкрила перед нею широкі можливості для активної участі в громадській праці і у вихованні молодого покоління» [2]. Революція змела старі царські закони, які ставили жінку в нерівноправне становище з чоловіком. «З тих законів, які ставили жінку в становище підлегле,— відмічав В. І. Ленін,— в Радянській Республіці не лишилося каменя на камені» [3]. Жінки одержали нарівні з чоловіками всі права в економічному, громадсько-політичному і культурному житті країни.

Багато жінок працює на підприємствах Києва. Трудова армія жінок на машинобудівних заводах становить 25—30% усіх робітників. До Жовтневої революції на машинобудівних підприємствах працювало всього лише 5—8% жінок від загальної кількості робітників. На заводах не має такої ділянки, де б не працювали жінки. Їх можна зустріти за складними верстатами, за креслярськими дошками, в лабораторіях. Тисячі жінок набули таких спеціальностей, які раніше вважалися «чоловічими» (токаря, слюсаря, фрезерувальниці, свердловщиці, судозбірниці, конструктори і т. д.).

Жінки становлять значний процент передовиків виробництва. Праця на виробництві зробила життя жінок змістовним і цікавим. Саме активна участь жінок у соціалістичному будівництві забезпечує їм економічну самостійність і обумовлює рівноправне становище жінки в сім'ї. Зустрічаються випадки, коли жінка в робітничій сім'ї нерідко виступає главою сім'ї, навіть при наявності чоловіків. Дружина робітника, яка не працює на виробництві, не вважається утриманкою чоловіка. Її праця в хатньому господарстві є тією необхідною умовою, що забезпечує активну участь у суспільному виробництві чоловіка та всіх інших членів робітничої сім'ї.

До Жовтневої революції як у селянському, так і в робітничому середовищі сімейна праця розподілялась на «жіноче діло», «чоловіче діло» і «спільну працю» [4]. В сучасній робітничій сім'ї не існує такого поділу домашньої праці. В більшості робітничих сімей чоловіки допомагають своїм жінкам, не ділячи справи на «чоловічі» і «жіночі». Робітники, за винятком окремих випадків, ставляться до

---

[1] М. Горький, Твори в шістнадцяти томах, т. 16, Держлітвидав, К., 1955, стор. 203.

[2] «Про підготовку до святкування 40-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 16.III.1957 р.», «Радянська Україна» від 17.III.1957 р.

[3] В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 22.

[4] Див. П. П. Чубинский, Очерк народных юридических обычаев и понятий в Малороссии, Записки императорского русского географического общества, т. II, СПБ, 1869, стор. 682.

своїх дружин, як до справжніх друзів і товаришів, вони допомагають один одному, піклуються один про одного.

Комуністична партія і Радянський уряд роблять все для того, щоб полегшити працю жінки. За короткий строк, що минув після XX з'їзду КПРС, партія і уряд вже здійснили ряд намічених з'їздом найважливіших заходів, зв'язаних з полегшенням праці і побуту жінки. Це такі конкретні заходи, як скорочення робочого дня в суботу і передсвяткові дні, збільшення відпусток по вагітності, утворення шкіл-інтернатів, покращання роботи підприємств громадського харчування та ін.

Багато жінок Києва користуються в хатній роботі газом, холодильниками, пральними машинами, пилесосами і т. д.

Глибокою пошаною оточена в нашій країні жінка-мати. Багатьом жінкам присвоєно почесне звання матері-героїні. Тисячі жінок нагороджені орденом Материнської слави. Щорічно держава виплачує мільйони карбованців багатодітним і одиноким матерям.

Соціалістичний устрій докорінно змінив взаємовідносини в робітничій сім'ї між батьками і дітьми. М. І. Калінін говорив, що сімейні відносини між дітьми й батьками у нас принципово інші, ніж у капіталістичному суспільстві. «У капіталістичному світі ці відносини черстві й егоїстичні, грубі й жорстокі, а в нас вони олюднилися в найкращому розумінні цього слова» [1].

Характерною особливістю сімейних відносин в сучасній робітничій сім'ї є повага дітей до своїх батьків і всіх інших дорослих членів сім'ї, висока оцінка їх трудової та громадської діяльності.

В робітничій сім'ї взаємовідносини базуються на трудовій основі. Кожний член сім'ї виконує певні трудові обов'язки. Робітники привчають своїх дітей з малих років до праці. Такі взаємини приводять до того, що діти виростають не дармоїдами, ледарями і білоручками, а гідною зміною своїх батьків, готовими до самостійного трудового життя.

Змінилося в робітничій сім'ї і ставлення до невістки та до зятя-приймака (взагалі слово приймак рідко вживається зараз у робітничому побуті). Невістка і зять вважаються рівноправними членами робітничої сім'ї.

Отже, нові взаємовідносини в сучасній робітничій сім'ї будуються на рівноправному становищі чоловіка і жінки та всіх членів сім'ї, на любові до праці, на взаємній допомозі і взаємній виручці, на єдності особистих та громадських інтересів.

В нашій країні створені всі умови для культурного і здорового відпочинку робітничої сім'ї. До Великої Жовтневої соціалістичної революції робітники не мали можливості культурно відпочивати. Довгий робочий день, важка праця майже не залишали часу на відпочинок і дозвілля. Такі культурні заклади, як клуби, театри, бібліотеки були недоступні для робітників.

По-різному і цікаво проводять тепер київські робітники своє дозвілля та відпочинок. Щорічно робітники одержують місячні профспілкові відпустки. Багато робітників під час своїх відпусток відпочивають у санаторіях, в будинках відпочинку та на курортах нашої

---

[1] М. І. Калінін, Про комуністичне виховання, «Молодь», К., 1955, стор. 28.

країни. Лише протягом 1956 р. більше 600 виробничників заводу «Ленінська кузня» побували в санаторіях і будинках відпочинку. Чимало робітників заводів «Більшовик» та «Червоний екскаватор» також відпочивали в різних санаторіях та будинках відпочинку. Так, слюсар заводу «Більшовик» тов. Рєзнік лікувався в м. Одесі, упаковщиця цього ж заводу тов. Дремлюга — в Євпаторії, токар заводу «Ленінська кузня» тов. Снігур відпочивав у Пущі-Водиці, токар заводу «Червоний екскаватор» тов. Ващенко — в Цхалтубо і т. д. Більшість робітників одержують безкоштовні або пільгові путівки. Заводський комітет профспілки заводу «Ленінська кузня» лише у 1956 р. виділив більше 200 тис. карб. на придбання путівок у санаторії, будинки відпочинку та на дієтичне харчування. Значно зросли кошти на придбання путівок для робітників у 1957 р.

Широко входить у побут нова форма відпочинку: свою літню відпустку робітники проводять разом з усією своєю родиною. Так, хорошу ініціативу виявили адміністрація і громадські організації заводів «Більшовик», «Ленінська кузня» та «Червоний екскаватор» — тут для робітників і службовців споруджено літні дачі, де відпочиває близько тисячі сімей виробничників. Недалеко від Києва, на мальовничому березі Дніпра, біля с. Старосілля вже кілька років існує дачне селище робітників заводу «Більшовик». Робітники відпочивають за доступну ціну (90 крб. на місяць) в невеликих окремих будиночках, розрахованих на одну родину. Кожний будиночок обладнаний необхідним інвентарем і кухонним приладдям. Тут подбали і про культурний відпочинок робітників. Заводська дача радіофікована, а в червоному кутку встановлено телевізор і радіоприймач. Навколо будиночків розбиті клумби з квітами, розчищені доріжки, обладнані майданчики для спортивних ігор. До послуг відпочиваючих виділені шлюпки і моторний човен. Відпочиваючі мають можливість користуватися послугами пересувного магазина.

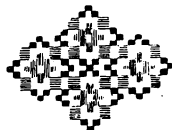
Перед робітниками широко розкриті двері палаців культури, клубів, театрів, кіно, музеїв. Вони охоче проводять своє дозвілля разом із своїми сім'ями в парках, на березі Дніпра, на спортивних майданчиках тощо.

Багато робітниць на дозвіллі вчиться в гуртках крою та шиття, які існують на кожному заводі.

Заводські клуби та палаци культури влаштовують сімейні вечори, де робітники відпочивають зі своїми дружинами, дітьми.

Існує ще багато інших форм відпочинку і дозвілля, про які раніше робітнича сім'я не могла й мріяти.

Автор цих рядків не ставив своїм завданням розглянути всі питання нового сімейного побуту київських машинобудівників. Ці важливі, актуальні питання потребують грунтовного, всебічного вивчення радянськими етнографами. Розглянуті питання матеріального добробуту, нових сімейних взаємовідносин та дозвілля робітничої сім'ї показують, які великі зміни сталися за роки радянської влади в сімейному побуті київських робітників-машинобудівників.

Г. Ю. СТЕЛЬМАХ

СІЛЬСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Питання про постійне піднесення добробуту трудящих, про житлове будівництво завжди стояло в центрі уваги Комуністичної партії і Радянського уряду. Послідовно проводячи ленінську генеральну лінію в питанні створення матеріальних благ для трудящих, Партія і Уряд ще в роки перших п'ятирічок всемірно розширювали житлове будівництво. Не припинялось воно і в роки Великої Вітчизняної війни, а після розгрому фашистських загарбників набуло величезного розмаху і провадиться тепер у все зростаючих масштабах. Це стосується і сучасного села. Тільки протягом 1951—1955 років в українському селі споруджено 460 тисяч індивідуальних житлових будинків.

Виходячи з рішень XX з'їзду партії про дальше піднесення добробуту трудящих, ЦК КПРС та Рада Міністрів СРСР у своїй серпневій Постанові про розвиток житлового будівництва розробили розгорнуту програму в цій важливій галузі. Постановою заплановано розширити обсяг будівництва жилих будинків у колгоспах країни з 2,3 млн. у 1951—1955 рр. до 4 млн. будинків у 1956—1960 рр., а по Україні за Постановою ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР від 4 вересня 1957 року планується розширити обсяг будівництва житлових будинків у колгоспах з 460 тисяч будинків у 1951—1955 рр. до 860 тисяч будинків у 1956—1960 рр.

Держава всіляко сприяє розвиткові індивідуального будівництва як у містах, так і в селах: допомагає забудовникам будівельними матеріалами, грошовими кредитами, а також шляхом розробки типових проектів тощо.

Будівництво в колгоспному селі та радгоспах вимагає урахування генпланів майбутньої реконструкції поселень. При складанні ж генпланів слід знати типи поселень та їх особливості, що складалися історично. Висвітлення архітекторами і будівельниками питання про існуючі типи поселень є одним з першочергових завдань.

Історія колгоспних поселень поділяється на два великих періоди: перший — до 1929 року і другий — з 1929 р. до наших днів.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції велика частина експропрійованих земель була передана трудовому селянству. Це дало можливість селянам ліквідувати скупченість будівель, що й сприяло швидкому росту поселень.

Відомо, що правильне планування поселень відіграє важливу роль у розвитку господарства, в піднесенні культури, поліпшенні побутових умов життя радянських людей.

Надаючи належну увагу питанням розпланування і благоустрою поселень, Партія та Уряд у 1920 році прийшли на допомогу трудящим України, зобов'язали землевпорядні органи Наркомзему розплановувати нові поселення і квартали в старих поселеннях [1]. До 1922 року справа розпланування поселень доручалася місцевим Радам і самому населенню.

В лютому 1924 року Наркомземом УРСР було розроблено детальну інструкцію — «По нарізці і плануванню нових та поширенню старих поселень і садиб» [2]. Інструкцією передбачалося проектування не лише прямих вулиць, а й кривих (залежно від рельєфу місцевості, а також з художньо-архітектурних міркувань).

На підставі вказаної інструкції Наркомземом УРСР було складено та видано спеціальний альбом проектів розпланування поселень і окремих садиб [3]. Цей альбом був розкритикований зокрема за те, що в ньому проекти поселень розв'язувалися у вигляді геометричних фігур (трикутників, чотирикутників тощо) [4]. Проте критики не звернули чомусь уваги на те, що в тих проектах передбачалася система вулиць і криволінійних, що ті проекти дуже нагадували традиційні українські села.

Поруч з вказаними документами діяли й тимчасові будівельні правила, видані Народним Комісаріатом внутрішніх справ (НКВС) УРСР і затверджені РНК УРСР у 1924 році. Останні відрізнялися від попередніх в основному тим, що в них рекомендувалось розпланування лише лінійне, тобто в одну або дві паралельних вулиці з розривами-проїздами в 250—300 м. Через кожний один або два квартали за цими правилами мало бути зелене насадження шириною не менше 20 метрів, з проїздами з обох боків.

У 1926 році Наркомзем УРСР видав ще один альбом проектів для сільського будівництва, в якому привертають увагу проекти садиб артілей і комун. Тут же є один генплан, де заплановані індивідуальні житла. За цим планом житлові будівлі розміщалися з одного боку вулиці, а господарський двір — з другого. Про це буде йти мова нижче.

На одному з етапів соціалістичного перетворення сіл (1927 — 1929) уряд Української РСР відкинув усі попередні будівельні правила.[5] Перед землеустроєм було поставлено питання про перехід всього сільського господарства країни на вищий ступінь агрономічної культури, про його кооперування і колективізацію. Розроблялися різні проекти відведення території під садибу колгоспу з урахуванням його перспективи розвитку. Тоді ж були вдосконалені й генплани колгоспних садиб. Зокрема був запропонований генплан, у

---

[1] Див. Земельный кодекс, Видання Народного Комісаріату юстиції, Харків, 1922, стор. 23.

[2] Див. «Альбом проектов планировок селений и усадеб», Будівельна частина Укрмеліоводгоспу Наркомзему УРСР, Х., 1925.

[3] Там же.

[4] Див. А. Марзеев, Планировка и реконструкция колхозного села, Госмедиздат УССР, 1941, стор. 82.

[5] Норми статуту 1928 р. не знайшли відображення в житті.

якому господарський двір охоплювався з двох боків рядами житлових будівель [1].

З початком суцільної колективізації такі садиби колгоспів зникли. Зміни в зовнішньому вигляді колгоспного села почалися із зникнення будівель, які відображали капіталістичні взаємини на селі. На їх же місці виникли будівлі, що відображали соціалістичні взаємини.

Приділяючи увагу переважно будівництву енергетичних споруд та господарських будівель, колгоспи завжди всемірно поширювали і будівництво житлових будинків колгоспників.

До 1935 року, поки колгоспи в основному не вступили в період завершення будівництва соціалізму, майже не приділялося уваги розплануванню території, що заселялась. Помітне зрушення в цьому відношенні почалося лише в 1935 р. Саме в ці роки й почалась велика робота по переплануванню старих та плануванню нових сіл. Така робота особливо посилилась на етапі завершення соціалістичного будівництва і поступового переходу до комунізму. Одним з факторів, що посилив цю рботу, була постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 27 травня 1939 року, в якій говорилося про заходи по охороні громадських земель від розкрадання і про заселення, в зв'язку з цим, хуторів. Така робота по здійсненню цієї постанови була перервана війною.

У післявоєнний час Партія і Уряд приділяють особливу увагу питанню планування сільського будівництва. Було створене Управління в справах сільського і колгоспного будівництва. Це викликалось розвитком усіх галузей колгоспного виробництва, а також необхідністю укрупнення колгоспів, заходами Комуністичної партії і Радянського уряду, спрямованими на круте піднесення сільського господарства, поліпшення добробуту трудящих, зокрема на поширення житлового будівництва.

Однак, незважаючи на досить інтенсивну діяльність проектних організацій, планування в багатьох колгоспних селах проходить самодіяльним шляхом. Причина цього в ігноруванні типових проектів на місцях.

В літературі (архітектурній, будівельній та по комунальній гігієні) встановився невірний погляд на будівельні норми 20-х років. Виходить, ніби вони не знайшли свого відображення в житті. Насправді ж це не відповідає дійсності. Так, наприклад, посьолок одної з бригад колгоспу ім. Сталіна, Генічеського району, Херсонської області, який був створений в 1920-ті роки переселенцями, переважно з Чернігівської області, являє собою квадрат, що складається з одного ряду забудов. Ці забудови охоплюють з усіх боків квадратну, незабудовану площу. Сторона квадрата площі дорівнює біля 75 метрів. Отже, під площу відведено приблизно 0,5 гектара землі. Всього в поселенні 20 дворів. Подібний проект поселення знаходимо в «Альбомі» Наркомзему, виданому в 1925 році. Свого часу він справедливо критикувався проф. Марзеєвим за його геометричність, а також за те, що для такого невеличкого поселення ним передбачено невиправдано велику площу.

Квадратний план поселення не має ніякого зв'язку з так званими фігурними поселеннями, що виникли в процесі проведення волочної

[1] Див. М. Стрекалов, Землевпорядження колгоспів, Харків, 1929, (додаток).

поміри [1]. Останні являють собою квадрат, який складається з вулиць із двосторонньою забудовою. Таким чином, ці поселення площі не мають. Крім того, їх дуже мало. На Україні нам відомі лише двоє фігурних поселень — село Хоцунь, Любешівського району, Волинської обл., та село Владиславка, Миронівського району, Київської обл. До того ж останнє виникло, очевидно, в XIX столітті: його побудував поміщик-поляк за зразком польських поселень такого ж плану [2]. До речі, відзначимо, що в Польщі вказані типи поселення теж дуже рідкі.

Інші поселення, що також виникли в 1920-і роки, розбиті у вигляді прямих вулиць, наприклад селище Шевченківське, Березівського району, Одеської обл., хутір Тарасівка, Баришівського району, Київської обл., та інші.

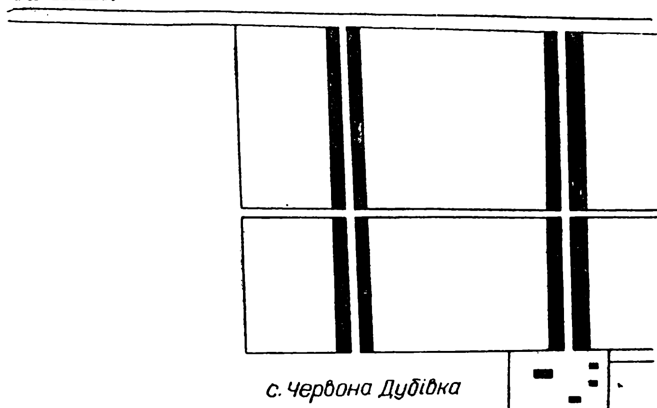

Рис. 1. Село Червона Дубівка, Червоно-Кам'янського району, Кіровоградської області. План 1940 р.

Значно більші сліди залишили норми будівельних правил 1924 року (видані НКВС УРСР): планування поселення в одну або дві вулиці з розривами-проїздами через кожні 250—300 метрів. Поселень такого типу можна назвати дуже багато. Для прикладу вкажемо хоч би на такі села, як Червона Дубівка, Весела Долина, Хрещато-Пролетарка та інші, Червонокам'янського району, Кіровоградської області (рис. 1), і багато ін.

В старих поселеннях стали виникати, починаючи з 20-х років, окремі частини згаданого плану, наприклад, у селах Розсошниці і Буланово, Полтавського району, Полтавської області (рис. 2). Ці поселення в дорадянський час були безсистемно-вуличними, тобто мали частини: безсистемну і вуличну. Подібні до таких поселень (гніздові) були до революції широко розповсюджені на півдні України.

В радянський час такі поселення (в літературі вони ще називаються лінійними) мають свої відмінності від гніздових дореволюційних. В останніх припускалося досить довільне віддалення між розривами-проїздами, в межах від 170 до 400 метрів. Зрозуміло, що при розширенні поселення залишалися відстані між проїздами різної

[1] Волочна поміра — земельна реформа, яка була проведена у зв'язку з закріпаченням селян у XVI ст. у Литовському князівстві, під владою якого була тоді частина України. Волока — ділянка землі близько 20 га.

[2] Л. Похилевич, Сказание о населенных местностях Киевской губ., К., 1864, стор. 570; Державний архів древніх актів, фонд планів і карт, Васильківський повіт, 1880, Васильків, М., 4.

довжини. В лінійних поселеннях радянського часу суворо дотримуються розриви від 250 до 300 м, переважно ж — 250 м. Будучи, таким чином, розбиті ще напочатку, вони не встигли в процесі свого розвитку порушити нормативи, за винятком села Хрещато-Пролетарки, Червонокам'янського району, Кіровоградської області, яке напочатку було лінійним (складалося з однієї вулиці), а розвинулося до вулич-

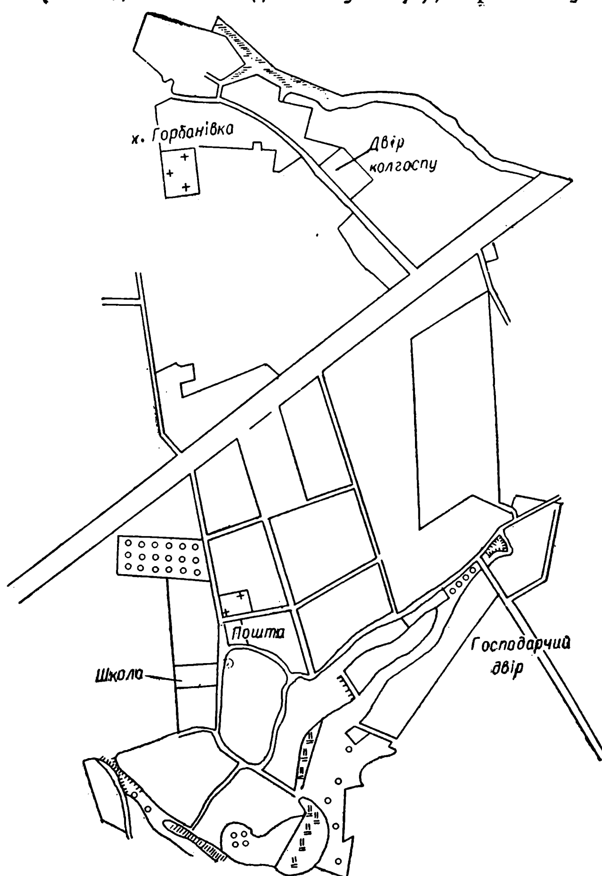

Рис. 2. Село Розсошинці, Полтавського району та області. План 1940 років.

ного. Ця пізніша вулиця забудована перпендикулярно до початкової гніздової.

Під час заснування дореволюційних гніздових поселень не бралося до уваги багато вимог, наприклад, напрям вітрів. Все це враховано при розбивці радянських поселень. Так, напрям вулиць в усіх названих поселеннях орієнтовно з півдня на північ або з південного сходу на північний захід, що відповідає напряму переважаючих у степовій Україні східних і південно-східних вітрів. Наукою планування ще й тепер рекомендується лінійний план для невеличких населених пунктів, головним чином сільських.

В кінці 30-х років у Розважівському районі, Київської області, було реалізовано 40 процентів генпланів лінійного типу — в зв'язку із зселенням хуторів. Проекти були складені Управлінням по будів-

ництву Наркомзему. В ці ж роки за проектом засновано й село Ново-Можарово, Харківської області. Воно цікаве тим, що створене з хуторів, які не зселялись, а вписались у квартали. Нагадує один з проектів «Альбому» 1926 р. поселення колгоспу ім. Сталіна, Генічеського р-ну, в якому житлові будинки розташовані по одній стороні вулиці, а господарські двори — по другій.

Селище артілі ім. Будьонного, Березівського району, Одеської області, забудоване в 1929—1930 рр., нагадує проект садиби артілі, складений М. Стрекаловим. У селищі госпдвір був оточений з двох боків рядами житлових приміщень. Тепер обидва ці колгоспи реконструйовано згідно з складеним генпланом обласними проектними організаціями. Крім того, в другій половині 30-х років було складено різних типів генплани по реконструкції ряду сіл Харківської, Полтавської та інших областей, а також почата в деяких з них реалізація цих планів. За генпланами побудовано чимало сіл або їх частин в післявоєнний час.

Такими новими формами сіл збагатилася радянська епоха. Але основною, переважаючою кількістю сіл на Україні тепер є села традиційні. Матеріали, які є в нашому розпорядженні, дозволяють з певністю твердити, що розвиток їх вуличної системи в радянський час ішов переважно у традиційних формах, тому що будівництво на селі провадилося переважно самодіяльним шляхом.

Що торкається дореволюційних сіл на Україні, то за їх типами можна встановити такі зони: північна (в основному Полісся), середня (передстеп) і південна (степова Україна).

У північній зоні переважали вуличні поселення, тобто такі, що складаються з однієї або кількох паралельних вулиць. Ці вуличні поселення в залежності від умов їх виникнення мали свої особливості. Специфічними вуличними поселеннями були ті, що виникали в районах наявності пережитків патронімії [1] (зокрема східна Волинь, Чернігівщина), у зв'язку з більш повільним тут процесом закріпачення селян у XV—XVI століттях.

Тут селяни, внаслідок пограбування їх земель поміщиками, скупчували забудови на ділянках колективного землеволодіння і землекористування. Тому ці забудови розміщувалися безсистемно. Пізніше посередині села «прорізувалася» дорога, а до забудов, які знаходилися вдалині від цієї дороги, прорізувалися провулки. Глибинні забудови не завжди прилягали до доріг, і цим зберігалась, до якоїсь міри, безсистемність поселення.

В минулому у північній зоні ті вуличні поселення, що виникали як суто вуличні (на чітко розподілених на гони ділянках землі), також розросталися шляхом забудови садиби в глибину в зв'язку з земельним голодом.

До цих глибинних забудов теж прорізувався провулок — під'їзд. Таким чином, у даному випадку, як і у випадках прорізування під'їздів до безсистемних забудов, що виникали як патронімічні, створилося поселення з густими під'їздами, відгалуженими від головної вулиці. Такі поселення ми називаємо гребінчастими.

Показані на рис. 3 під'їзди — перший, другий і третій — виникли саме внаслідок поділу колись однієї садиби; у крайньому ж, густо

[1] Патронімія — група споріднених сімей, які походили від поділу однієї сім'ї. Ця група зберігала певну господарську, суспільну та ідеологічну єдність і звичайно становила в далекому минулому частину патріархального роду.

й безсистемно заселеному кварталі під'їзд прорізаний пізніше серед цих безсистемно розкиданих забудов. Квартал населений родинами, які мають прізвище Каленські. Спорідненості вони в переважній більшості не пам'ятають, проте на кладовищі мають окреме місце для поховання. Це ще раз підкреслює патронімічний характер цього кварталу.

Гребінчасті поселення північної зони виникли переважно внаслідок поділу колись однієї садиби. В таких поселеннях в радянський

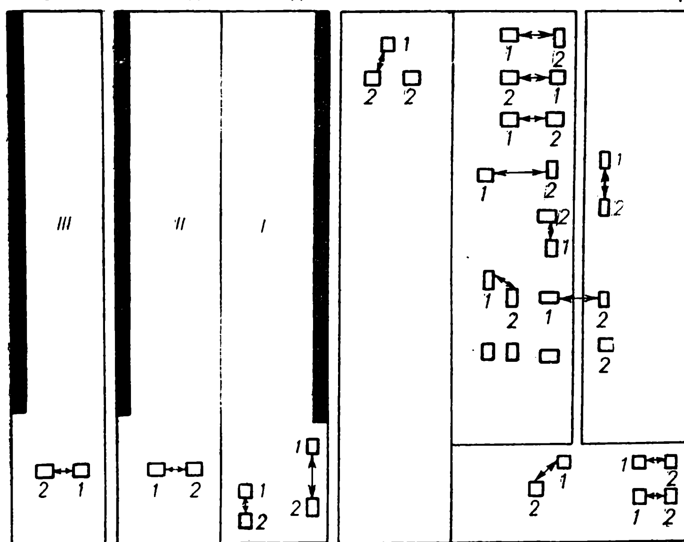

Рис. 3. Частина села Каленське, Чоповицького району, Житомирської обл. Схематичний план 1954 р.

Будівлі, об'єднані стрілкою, належать до одного двору (*1*—хата, *2*—холодна будівля).

час були ліквідовані провулки: будівлі переносилися на старі або на заново створені вулиці. Так, у селі Погребках, Зноб-Новгородського району, Сумської області, створено нову вулицю; в селі Каленське, Чоповицького району, Житомирської області, забудови переносились на стару вулицю. В цьому ж селі забудови одного кінця села вписані в квартали, так само, як були вписані в них хутори, з яких склалося, наприклад, село Ново-Мажарове, Харківської області, та ін. З метою уникнення скупченості чимало забудов перенесено на головну вулицю. Так був створений план поселення вулично-квартальний.

Вписування хуторів у квартальну або іншу конфігурацію вулиць має місце й досі, але це провадиться вже самодіяльним шляхом. Це є наслідком того, що не всі забудови підтягуються до вулиць, а сітка їх будується на основі сітки, яка існувала при хуторському розселенні (рис. 4). Проте прорізуються й нові вулиці серед розкиданих хуторів. У такому випадку дуже часто відновлюється той тип села, який існував до розселення його на хутори. Так сталося, наприклад, з селами Любешівського (с. Трубки), Іванківського та інших районів, Волинської області. Пояснюється це тим, що велика кількість забудов лишається на старих вулицях і після розселення сіл на хутори. Отже, самодіяльним плануванням і використовується традиційна система вулиць.

Доприселення хуторів дуже часто проходить шляхом створення паралельних вулиць до вулиць вже існуючих (старий традиційний прийом). Таких прикладів можна назвати немало. Так було, зокрема, в селах Дольське, Борки та інших Любешівського району, Волинської області.

Хуторські поселення середньої зони є в своїй основі старими, вони ведуть свій початок переважно від XVII—XVIII ст. До револю-

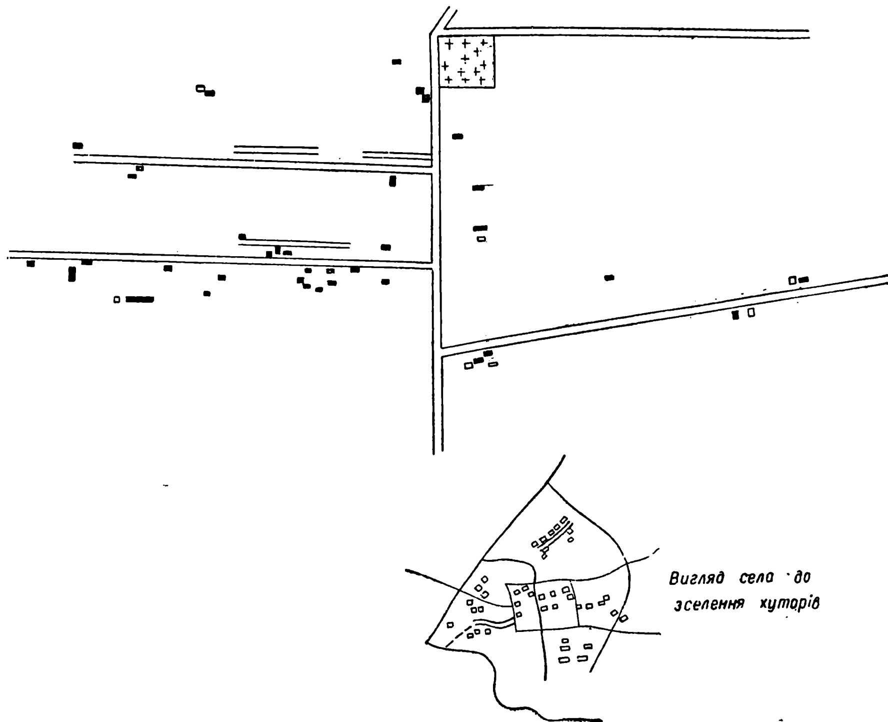

Рис. 4. Село Тишкевичі, Іваничівського району, Волинської обл. План 1952 р.

ції вони, як правило, розвивалися в малодвірні поселення вуличного типу (20—40 дворів).

Тутешні хутори часто розташовуються на невеликій відстані один від одного. При зселенні в системі таких хуторських вулиць створюються нові вулиці. В цілому виселок являє собою ряд відокремлених, органічно не злитих між собою вулиць, які йдуть в різних напрямках. Таким є, наприклад, хутір Вільшана, Синівського району, Сумської обл. Поселення тут планувалося планувальними організаціями.

Створення у вуличних поселеннях паралельних вулиць поруч з існуючими і відгалуженими од них у боки (це характерно для вуличних поселень) є масовим явищем у радянський час не тільки в тих районах, де зселяються хутори. Такий процес відбувається у всіх поселеннях, що розростаються. Зріст поселень йде і за рахунок подовження існуючих вулиць. Переконуючим доказом масовості цього процесу є численні села. Для прикладу назвемо с. Хотівлю, Городянського р-ну, Чернігівської обл. (рис. 5), села Зноб-Новгородського р-ну, Сумської області, тощо. Причини цих явищ, безсумнівно,

треба шукати в тому, що планування доприселень проходить головним чином самодіяльним шляхом.

Таким чином, у згаданих випадках в північній зоні розвиток сіл відбувається у формах традиційних. Проте частини сіл, що виникли за радянських часів, безсумнівно, мають свої особливості. В них завжди вирівняна вулиця, вона ширша за дореволюційну, впорядкована тощо.

В цьому ж традиційному напрямку йшов розвиток і поселень у середній зоні. Типи поселень цієї зони зводились у минулому до безсистемних, безсистемно-вуличних, радіальних, а також до їх комбінацій (маємо на увазі переважаючі типи зони).

Можна назвати масу безсистемних сіл, у яких ті частини, що виникали в радянський час, відновили планування кварталів дореволюційних. Візьмемо, наприклад, Ладиженські хутори, Гайсинського району, Вінницької обл. Стара левада неправильної форми тут забудована по краях, так само, як і старі квартали (рис. 6, квартал I).

Поява нових вулиць серед вулиць безсистемних у безсистемно-вуличних поселеннях або подовження старих вулиць аж ніяк не змінює типу поселення (с. Домонтове, Золотоніського району, Черкаської обл. та багато інших). Те ж саме можна сказати і про радіальні поселення.

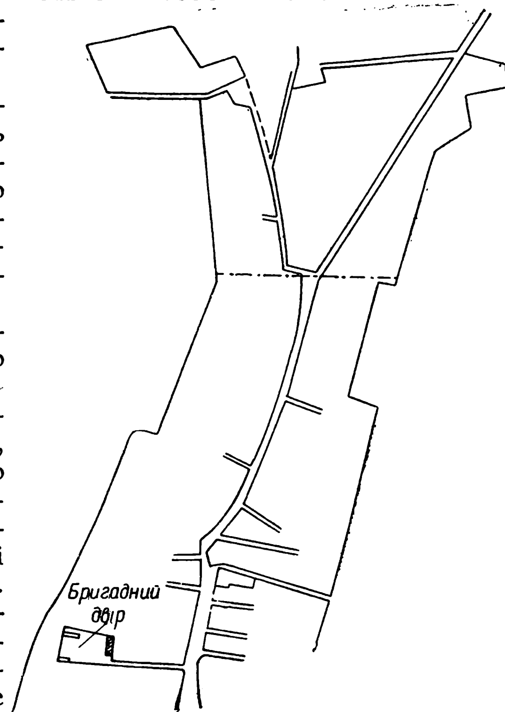

Рис. 5. Частина села Хотівля, Городнянського району, Чернігівської обл. На північ від лінії —·—·— забудовано в радянський час. План 1940 р.

Південна зона відрізняється від попередніх наявністю в ній гніздових поселень, а також їх комбінацій з пізнішими вуличними частинами. Ми не будемо зупинятися на умовах розвитку початкових гніздових поселень до поселень гніздово-вуличних, а також на їх розвитку, при якому не мінявся гніздовий тип. В радянський час як ті, так і інші розвивались у традиційних формах. Так, Червона Кам'янка, Кіровоградської області, була селом гніздово-вуличного типу, а починаючи з 20-х рр. у ній розвивається вулична частина.

Село Мартоноші, Новомиргородського району, Кіровоградської області, було гніздово-вуличним, а починаючи з 20-х рр. у ньому розвинулась гніздова частина. Та це й зрозуміло, забудови робились на польовій землі, яка тут, як і взагалі на півдні, поділена на прямокутники, оточені дорогами, розміром по 10 десятин кожний. До революції забудовувалась і толока, що прилягала до села. Громада розбивала її по-народному, виділяючи під заселення. На розбитій таким чином землі утворювалася вулиця. В селі Григорівці, Камишевахського району, Запорізької області, за радянського часу теж забудо-

вувалась толока. Тут утворилася вулична частина. До революції ж село розвивалося як гніздове, бо під забудову використовувалася обмінена селянами поміщицька польова земля на селянську—грунтову.

Ще до недавнього часу проектні організації дотримувалися тієї точки зору, що господарські двори слід виносити за село на певну відстань. Такі проекти й запроваджувалися на практиці. Колгоспники ж часто міняли ці проекти, наближуючи господарські двори до тилових околиць садиб. Багато колгоспів починаючи з 30-х років саме так і розміщували господарські двори. В цьому відношенні можна послатися хоч би на с. Догмарівку, Генічеського району, Херсонської області, село Губське, Лазірського району, Полтавської області, та інші.

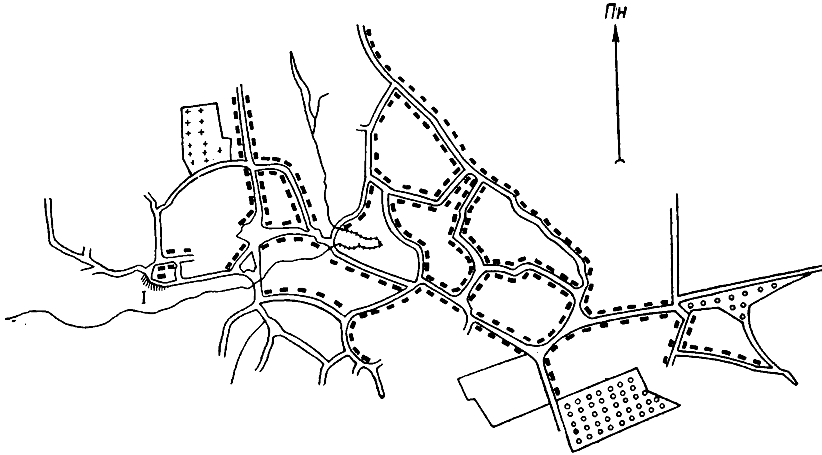

Рис. 6. Село Ладиженські хутори, Гайсинського району, Винницької області. План 1949 р.

В науці планування сільських поселень лише зараз визнається саме таке розміщення господарських дворів, при умові насадження зеленої смуги між дворами та садибами і вибору місця, відкіля б води стікали в протилежний бік села. Вироблений колгоспниками принцип розміщення господарських дворів цілком відповідає вимогам наукової організації праці, побутовим та іншим вимогам. Так, у процесі самодіяльної творчості викристалізовуються вірні рішення планування поселень.

На даному етапі будівництва в колгоспах все менше зустрічається господарських та виробничих споруджень у межах села.

Починаючи з другої половини 30-х років розгорнулося будівництво сільських адміністративно-культурних центрів. Центри, господарські двори і виробничі спорудження надають нового вигляду колгоспним поселенням. В них відображається нова, соціалістична епоха. Все це, а також влаштування тротуарів, електрифікація сіл, зокрема освітлення вулиць, радіофікація тощо в певній мірі наближують вигляд села до вигляду міста.

Садиби МТС часто розташовуються в межах села, для чого використовуються старі приміщення. Іноді вони виносяться і за село (Старо-Бешево, Сталінської області, Баришівка, Київської області). Є й окремі поселення МТС, хоч такі випадки дуже рідкі. МТС бу-

дуються за генпланами, які складено відповідними організаціями, в яких, як відомо, населення не бере участі. Слід сказати, що питання про планування садиб МТС, про розміщення їх в системі села ще не розроблене.

Практика проектування нових населених пунктів і доприселених кварталів ще й досі лишається дуже незначною. Тому питання використання в проектах народного планування ще зовсім не розроблене, хоч проектники можуть багато запозичити від народного планування. Архітектори вважають, що в сільських місцевостях більш доцільно запроваджувати курдоньорне[1] розв'язання планування вулиць, а площі — шляхом пересікання багатьох вулиць (В. Кузнєцова, Проектування сіл на Полтавщині (кандидатська дисертація). Курдоньорне ж розв'язання вулиць часто зустрічається і в дореволюційних сільських поселеннях, особливо на півночі України. Таким є, наприклад, дуже старе село Гирине, Ямпольського району, Сумської області. Запропоноване А. Кузнєцовою рішення площі також давно зустрічається в радіальних поселеннях народного планування.

Архітекторам і будівельникам слід вивчити й досвід проектування 20-х років, наприклад, «Альбом» 1925 року, де проектуються криволінійні вулиці; співставити такі проекти з безсистемними селами минулого. Відомо, що останні вдало використовували пейзаж, як елемент планування.

Таким чином, основна маса колгоспних поселень являє собою об'єднання традиційних елементів з елементами, що виникли в радянський час — адміністративно-культурні центри, господарські двори, виробничі споруди. Всі групи споруд виділяються в сектори. На зміну розвитку традиційного житлового сектора в старих формах приходить планування його на нових наукових засадах. В таких випадках використовуються традиційні елементи планування поселень.

Радянська епоха збагатилася зовсім новим типом поселень — поселеннями радгоспів та МТС. Частина експропрійованих радянською владою поміщицьких, удільних, монастирських та інших земель була виділена для організації соціалістичних зразкових господарств — радгоспів. Радгоспи створили свої господарські і культурні центри — центральні садиби і відділення. Так виник і набув дальшого розвитку новий тип поселень, початок якому було покладено ще в 1919 році, коли вийшла постанова Всеросійського Центрального Виконавчого комітету про соціалістичне землевпорядкування і про заходи переходу до соціалістичного землеробства[2] та декрет Раднаркому РРФСР «Про організацію радянських господарств установами і об'єднаннями промислового пролетаріату».

Щодо радгоспів, то, зважаючи на відсутність єдиного планувального керівництва, будівництво їх до 1932 року провадилося без будьякої системи. В 1932 році було видано Постанову РНК СРСР та ЦК ВКП(б), в якій робота Спілки тваринницького об'єднання по будівництву визнавалася незадовільною. Це констатовано також і постановою № 128 Колегії Народного Комісаріату Союзу РСР від 23 грудня 1932 р. У цій постанові, зокрема, відмічалася відсутність належної уваги до використання місцевих будівельних матеріалів, їх якості

[1] Курдоньор — виступ вулиці в глибину її, на зразок літери «П». — *Г. С.*

[2] Див. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства, 1919, № 4, М., 1920, стор. 51.

тощо. Цією ж постановою будівельні справи у радгоспах були передані Управлінню капітального будівництва Народного Комісаріату радгоспів. Розвиваючи цю постанову, по Наркомзему видано наказ № 700, у якому встановлено норми складання генпланів. Згаданими документами було покладено край відхиленням од узаконених норм у будівельній практиці радгоспів.

Будорганізаціями були розроблені зразки генпланів радгоспних селищ. Головною особливістю цих генпланів є їх поділ на сектори — господарсько-виробничий, культурно-побутовий та житловий. Розташування ж секторів було різне. В одному генплані вони відокремлювалися один від одного проїжджими дорогами, в іншому таких доріг не було: сектори прилягали один до одного. В одному з генпланів будинки житлового сектора були розкидані і до них не підводились під'їзди.

Наведемо приклади, що ілюструють етапи розвитку типів планування радгоспних поселень. Яскравим прикладом невпорядкованості першопочаткових частин поселень може бути радгосп Любомирівка, Криничанського району, Дніпропетровської області. Цей радгосп засновано в 1924 році на місці поміщицького хутора. Були використані хуторські будинки, а в 1928 році було добудовано без будь-якої системи ще ряд будівель (короварня і контора). Трохи згодом, у тому ж 1928 році, побудовано — в ряд — чотириквартирні будинки, готель та їдальня. Все це разом взяте являло собою в плані безсистемно розкидані будівлі. До того ж порушувалися всі гігієнічні правила — короварня, наприклад, була наближена до житлових приміщень.

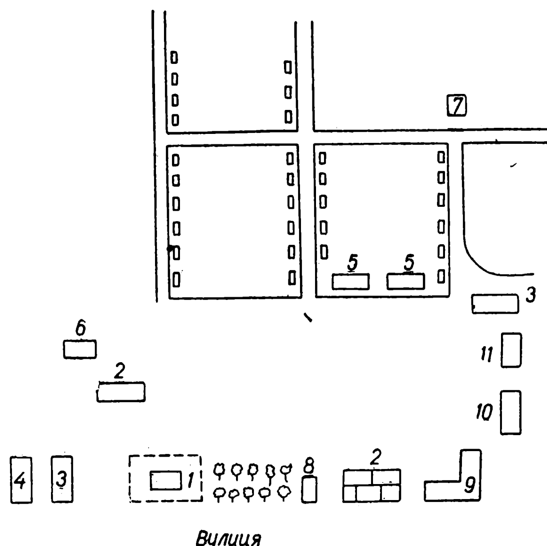
Починаючи з 1934 року, нові будинки, що були збудовані поряд з старими, надали поселенню певного плану, який відповідав згаданим вище проектам. Так, з одного боку майстерень було побудовано магазин, а з другого — гуртожиток. Ці будівлі розташувалися в ряд, паралельно до житлових будинків, збудованих у 1928 році. З іншого боку цього ряду побудовано ще один ряд двоквартирних будинків. Всі ці ряди розділені проїздами. В пізніші роки трохи збоку цієї групи будівель збудовано майстерню та автогараж, розташовані в ряд. Паралельно до цього ряду в 1950 році були поставлені два свинарники і телятник. За всіма цими групами будівель пізніше виникли дві паралельні вулиці житлових індивідуальних будинків — внаслідок розгортання індивідуального будівництва.

Як бачимо, описане тут планування Любомирівки відбиває історію будівництва в радгоспах, утворює безсистемно-секторальний тип. Факти показують, що багато й інших радгоспів, які виникли в 20-і роки, за своїм плануванням схожі на Любомирівський радгосп. Для прикладу можна назвати хоча б радгосп Оржицького району, Полтавської області, «Іванівка», Борзенського району, Чернігівської області та багато інших.

Деякі радгоспи навіть у 20-і роки, плануючи поселення, поділяли його на сектори. Як приклад, можна назвати Грушки, Києво-Святошинського району, Київської області, де житлова вулиця винесена за лінію господарських будівель; радгосп «Передовик», Кишеньківського району, Полтавської області. Проте таке планування — явище досить рідке.

Радгоспи, які виникли після 1932 року, як правило, вже не мають безсистемної частини. Вони характеризуються секторальним пла-

нуванням. Таким, наприклад, є Каракубський радгосп Старо-Бешевського району, Сталінської області. Тут господарський сектор віддалений значним розривом від житлово-адміністративного сектора. Житлові чотириквартирні будинки розташовані у два ряди, по чотири в кожному. Трохи збоку від житлового сектора знаходяться адміністративні будинки і будівлі культурно-побутового обслуговування.

Селище радгоспу ім. Ворошилова, Великохортицького району, Запорізької області. Схематичний план 1955 р.

1 — контора; *2* — гуртожитки, побудовані на початку 30-х років; *3* — гуртожитки довоєнної побудови; *4*— гуртожиток побудований в 1946 році; *5* — двоквартирні та чотириквартирні будинки; *6* — крамниця, *7* — електророзподільник; *8*— клубна сцена; *9*— переробний цех; *10* — столярна майстерня; *11* — засольний цех.

Таке ж планування має і поселення радгоспу ім. Ворошилова, Великохортицького району, Запорізької області, який виник після 1932 року.

Тут виділена група господарських будівель, до них щільно прилягає група житлових багатоквартирних будинків і магазин. Всі ці будинки розташовані по колу і створюють у центрі площу. За ними — квартали індивідуальних житлових будинків, забудовані вже після війни (рис. 7).

Прикладів подібного планування радгоспних поселень чимало. Взяти хоч би центральну садибу радгоспу «П'ятихатський», Кіровоградської області. Ця садиба секторальна. Житлові приміщення розташовані в три невеликі ряди. До поселень такого ж планування відноситься й радгоспний посьолок Іванівка, радгоспу «Революціонер», Синельниківського району, Дніпропетровської області; два відділення зернорадгоспу ім. 17 партконференції, Березовського району, Одеської області; центральна садиба радгоспу Оржицького району, Полтавської області тощо.

В посьолках радгоспів між рядами житлових будинків, а також між секторальними розривами є зелене насадження. Всюди в житлових секторах насаджені сквери. Вулиці й будинки електрифіковані, радіофіковані.

Особливості планування радгоспних посьолків можна бачити і в тих радгоспних посьолках, які виникали на місцях хуторського розселення. Використовуючи старі приміщення, безумовно доводиться припускати безсистемність розташування будівель (варіант без-

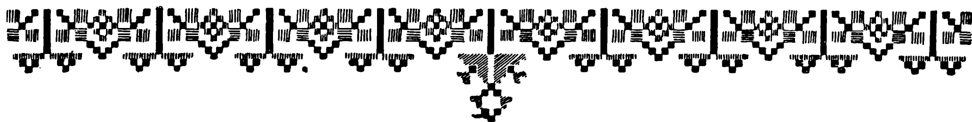
системно-секторального типу). Так, наприклад, у радгоспі ім. Дзержинського, Розважівського району, Київської області, господарський центр відокремлюється од гуртожитку. Але по всій території посьолку залишилися безсистемно розкидані старі будівлі, які використовуються під контору, дитячі ясла тощо. В цьому посьолку також побудовано вулицю індивідуальних житлових будинків.

Такі основні, що історично склалися, плани радгоспних посьолків на Україні. Зараз провадиться їх реконструкція на науковій основі. Завдання етнографа — встановити типи планування поселень, що склалися історично, виявити їх етнічні особливості.

Щодо давніх етнічних традицій, які виявилися в плануванні радгоспних посьолків, то є дані лише про використання народного вуличного планування. Вулиця виникає також і в зв'язку з рельєфом місцевості. Наприклад, вулиця житлових будинків у посьолку радгоспу ім. Артема, Полтавського району, Полтавської області, яка простяглася вздовж звивистої балки, та інші.

В статті автор не зупиняється на питаннях про елементи самодіяльного планування в садибах МТС, про польові стани тощо. Це буде зроблено в іншій роботі.

О. Ф. КУВЕНЬОВА

НОВІ СВЯТА КОЛГОСПНОГО СЕЛА

В основі соціалістичного побуту колгоспного селянства України, який склався й утвердився під керівництвом Комуністичної партії за роки Радянської влади, лежать нові суспільні відносини між людьми, породжені колгоспним ладом з його колективною, соціалістичною власністю.

Якщо приватна власність протиставляє життєві інтереси людей, то колективна власність, навпаки, згуртовує їх в єдину сім'ю, яка живе спільними громадськими інтересами. Ця спільність інтересів колгоспників особливо виявляється в громадському побуті соціалістичного села, зокрема в проведенні свят.

На першому місці як у містах, так і в селах стоять такі свята, як роковини Великої Жовтневої соціалістичної революції, День 1 Травня, День Радянської Армії, Міжнародний жіночий день 8 березня, День Конституції та ін.

Особливо урочисто відзначаються роковини Великої Жовтневої соціалістичної революції та 1 Травня. Проведення цих свят на селі проходить під лозунгом підведення підсумків діяльності на всіх ділянках соціалістичного будівництва, зокрема в сільському господарстві, мобілізації резервів на боротьбу за неухильне підвищення продуктивності праці трудящих.

Основна робота по підготовці й проведенню радянських свят на селах покладається на сільські Ради депутатів трудящих і місцеві партійні організації. Приблизно за місяць це питання виноситься на сесію сільської Ради й широко обговорюється. З числа депутатів і активу села (колгоспників, працівників радгоспу, МТС і сільської інтелігенції) створюється спеціальна комісія, на яку й покладаються завдання по організації та проведенню свята. Члени комісії розробляють детальний план усіх заходів, призначають відповідальних осіб за виконання окремих ділянок накресленого плану. Активну участь у підготовчій кампанії беруть усі жителі села. Підводяться підсумки соціалістичного змагання в колгоспах, радгоспах, МТС, у громадських організаціях. Підготовча кампанія відзначається новими трудовими успіхами на всіх ділянках сільськогосподарського виробництва, проведенням громадських заходів по благоустрою села (будівництво й ремонт культурно-побутових і господарських приміщень, роботи по електрифікації, радіофікації, озелененню сільських площ і вулиць тощо).

Напередодні свята в клубах проводяться загальні урочисті збори, на яких оголошуються результати соціалістичного змагання між колгоспами, МТС і радгоспами, відзначаються передовики виробництва. Як правило, урочисті збори закінчуються великим концертом художньої самодіяльності, в якому беруть участь і школярі.

У дні свят організовуються масові гуляння, під час яких проводяться спортивні змагання місцевих фізкультурників, виступи учасників художньої самодіяльності, влаштовуються танці, розваги, демонструються художні й науково-популярні кінофільми. Часто колгоспи в дні свят організовують екскурсії передовиків виробництва й школярів у великі міста.

Радянські свята не проходять і без влаштування громадських банкетів. Найбільш поширеними є банкети в ланках, бригадах, на фермах. Як правило, вони бувають «у складчину».

На банкет збираються в найпросторішій хаті одного з членів колективу. Якщо жінки дбають про страви, заздалегідь прибирають хату, подвір'я, то чоловіки допомагають їм. Крім безпосередніх учасників банкету, в ньому беруть участь і члени родини (чоловіки, жінки, батьки, дорослі діти) та запрошені—друзі, члени правління колгоспу, механізатори.

Більш багатолюдні банкети, зокрема в бригадах, на фермах, нерідко влаштовуються в громадських приміщеннях: клубах, кімнатах відпочинку. Такі банкети організовуються при активній участі правління колгоспу, партійної і комсомольської організацій, де передовій бригаді або фермі правління артілі вручає перехідний червоний прапор колгоспу, а передовикам виробництва — грамоти і цінні подарунки. Саме так, наприклад, відзначили 38 роковини Жовтня тваринники колгоспу «Більшовик», Заставнівського району, Чернівецької області, трудові успіхи яких відомі далеко за межами буковинського краю.

В деяких колгоспах на першотравневі й жовтневі свята правління артілі влаштовує колгоспний банкет, на який запрошуються передовики виробництва.

Хороша традиція у відзначенні першотравневих свят існує в ряді колгоспів Полтавщини. Традиція ця полягає в тому, що 1 Травня колгоспники всім селом виїжджають у найближчий ліс «варити кашу». Звичай цей є відгомоном ще дореволюційних традицій робітничого класу, коли пролетаріат змушений був відзначати День 1 Травня нелегально.

Такому виїздові «на кашу» завжди передує діяльна підготовка. На облюбованій лісній галявині заздалегідь встановлюються столи для банкету, будується сцена для виступу учасників художньої самодіяльності, споруджуються майданчики для спортивних змагань, масових ігор, розваг, намети для буфетів. Тут же, трохи збоку, риються ями для великих казанів, у яких і має варитися традиційна страва банкету — пшоняна каша з салом.

Зранку 1 Травня автомашинами, прикрашеними квітами, лозунгами, портретами керівників партії і уряду, з піснями, в найкращому своєму одязі з'їжджаються на галявину цілі сім'ї колгоспників та запрошені гості з сусідніх сіл. Святкування починається урочистим мітингом, на якому передовій бригаді вручається перехідний червоний прапор, а кращим трудівникам — премії і різні винагороди. Після мітингу влаштовується великий святковий концерт і відбуваються

різні спортивні змагання. Потім усі присутні сідають за столи. Банкет відкривається тостом голови колгоспу за розквіт артілі, за здоров'я її членів, за щастя мирної творчої праці в колективі.

У травні 1955 р. нам довелось побувати на такому банкеті в колгоспі «Червоне поле», с. Олифирівки, Миргородського району, Полтавської області, де «на кашу» зібралося близько 400 чоловік, серед яких були і гості з сусідніх колгоспів, з Миргорода і Полтави.

За столами сиділи побригадно, змагаючись в співах, жартах, веселощах, дотепніших тостах, які від початку і до кінця супроводжували банкет. Біля столу, де сиділи члени другої польової бригади, було прикріплено перехідний червоний прапор колгоспу. Ця передова бригада вела перед і на святі: її пісні були найголосніші, а жарти найдотепніші. Після банкету на галявині розпочалися танці. Грав духовий оркестр. Танці чергувалися з масовими іграми, спортивними змаганнями колгоспних фізкультурників.

Проведення свята всім трудовим колективом за спільним столом — хороша традиція. Людям, що разом здобували трудову перемогу в ім'я спільних інтересів, хочеться бути разом і на святі. Це ще більше згуртовує колектив, об'єднує прагнення людей, мобілізує сили на виконання трудових завдань, а саме свято робить більш урочистим, яскравішим.

Крім всенародних свят, по селах України відзначається також ряд інших, що виникли на виробничій основі. Такими є, зокрема, свято Врожаю, День тваринника, свято Трудової слави, свято на відзнаку підведення підсумків соціалістичного змагання між колгоспами та ін.

Особливо великою популярністю серед сільського населення користується традиційне свято Врожаю. Головним змістом цього свята є звеличання героїчної праці трудівників у боротьбі за врожай. Проведення його має давню традицію в українському селі. Воно характеризується рядом форм, що стали загальними для багатьох районів Радянської України.

В останній час починає все ширше входити в життя колгоспного села свято День тваринника. Ініціатором цього свята на Україні виступила Вінницька область, де вперше (1955 р.) його й було відзначено за участю більше двохтисячного колективу передових тваринників — доярок, свинарок, чабанів, завідуючих фермами, зоотехніків і ветеринарів. Проведення цього свята проходить під лозунгом підведення трудових підсумків, мобілізації на дальші успіхи в боротьбі за збільшення поголів'я худоби і виробництва продуктів тваринництва.

Великого розмаху набуло свято День тваринника в 1956 р. в м. Котовську, Одеської області. Для участі в ньому були запрошені гості з Тамбовської області РРФСР, Молдавії і сусіднього Ананьївського району, з яким змагаються котовці. Понад 400 тваринників району — переможців у соціалістичному змаганні — було нагороджено на цьому святі похвальними грамотами і цінними подарунками, передовим дояркам присвоєно почесне звання кращої доярки району, області. За успіхи в галузі розвитку тваринництва котовцям було вручено перехідний червоний прапор ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР. Після урочистої, офіціальної частини відбулися великий концерт художньої самодіяльності та масові гуляння в районному парку культури і відпочинку.

Величне завдання, яке поставили Комуністична партія і Радянський уряд перед працівниками тваринництва,— наздогнати Сполучені Штати Америки по кількості виробництва м'яса, масла і молока на душу населення — сприяє дальшому розвиткові свята День тваринника, і можна з певністю сказати, що воно незабаром пошириться на всі колгоспи й радгоспи нашої країни і відіграє чималу роль в здійсненні поставленого партією завдання.

З кожним роком зростає і шириться соціалістичне змагання колгоспників України з колгоспниками Російської Федерації, Білорусії, Грузії, Молдавії та інших братніх республік. Змагання це демонструє міцну дружбу між народами і є яскравим проявом ленінської національної політики Комуністичної партії.

Великим традиційним святом колгоспників Генічеського району, Херсонської області, стало підведення підсумків соціалістичного змагання з колгоспниками Махарадзевського району, Грузинської РСР.

Колгосп ім. Сталіна, Генічеського району, на Україні і колгосп ім. Орджонікідзе, Махарадзевського району, в Грузії уклали між собою умову на соціалістичне змагання ще в 1939 р. Дружба між трудівниками цих двох сільськогосподарських артілей витримала великі випробовування в роки Великої Вітчизняної війни, коли десятки сімей з окупованого фашистськими загарбниками колгоспу ім. Сталіна знайшли собі братній прийом у орджонікідзевців. Зараз всі колгоспи Генічеського й Махарадзевського районів змагаються між собою. Райони щороку обмінюються делегаціями, які перевіряють виконання взятих зобов'язань, і діляться досвідом колгоспного життя.

Приїзд грузинських товаришів — щорічне свято їх українських друзів. Його проведення супроводжується такими традиційними ознаками, як зустріч гостей хлібом-сіллю, обмін подарунками, влаштування товариських банкетів, передача переможцю соціалістичного змагання перехідного червоного прапора та багато інших.

У 1956 р. разом з численною делегацією колгоспників Махарадзевського району в гості до українців приїхав і районний самодіяльний ансамбль пісні і танцю. Грузинські друзі побували майже в усіх колгоспах району, де виступали з концертами. В свою чергу у складі української делегації в Махарадзевський район виїжджали танцювальний колектив колгоспу «Хвиля революції», хор колгоспу ім. Сталіна та оркестр народних інструментів Генічеського районного Будинку культури. Свято, як правило, триває протягом усього перебування делегації і закінчується хвилюючими проводами дорогих гостей. Складовою частиною цих проводів є обдаровування друзів заздалегідь приготовленими подарунками.

Так, колгоспники сільськогосподарської артілі ім. Сталіна щорічно передають колгоспу ім. Орджонікідзе плоди з спеціально виділених для цього дерев колгоспного саду, а грузинські товариші, в свою чергу, підносять друзям урожай з таких же відведених ділянок цитрусів, чаю.

На честь дружби в селах Махарадзевського і Генічеського районів уже названі вулиці, площі; українці дають своїм дітям грузинські імена, а грузини — українські.

Таким же святом для колгоспників Києво-Святошинського району, Київської області, є приїзд делегації з Раменського району, Московської області, для колгоспників Котовського району, Одеської області, приїзд делегації з Токарівського району, Тамбовської об-

ласті, для колгоспників Буковини — делегатів з Рязанської області і т. д.

Все більшого розповсюдження на Україні набувають колгоспні свята Трудової слави. Вони влаштовуються для вшанування передових виробничників. Зокрема, популярними ці свята стали в Сумській, Черкаській і Київській областях.

Так, у 1955 р. в колгоспі ім. Леніна, Білопільського району, Сумської області, було проведено свято вшанування родини тваринників Логвинових, трудові подвиги яких прославили рідний колгосп, а в артілі ім. Леніна, Глухівського району,— трудової сім'ї Якова Жука.

У 1955 р. колгосп ім. Сталіна, Черкаського району, Черкаської області, влаштував свято Трудової слави з нагоди 25-літнього ювілею трудової діяльності знатної доярки Явдохи Петрівни Папуші. Для вшанування ювілярки прибули представники районних партійних і радянських організацій, МТС, сусідніх колгоспів. У святково прикрашеному клубі села відбувся урочистий мітинг, на якому Я. П. Папушу вітали секретар РК КПУ, голова райвиконкому, депутат Верховної Ради СРСР, товариші по роботі, сільські піонери. Голова правління артілі розповів присутнім про життєвий шлях знатної доярки, її виробничі успіхи і вручив Явдосі Петрівні цінні подарунки — швейну машину і путівку на курорт. Свято закінчилося концертом художньої самодіяльності.

В святах Трудової слави визначаються свої традиційні національні елементи, до яких слід віднести, наприклад, вінок, яким прикрашають героя цих торжеств. За приклад можна взяти свято в с. Заліссі, Чорнобильського району, на Київщині, з нагоди 25-річного ювілею майстра високих урожаїв на поліській землі ланкової Одарки Іллічни Пелагечі.

Проведення свят — визначне явище в громадському житті села. В умовах радянської дійсності кожне свято є урочистою подією, що звеличує людину колгоспної праці, приносить їй честь і славу.

Проведення громадських свят повинно стати в центрі уваги масово-політичної, культурно-виховної роботи на селі. Працівникам культурного фронту слід підтримувати народну ініціативу по влаштуванню свят, сприяти розповсюдженню кращих їх форм, створювати нові національні традиції, робити все можливе, щоб ці свята проходили урочисто й змістовно.

В. П. САМОЙЛОВИЧ

ПОЛІХРОМІЯ[1] В АРХІТЕКТУРІ НАРОДНОГО ЖИТЛА

У післявоєнні роки в селах Української РСР розгорнулося велике житлове будівництво. Кожного року вводиться в експлуатацію багато десятків тисяч нових упорядкованих жилих будинків. Особливо великого розмаху набуло будівництво жител в районах спорудження гідроелектростанцій на Дніпрі в зв'язку з перенесенням населених пунктів, що мають бути затоплені.

В Українській РСР в останні роки пророблена значна робота по удосконаленню старих та створенню нових типових проектів сільського житла. При проектуванні враховано досвід народного будівництва в різних районах Української РСР, в зв'язку з чим спрощено і в той же час значно покращено планування жилих будинків, широко застосовуються місцеві будівельні матеріали. Все це дало можливість знизити вартість будівництва сільського житла.

Однак, як свідчить досвід будівництва жилих будинків у зоні Каховської та Кременчуцької ГЕС, а також в інших районах республіки, здійснених за типовими проектами, вулиці нових сіл часто мають непривабливий вигляд, а жилі будинки занадто одноманітні та маловиразні, що викликає справедливі нарікання колгоспників.

Тимчасом у різних районах Української РСР колгоспники споруджують жилі будинки, зовнішній вигляд яких значно кращий, і досягається це досить простими, дешевими засобами. Застосовуючи в будівництві того чи іншого району фактично дуже подібні типи жилих будинків, колгоспники добиваються великої різноманітності та мальовничості в оформленні фасадів, бо вони широко використовують народні засоби декоративно-художнього оздоблення будинків, особливо кольорового оздоблення. А це якраз і є найбільш масовий, популярний і ефективний засіб підвищення архітектурної виразності житла.

В зв'язку з цим нижче будуть розглянуті деякі народні прийоми застосування поліхромії для оздоблення жилих будинків, прийоми, що мають практичний інтерес з точки зору використання кращих зразків кольорового декору в сучасному сільському житловому будівництві.

Застосування кольору в архітектурі народного житла в значній мірі залежить від характеру і властивостей місцевих будівельних

[1] Поліхромія — багатобарвність.

матеріалів, які використовуються для будівництва. Так, у північних і гірських районах України (українське Полісся і Карпати) основним матеріалом для спорудження стін було (а в значній мірі є й зараз) дерево, що застосовується у вигляді відкритого зрубу — тобто матеріал, фактура якого не дозволяє застосування кольору. Тому кольорове оздоблення великих площин стіни тут не має широкого розповсюдження. Характерним для цих районів є пофарбування, головним чином, деталей та окремих частин стіни.

В більшій частині лісо-степової смуги, де широко використовуються каркасні конструкції стін з обмазкою глиною, і особливо в південних районах Української РСР, де основним матеріалом для стін є глина, тобто в тих випадках, коли створюються великі, рівні площини, пофарбування стін є одним з основних засобів підвищення архітектурно-художніх якостей житла.

В обсязі невеликої статті немає можливості докладно зупинитися на всій різноманітності прийомів поліхромії в архітектурі, тому в цій роботі будуть розглянуті лише найбільш типові прийоми пофарбування стін та деталей в різних районах України.

Основним завданням фарбування площин стін або деталей є, безумовно, бажання прикрасити житло, зробити його більш красивим, чепурним та привабливим. Разом з тим застосування кольору в народній архітектурі зумовлюється і практичними причинами.

Цікавим прийомом кольорового оздоблення будинків, що мають рублені стіни, є пофарбування швів зрубу. Тут органічно поєднується кольоровий декор з конструкцією стіни. Цей прийом поширений в районах Дрогобицької і Закарпатської областей.

Використання для зрубу не досить якісного лісу, бажання зробити жилі приміщення теплішими змушують народного майстра, крім утеплення швів між вінцями мохом, як це звичайно робиться, додатково промазувати їх глиною. Щоб зробити промазку зовнішніх швів більш міцною і таким чином запобігти частим ремонтам, до глиняного розчину добавляють вапно або промазують шви вапняним розчином. Разом з тим вапняним розчином промазують, з метою захисту від руйнувальної дії атмосферної вологи, також торці вінців зрубу.

Промазування вапном торців деревини, а також горизонтальних швів між вінцями є тією раціональною основою, на якій розвинулось пізніше кольорове оздоблення стіни із зрубу. Адже така стіна в тих місцях, де вона промазана, набуває тих же якостей, з погляду можливості розпису, що й оштукатурена стіна.

В різних селах і районах використовуються найрізноманітніші сполучення кольору для фарбування швів і торців деревини. Так, шви фарбують у вигляді смуг, частіше всього білим або синім кольором, торці деревини роблять чорними, червоними, синіми, причому іноді два сусідніх шви або торці мають різне забарвлення. Крім того, кольоровими смугами обводяться звичайно вікна та двері.

Яскраве, барвисте розмалювання різних частин зрубу значно збагачує сірі одноманітні площини стін, надаючи житлу своєрідного, мальовничого вигляду (рис. 1).

На цьому прикладі можна досить чітко простежити, як іноді конструктивний прийом поступово перетворюється в декоративно-художній і стає одним з основних засобів архітектурного оформлення фасадів.

В Закарпатській області з метою захисту стін від продування зруб обшивають також дошками у вертикальному напрямку, причому стики між ними закриваються нащільниками. Рівні стругані поверхні дощок дають можливість пофарбувати всю поверхню такої стіни.

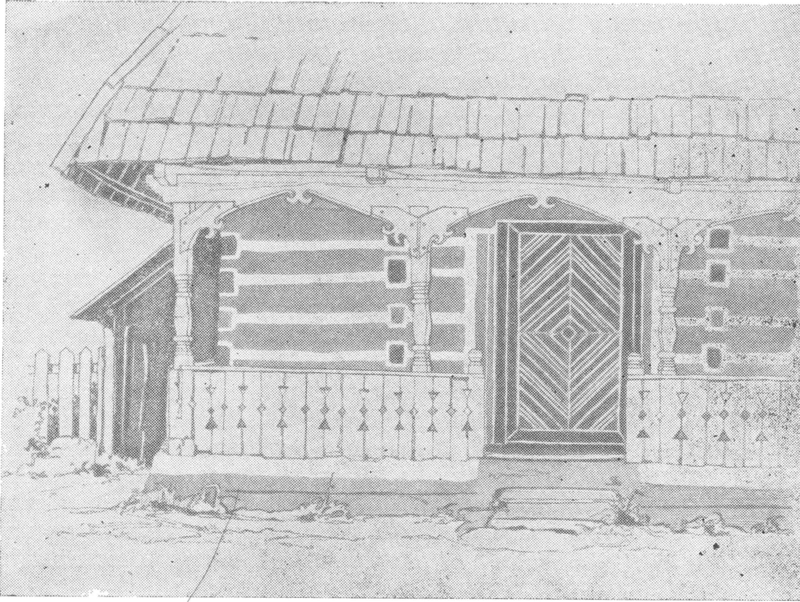

Рис. 1. Пофарбування стін із зрубу. Шви блакитні, торці брусів—поєднання червоного, чорного, жовтого кольорів (с. Грушове, Закарпатської обл.). Рис. автора.

Звичайно дошки і нащільники фарбують різними кольорами (поєднання білого і синього, цегляно-червоного і чорного). В цьому випадку колір виявляє характер конструктивної побудови обшивки, а не стіни — стіна захована під обшивкою.

Взаємозв'язок кольорового декору і конструктивного рішення можна яскраво простежити також в жилих будинках і особливо господарчих будівлях, що мають каркасну конструкцію (центральні райони правобережної України). Як правило, стіни, що мають каркасну конструкцію, зовні обмазуються глиною, внаслідок чого конструкція каркасу ховається під штукатуркою. При фарбуванні стін повністю виявляється конструктивна схема каркасу (стойки, обв'язки, підкоси). При цьому площини стіни, що відповідають заповненню каркасу, фарбуються одним кольором (сіро-зелений, жовтий, червоний), а ті частини стіни, що відповідають конструктивним елементам каркасу — іншим кольором (білий, синій, чорний).

Іноді народний майстер використовує також і інші, додаткові засоби, які ще більше підкреслюють прийняту схему пофарбування стіни. Такими засобами є «підводки», тобто яскраві, кольорові смуги, якими обводяться пофарбовані площини стіни, а іноді навіть настінний розпис. Розміщення «підводок» та розпису також завжди пов'язане з каркасною конструкцією стіни.

В інших районах Української РСР принцип кольорового оформлення будинку побудований на виявленні внутрішнього розплану-

вання будинку (головним чином, Лівобережна Україна). Характерною рисою цього прийому є пофарбування різними кольорами стін, що оточують жилі кімнати та господарські приміщення (сіни, комора).

Використання неякісного лісу для спорудження рублених будинків змусило народного майстра обмазувати стіни жилих приміщень глиною, внаслідок чого поліпшувався їх тепловий режим.

Стіни господарських приміщень (сіни, комори), що за своїм призначенням є холодними приміщеннями, не потребували додаткового утеплення, а тому і не обмазувались, тобто залишались у відкритому зрубі. Утеплюючи зруб іншими засобами, наприклад, промазкою швів зрубу, обшивкою дошками, гонтом і т. п., народний майстер також дотримується цього принципу.

Згодом для спорудження стін застосовуються інші конструкції (каркас, глиноліт, глинобит). Стіни жилих та допоміжних приміщень з конструктивних міркувань робились однаковими, у зв'язку з чим всі стіни жилого будинку обмазувались глиною.

За установленою традицією стіни жилих приміщень білилися, а стіни господарських приміщень—ні, тобто мали колір глиняної обмазки. Цей прийом став основою для кольорового оздоблення будинку, що мав уже чисто декоративний характер. Стіни господарчих приміщень у жилому будинку фарбують кольоровими глинами в яскраві, інтенсивні тони (оранжовий, цегляно-червоний), а також обводять пофарбовані площини однією чи кількома кольоровими або орнаментальними смугами чорного, зеленого, синього кольорів.

Господарські будівлі, розташовані на подвір'ї, також, як правило, не білять, а фарбують кольоровими глинами. Таке пофарбування викликається головним чином практичними міркуваннями, бо в цьому випадку стіни будівель менше забруднюються.

Великі пофарбовані площини стін господарських будівель (таких, де не тримають худоби) бувають іноді місцем також і для орнаментального оздоблення.

Поєднання білих площин з барвистими кольоровими плямами на стінах жилого будинку та пофарбування кольоровими глинами господарських будівель на подвір'ї створює дуже мальовничий, своєрідний ансамбль цілої садиби.

Велике поширення в народному житлі має прийом фарбування кольоровими глинами стіни, зверненої на північні румби. Цей прийом, що показує органічний зв'язок естетичних та практичних причин і, зокрема, вплив кліматичних умов, має значний інтерес для розуміння творчого методу народного майстра.

В українській народній архітектурі як у минулому, так значною мірою і тепер північна стіна не має віконних прорізів, є глухою, немовби тиловою стіною, незалежно від того, як ставиться будинок. Як відомо, стіна, побілена крейдою, порівняно легко змивається під впливом косих дощів, в зв'язку з чим після кожного сильного дощу з вітром стіну майже завжди треба білити знову. Особливе значення для ряду районів Української РСР має ця умова для стін, орієнтованих на північні і північно-західні румби, тому що саме для цієї орієнтації характерна найбільша повторність вітрів з косими дощами. Саме ці практичні міркування, вироблені довголітнім досвідом, стали причиною того, що північна стіна фарбується глиною, тому що вона

8*

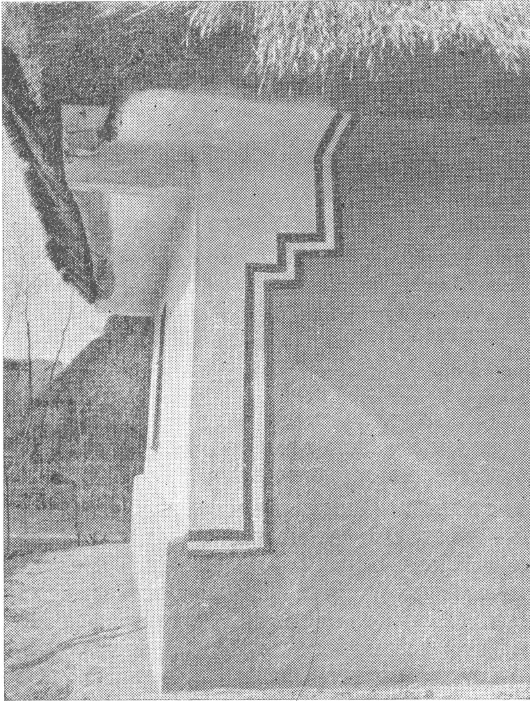

Рис. 2. Фрагмент пофарбування північної стіни. Площа стіни — жовта глина, кольорове обрамлення — поєднання чорного, білого, червоного (с. Помийнік, Черкаської обл.). Фото автора.

менш змивається дощами, а коли й змивається, то відкриває під собою глиняну обмазку.

Виходячи з цих міркувань, глиною фарбується тільки та частина стіни, яка зазнає безпосередньої дії косих дощів, верхня ж частина стіни, що знаходиться під захистом звісу даху, частіше білиться, тобто має той же колір, що й інші стіни, орієнтовані на інші румби.

Цікаво відмітити, що чим більший звіс даху, тим більша частина стіни, що знаходиться під звісом, білиться, і тим відповідно менша частина фарбується глиною. Так, в одних районах біла смуга зверху стіни становить всього $^1/_4$ стіни (Київська обл.), а в інших — $^2/_3$ (Чернівецька обл.)

Найчастіше північна стіна фарбується глиною в північних районах лісостепової смуги, тобто там, де, по-перше, відкритого зрубу вже немає, а стіни штукатуряться, внаслідок чого створюються сприятливі умови для такого пофарбування; по-друге, де дія північних і західних вітрів, що несуть опади, є переважаючою.

Коли дослідити поширення цього прийому з півночі на південь, то можна переконатися в тому, що із зменшенням дії цих кліматичних факторів, зменшується і поширення даного прийому, причому, коли в південних районах лісостепової зони УРСР цей прийом ще має місце, хоч і носить більш декоративний характер (Черкаська, Вінницька, Дніпропетровська і інші області), то в південній зоні фарбування північної стіни застосовується рідко. Це пояснюється тим, що в південних районах більшість вітрів (причому вітрів сухих) мають східний і південно-східний напрямки і, таким чином, пофарбування північних стін вже не має практичного значення.

Все це говорить про те, що на прийоми пофарбування північної стіни мали вплив кліматичні умови.

В ряді районів північна стіна, що є, як уже вказувалося, найменш парадною, фарбується глиною також з економічних міркувань, бо крейда для багатьох районів є привозним матеріалом і її необхідно купувати, тоді як глина є мало не в кожному селі.

Було б, однак, помилково припускати, що фарбування північної стіни викликається тільки практичними міркуваннями. В даному разі практичні причини були лише тією передумовою, на основі якої зго-

дом розвинувся прийом декоративно-художнього оздоблення народного житла.

Численні приклади кольорового оформлення північної стіни свідчать про те, що воно виходить за межі утилітарної, практичної необхідності (рис. 2).

Оформлення північної стіни характеризується такими прийомами, як створення кольорових пилястр, що відповідають поперечним стінам будинку і, таким чином, виявляють його планувальне рішення; застосування кольорових глин для фарбування поверхні стіни і навіть розпису, що робиться виключно з художніх міркувань.

Слід відмітити, що декоративно-художні засоби оздоблення будинку також зв'язані з розглянутими вище кліматичними факторами. Там, де їх вплив більший, набуває значення функціональна сторона рішення (північні райони лісостепової смуги). Там, де вони мають менше значення, навпаки, більш широко застосовуються декоративні прийоми, тобто має перевагу художня сторона рішення (південні райони лісостепової смуги). Цим можна в значній мірі пояснити різноманітність і своєрідність прийомів кольорового і орнаментального декору північних стін в різних районах.

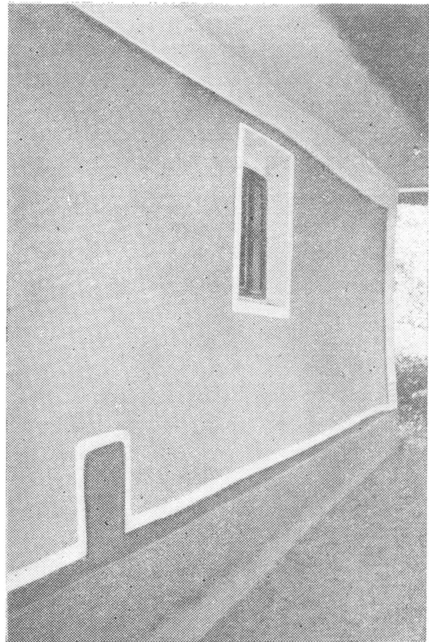

Рис. 3. Пофарбування напільної стіни (с. Н. Соколівка, Хмельницької обл.). Фото автора.

Особливо цікаво і багато оздоблюється північна стіна в деяких районах Черкаської і особливо Вінницької областей, де разом з барвистими, різноманітними фарбами, розписом, пластичною обробкою широко застосовується також штучна орнаментальна фактура[1].

Поряд з цим значний вплив на характер обробки північної стіни має також те, куди звернена ця стіна. Якщо вона повернена в бік вулиці, її оздобленню, як правило, приділяється більше уваги, ніж в інших випадках.

Крім тих чи інших практичних міркувань, про які згадувалося вище, та усталених прийомів декоративного оздоблення, що мають уже чисто естетичне призначення, на фарбування напільної стіни в окремих випадках мають вплив і інші причини. Мова йде про пережитки окремих забобонів та вірувань, що зараз у нових колгоспних селах уже забуті. Прикладом цього є пофарбування напільної стіни в с. Ново-Соколинці, Яромо-

[1] Орнаментальна фактура створюється шляхом вдавлювання в сиру штукатурку штампа, що має малюнок. Штамп вирізують з м'яких порід дерева, а іноді навіть з буряка.

лінського р-ну, Хмельницької обл. (рис. 3)[1]. Як відомо, в старих хатах багатьох районів України у сінях робилося двоє дверей[2]. Одні двері робилися з боку чола, другі — з напільної сторони хати («напільні», «затильні», «городні» двері).

Біля напільних дверей звичайно віяли зерно, і всі відходи виносилися надвір, бо якщо відчинить обоє дверей — у сінях створювався протяг. Напільні двері за старим уявленням були пов'язані в далекому минулому з нечистою силою, а тому звалися ще й «чортовими» дверима. Зараз у цьому селі уже нема хат, що мають напільні двері, але й досі на напільній стіні глиною малюються невеликі, символічні двері — «щоб чорт з хати тікав», а також, «щоб всі хвороби з хати видувалися, як полова». Цікаво відмітити, що в більшості випадків господарі навіть не знають значення цього прийому. Пофарбування напільної стіни вони пояснюють тільки тим, «що всі так роблять».

Для фарбування зовнішніх стін жилих приміщень застосовуються частіше світлі, холодні тони і головним чином білий колір (крейда, коалінові глини, вапно, гіпс). Поряд з цим, у значній частині районів (Правобережна Україна, Південь) стіни фарбуються також у світлі блакитні або зеленкуваті тони, які одержують шляхом домішування до крейди відповідних барвників. Іноді стіни жилих приміщень фарбуються теж у яскраві інтенсивні, сині або синьо-зелені, тони (окремі райони Хмельницької, Вінницької, Тернопільської, Закарпатської і інших областей).

Для фарбування стін, що огороджують господарські приміщення, а також північної стіни в жилому будинку використовуються звичайно темні, переважно теплі тони, головним чином глини різних відтінків, від жовтого (ряд районів Житомирської, Київської, Полтавської, Харківської і інших областей) до яскравих оранжових і цегляно-червоних тонів (Хмельницька, Вінницька, Черкаська, Тернопільська і інші області). Такі ж тони застосовуються в більшості випадків і для фарбування господарських надвірних будівель.

Фарбування стін жилих приміщень світлими тонами має також деякий вплив на тепловий режим жилих приміщень, особливо в жаркі літні місяці: білий колір, як відомо, відбиває теплові промені краще, ніж інші кольори[3].

Для стін господарських приміщень у жилому будинку цей фактор не має значення. Північна стіна, профарбована темним кольором, погано відбиває теплову радіацію сонця, але це не має помітного впливу на тепловий режим жилих приміщень.

Фарбування стін жилих приміщень, орієнтованих на південні румби, теплими тонами не властиве народній архітектурі України. Винятком є ті випадки, коли з південного боку роблять галерейки або лоджії, завдяки чому стіна звичайно знаходиться в тіні.

Поряд з забарвленням великих площин стін значний вплив на загальне оздоблення жилого будинку в ряді районів має також фарбування деталей.

[1] Цей прийом зафіксований автором у 1956 р.

[2] Двоє дверей з сіней ще й зараз можна зустріти в старих хатах різних районів України і особливо на Карпатах, де у житлі збереглося багато архаїчних рис до наших днів.

[3] В даному разі маються на увазі ті райони, де в минулому застосовувались каркасні конструкції з недостатньо якісними з теплотехнічного погляду заповнювачами (хати-мозаїки).

Особливу увагу народний майстер приділяє кольоровому оформленню вікон і зокрема пофарбуванню віконниць—у тих районах, де вони набули широкого поширення (північні, східні і частково центральні райони Української РСР). У північних районах віконниці фарбуються в більшості випадків світлими, головним чином, білими тонами в сполученні з синіми або червоними, в східних—яскравими, переважно цегляно-червоними кольорами, в сполученні з чорними і білими тонами. При такому фарбуванні віконниць, вікна дуже гарно виділяються на фоні стіни, в першому випадку — на темній поверхні зрубу, в другому — на світлій площині побіленої або злегка підфарбованої стіни.

Слід відмітити, що яскраве пофарбування віконниць створює настільки сильні кольорові акценти, що навіть у тих районах, де матеріал стіни дозволяє застосувати кольорове оформлення, фарбування стін інтенсивними тонами звичайно не спостерігається.

Цікаво відмітити, що в народній архітектурі існує певний взаємозв'язок між пластичною обробкою завершення вікна та кольоровим оформленням віконниць. Чим більше розвинута пластична обробка завершення вікна, чим більше застосовується різьблення, тим більш стримане пофарбування віконниць, тим менше використовується колір для оздоблення і навпаки. Таким чином, різні засоби декоративно-художнього оздоблення ніби урівноважують і доповнюють один одного.

Саме цим можна пояснити різні прийоми фарбування віконниць в тих чи інших районах. Так, на північному сході України, де різьблення по дереву широко використовується для обробки завершення вікна,—забарвлення віконниць скромне і просте; в східних, а також центральних районах УРСР, де різьблення в більшості випадків відсутнє,— віконниці фарбуються в яскраві інтенсивні кольори, часто в сполученні з іншими тонами або розписом.

Свої особливості має в більшості випадків також і фарбування віконних рам. При темному кольорі віконниць рами звичайно фарбуються світлими (білими) тонами; при світлому і особливо білому кольорі віконниць рами робляться, як правило, темними.

У тих районах, де віконниці не розповсюджені (головним чином, правобережна частина УРСР), кольорове рішення вікон звичайно більш стримане. При білих або злегка підбарвлених стінах віконний проріз обводиться однією або кількома яскравими кольоровими смугами. Іноді кольорова смуга поєднується з орнаментальним розписом. Особливо часто цей прийом застосовується в тих випадках, коли віконний проріз має невеликі розміри. Кольорова смуга, якою обведено вікно, замінює наличник, завдяки чому вікно здається більшим. При фарбуванні стін в інтенсивні тони віконний проріз, як правило, обрамлюється смугою білого кольору. В тих районах, де роблять стіни, що мають значну товщу (стіни з глини, каменю), по-різному фарбуються поверхня стіни і зовнішній відкос вікна. При білих стінах відкоси фарбуються найчастіше в голубі або яскравосині тони (іноді в сполученні з розписом), якщо ж стіни пофарбовані, відкоси роблять білими.

В ряді районів правобережної частини України застосовується настінний розпис (рис. 4). У Вінницькій, Хмельницькій, частково Одеській і ін. областях такий розпис робиться від руки. В західних районах України (Чернівецька, Станіславська, Закарпатська і ін.)

розпис частіше робиться за трафаретом. У першому випадку розпис багатокольоровий (головним чином, цегляно-червоні і чорні тони); в другому випадку — переважно однобарвний, частіше синього тону. Як правило, розпис має характер рослинного орнаменту, що складається з листя, квітів, винограду і т. ін.

У Вінницькій і Хмельницькій областях для декоративно-художнього оздоблення віконних прорізів застосовується ліпна орнаментика. Ліпний орнамент розміщується у більшості випадків над прорізом, створюючи немовби його завершення. Звичайно орнамент ліпиться з глини і по своїй композиції нагадує настінний розпис, особливо тому, що він, як правило, робиться поліхромним. Ліпна поліхромна орнаментика в поєднанні з яскравим забарвленням стін і штучною фактурою надає житлу дуже нарядний і привабливий вигляд (рис. 5).

Становить інтерес також фарбування дверних прорізів і особливо самої поверхні дверей. На Лівобережній Україні, як згадувалось вище, широко застосовуються віконниці, що становлять по суті основний мотив кольорового рішення будинку, оздоблення дверей визначається граничною стриманістю. В правобережній частині Української РСР, навпаки, оздоблення вікон звичайно більш скромне, бо віконниці відсутні, тому приділяється більша увага оздобленню дверей, які в ряді випадків створюють основний кольоровий акцент в оздобленні всього будинку.

Особливою своєрідністю відзначається пофарбування набірних («цвяхованих») дверей, що набули широкого розповсюдження у радянський період. Набірні двері, як правило, фарбуються олійною фарбою. Таке профарбування захищає рельєфну поверхню дверей від руйнуючої дії атмосферних впливів, і вони довше зберігаються. На основному фоні: цегляно-червоному, темнозеленому, коричневому, який робиться головним чином з практичних міркувань (при темному пофарбуванні двері менше забруднюються), окремі профільовані елементи набірних дверей фарбуються, в тій чи іншій системі, яскравими і сильними тонами (білий, чорний, червоний, синій), що має вже чисто декоративне значення. Оздоблення набірних дверей контрастними і яскравими комбінаціями тонів надає їм дуже своєрідних рис, одночасово підкреслюючи і виявляючи малюнок рельєфної композиції дверей.

В західних районах України рівна поверхня звичайного типу дверей (на шпугах) використовується іноді як місце для розпису. На темному загальному фоні світлим тоном білої, блакитної чи іншої фарби створюється певна орнаментальна композиція.

Розглядаючи застосування кольору в народній архітектурі, необхідно спинитись ще на одному прийомі, що має іноді суттєве значення в оздобленні жилого будинку, а саме пофарбування нижньої, цокольної частини стіни («призьби»). Цей прийом, що дістав масове поширення в більшості районів УРСР, пояснюється в основному практичними вимогами.

Фарбується нижня частина стіни, як правило, темною фарбою. Це захищає стіну від забруднення, особливо під час дощів. Для фарбування призьби застосовуються переважно кольорові глини. Найчастіше вона забарвлюється жовтою глиною (північні і східні райони України). В центральній частині Правобережної України нижня частина стіни фарбується цегляно-червоним кольором (перепалена

Рис. 4. Розпис фасадної стіни (будівництво 1912 року, розпис 1956 року), (с. Перельоти, Одеської обл.).
Фото автора.

Рис. 5. Фрагмент фасадної стіни з ліпним поліхромним орнаментом над вікнами та обробкою стіни фактурою. (Будівництво 1922 року, обробка фактурою та ліпний орнамент — 1949 року). Пілястри і обрамлення вікон білі, поверхня стіни бірюзова (с. Клебань, Вінницької обл.). Фото автора.

глина). В ряді районів півдня, особливо в районах, що межують з Молдавією, призьба має чорний колір (сажа), а в окремих районах Чернівецької, Вінницької, Хмельницької і інших областей — яскравий синій (синька), або синьозелені тони (жовта глина з синькою). Як правило, пофарбування нижньої частини стіни поєднується з барвистими, соковитими «підводками», тобто кольоровими смугами, що відокремлюють площини, пофарбовані різними кольорами. Досить своєрідно оздоблюються цоколі в північних районах Одеської, південних районах Вінницької, а також Чернівецької областей: яскраво синій колір цоколя при білій стіні поєднується з цілим рядом різнокольорових прямолінійних або хвилястих смуг, які підкреслюють забарвлену поверхню з боків, а іноді й знизу. В ряді випадків для того, щоб прикрасити цокольну частину, застосовується навіть розпис. Щоправда, використання настінного розпису в нижній частині стіни, крім зазначених районів, не знайшло поширення на території УРСР,— очевидно тому, що розпис у цьому місці недовговічний, бо легко змивається при сильному дощі.

Поряд з прийомами кольорового оздоблення житла, про які йшла мова вище, розмальовуються також й інші деталі та елементи жилого будинку: стовпці, галерейки, підкарнизні дошки, димарі, кобилки або кінці кроков і навіть огорожі з глини або каменю.

* * *

Наведені приклади фарбування поверхні стін або окремих деталей характерні для будинків, що не мають пластичної обробки, тобто для тих випадків, коли стіна робиться рівною і не має пилястр, тяг, поясків і т. ін.

У народному житлі більшої частини УРСР відсутня пластична обробка стін. Винятком є ряд областей Правобережної України, де матеріал, що використовується для спорудження стін, сприяє поширенню цього прийому. Так, у південних районах Хмельницької області пластична обробка стін розвинулась на основі використання гіпсу, який є місцевим будівельним матеріалом; у Миколаївській, Одеській і ін. областях півдня України пластична обробка стін властива для будинків, побудованих з природного каменю і, головним чином, з черепашника.

Властивості місцевих будівельних матеріалів впливали не тільки на характер пластичного оздоблення стіни, але й на прийоми їх кольорового оформлення. Жилі будинки, оброблені гіпсом, мають порівняно плоский рельєф (виступи пластичних елементів рідко перебільшують 4—6 см), тому і світотінь у таких будинках млява, вона недостатньо підкреслює пластичну обробку стіни. Щоб добитися більшої виразності пластичних деталей, народний майстер вдається до фарбування стін. Фарбується стіна найчастіше інтенсивними, як правило, синіми тонами, причому фарбується сама поверхня стіни, а всі виступаючі елементи залишаються білими. Завдяки цьому виступаючі деталі стають більш виразними, здаються більш соковитими, а рельєф більш глибоким (рис. 6).

Цей же принцип фарбування використовується також для того, щоб підкреслити пластичну орнаментику, яка має незначний рельєф. У тих випадках, коли орнаментика розміщується на виступаючих

елементах, які залишаються, як уже згадувалось, білими, пластичний орнамент робиться поліхромним.

Пластичне рішення стіни на півдні України має зовсім інший характер, у зв'язку з чим змінюються й прийоми фарбування. Спорудження стін з різних видів вапняків давало можливість одержати

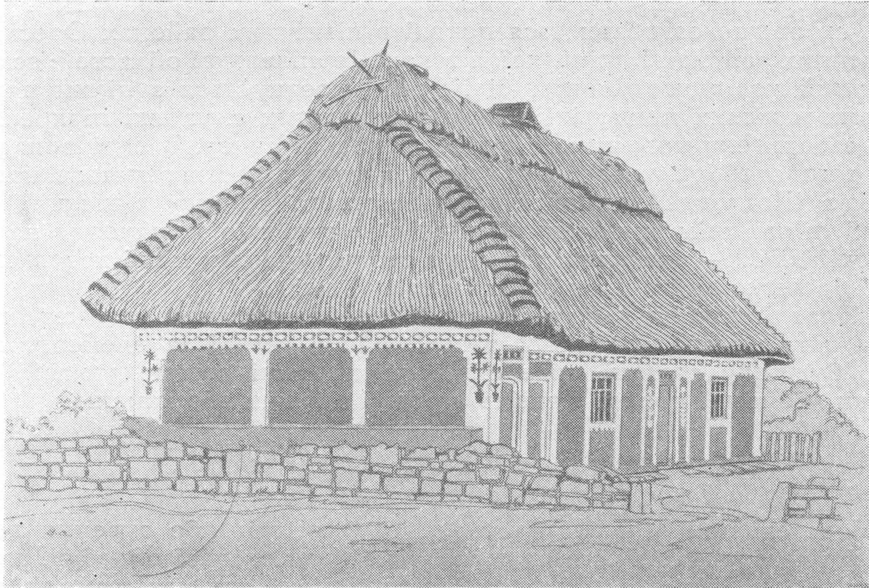

Рис. 6. Пластична і кольорова обробка стіни (каркас). Пілястри білі, поверхня стіни яскравосиня. (Будівництво 1936 р., пофарбування сучасне), (с. Рихтецька слобідка, Хмельницької обл.). Мал. автора.

достатньо розвинутий рельєф пластичних елементів з великими відносами, які створювали в умовах сонячного півдня багату, соковиту світотінь на білій штукатурній поверхні стіни. У зв'язку з цим не потрібні були допоміжні засоби, що виявляють пластику стіни, бо фасади були і без цього достатньо виразні. Застосування кольорового фарбування у цих випадках обмежується тільки виявленням дрібного рельєфу (наприклад, фільонки на пилястрах).

Таким чином, використання кольорового оздоблення в архітектурі народного житла України перебуває у тісному зв'язку з характером пластичного оформлення стіни. У тих випадках, коли пластичне рішення розвинуто недостатньо, фарбування стін застосовується широко і є основним засобом архітектурного рішення і, навпаки, кольорове рішення має підпорядковане значення, коли в достатній мірі розвинута пластична обробка стіни.

* * *

Застосування кольору в народній архітектурі характеризується контрастним сполученням фарб. Для архітектури народного житла, як і взагалі для українського народного мистецтва, не властиве ви-

користання млявих, сірих, маловиразних, одноманітних тонів. Для будинків застосовуються яскраві насичені кольори, оригінальні і сміливі за своїм поєднанням.

Як вказувалось вище, прийоми фарбування стін і деталей житла грунтуються на різних кольорових відношеннях в залежності від району, причому типова, найбільш поширена кольорова гама, характерна для того чи іншого району або навіть села, значною мірою залежить поряд з іншими причинами, про які йшла мова вище, ще й від використання місцевих барвників.

Типовість прийомів кольорового оздоблення не створює, проте, шаблону в архітектурному рішенні. Кожний жилий будинок разом з спільними, типовими для свого району рисами має і свої індивідуальні особливості, які залежать від художнього смаку виконавця, власника будинку.

Типовість основного прийому кольорового оздоблення народного житла сприяє створенню єдиного характеру та цільності в забудові не тільки вулиці, але й всього села.

* * *

В українській народній архітектурі колір широко застосовується також з метою оздоблення інтер'єрів жилих приміщень. Для пофарбування поверхні стін жилих приміщень застосовуються виключно світлі тони, головним чином білий колір, причому якщо стіни іноді фарбуються світлими голубими, чи блакитнозеленуватими тонами, то стеля завжди робиться білою. Така тональність фарбування інтер'єра вироблена в минулому через недостатнє освітлення жилих приміщень. Але традиційно вона зберігається і тепер, коли будинки мають нормальне освітлення.

Основним об'єктом кольорового декору в інтер'єрі жилого приміщення є вариста піч. Прийоми декоративно-художнього оздоблення варистих печей дуже різноманітні, однак майже у всіх районах можна простежити і їх спільні риси. Як правило, припічок і вся площина під комином, а іноді і вся нижня частина печі, тобто ті частини, які найбільше забруднюються, фарбуються темними тонами кольорової глини (жовтої, цегляно-червоної), а верхня частина печі — у світлі тони (білий, блакитний, бірюзовий).

В оздобленні варистої печі колір відіграє значну роль у виявленні пластичної обробки, яка є одним з основних, найбільш поширених засобів оздоблення печі. Беручи до уваги характер освітлення в інтер'єрі (розсіяність світла, а звідси відсутність чіткої світотіні), основні площини печі фарбуються одним кольором, а всі виступаючі елементи — іншим. Так, наприклад, у тих випадках, коли верхня частина печі пофарбована білим кольором, виступаючі елементи робляться голубими, синіми. При фарбуванні ж печі бірюзовим або голубим кольором, пластичні елементи робляться білими. У деяких районах, виходячи з умов освітлення, окремі профілі карнизу, що завершують піч, фарбують різними яскравими кольорами, внаслідок чого чітко виявляється його пластика.

Одним з найбільш улюблених засобів оздоблення печі є настінний розпис (рис. 7). Звичайно кольорове відношення верхньої і нижньої частин печі залишається незмінним, а тому розпис робиться або по темному, або по світлому фону. В першому випадку застосо-

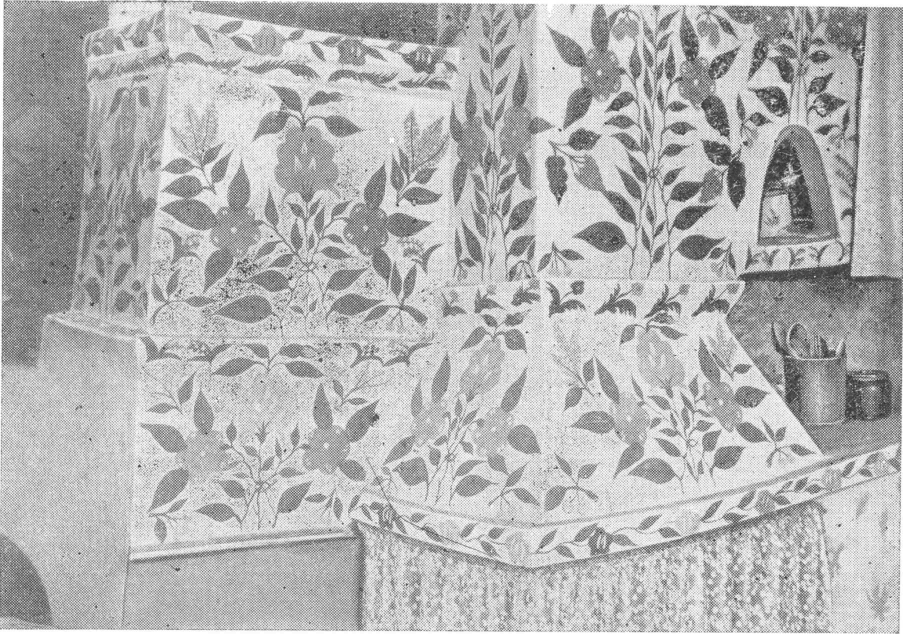

Рис. 7. Розпис варистої печі (1956 р.), (с. Перельоти, Одеської обл.).

вується невелика кількість кольорів (чорний, білий); у другому — більша, причому кольори яскраві (синій, червоний, зелений та ін.).

Розпис варистої печі звичайно тісно пов'язана з пластичним рішенням печі.

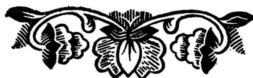
Темними, інтенсивними тонами в інтер'єрі часто в поєднанні з розписом або різьбою фарбують сволок, двері та інше.

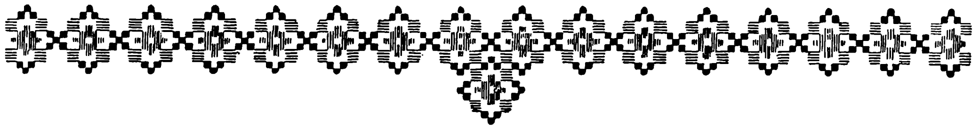
Характерною рисою кольорового рішення інтер'єру в народному житлі є, таким чином, фарбування світлими тонами великих площин стін в сполученні з яскравим соковитим пофарбуванням окремих елементів і деталей.

* * *

Отже, роль кольору в архітектурі сільського житла відіграє немаловажну роль. Тимчасом у типових проектах ще недостатньо використовуються кращі народні традиції в питанні архітектурно-художнього оздоблення житла. А це дало б можливість мінімальними і досить простими художніми засобами добитись максимальної виразності архітектурного рішення.

Творче застосування української народної архітектурної спадщини під кутом зору сучасних вимог до будівництва житла і зокрема використання поліхромії, при умові заміни недостатньо стійких барвників довговічними фарбами, безсумнівно буде сприяти підвищенню архітектурно-художньої якості колгоспного житла.

Б. С. БУТНИК-СІВЕРСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКЕ НАРОДНЕ МИСТЕЦТВО В РОКИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

З творів українського народного мистецтва періоду громадянської війни до нас не дійшло майже нічого. Архівні матеріали до історії українського радянського народного мистецтва за ці роки ще не розроблені, не виявлені у належній мірі, а літературний матеріал з цього питання не виходить за межі дуже нечисленних журнальних статей і трохи більшої кількості газетної хроніки.

Велика Жовтнева соціалістична революція в історії українського народного мистецтва відкрила нову сторінку. Народне мистецтво набуло нових рис і пішло новим шляхом розвитку. Народне мистецтво стало вільним, воно перестало бути джерелом капіталістичного визиску, тобто стало розвиватися не за вказівками чи вимогами капіталістичного ринку, а лише за творчими потребами самих творців цього мистецтва — народу.

Встановлення радянського ладу було початком ліквідації протилежності між містом і селом, між розумовою і фізичною працею. Саме це відкрило перед народним мистецтвом можливість вийти за межі вузького хатнього вжитку і стати на один шлях з професіональним мистецтвом, стати мистецтвом, яке задовольняє потреби всього радянського суспільства. Цілком зрозуміло, що такі зміни у самій суті народного мистецтва відбулися не відразу, що з встановленням Радянської влади були закладені тільки основи для його розквіту. Але факт, що вже в роки громадянської війни виробилися і викристалізувалися принципи, які визначили обличчя нового радянського народного мистецтва.

Важко дати повну картину становлення та перших кроків розвитку українського радянського народного мистецтва, але матеріал, який вже є в нашому розпорядженні, дозволяє простежити цей процес хоча б у такій мірі, щоб побачити основні явища, основні тенденції в цьому процесі.

Першим фактом, що свідчить про нове ставлення до народного мистецтва, було те, що твори цього мистецтва, які до революції знаходили собі місце лише в етнографічних, кустарно-промислових та інколи в історичних музеях, з часу встановлення на Україні радянського ладу стали невід'ємною частиною стаціонарних експозицій в художніх музеях. І це цілком закономірно. Жовтнева революція відкинула буржуазний погляд на народне мистецтво, як на мистецтво нижчої категорії, зруйнувала стіну між так званим «високим»

професійним мистецтвом і мистецтвом «декоративним», тобто народним, або ужитковим. Більше того, народне мистецтво слушно було визнано основою всієї мистецької культури.

Це єдино правильне марксистсько-ленінське розуміння народного мистецтва знайшло свій відбиток в організації всієї мистецької справи. В системі Народного комісаріату освіти УРСР було утворено Всеукраїнський комітет мистецтв, а в губернських центрах відповідно — губернські комітети мистецтв які здійснювали керівництво і професіональним і народним мистецтвом. Ці ж комітети відали справами виховання художників — живописців, графіків, скульпторів і справами виховання майстрів художньої промисловості; керували вони і художніми музеями, де зосереджувалися твори як образотворчого професіонального, так і народного декоративного мистецтва.

Історія музейного будівництва на Україні показує, що в роки громадянської війни музеї широко практикували організацію виставок з нових надходжень, а також показ своїх фондів не лише в стінах музею, але й поза межами їх — у робітничих клубах, палацах культури та мистецтва. Так, перший Державний музей мистецтва у Києві (нині Київський державний музей українського мистецтва) виставляв свої художні твори у вітринах ряду крамниць на Хрещатику. Були випадки, коли музеї передавали свої експонати й іншим організаціям для влаштування тимчасових виставок.

З цього погляду особливо цікавою була «Виставка сучасного селянського мистецтва», організована в травні 1919 р. у Києві. Організатором цієї виставки була секція прикладних мистецтв відділу мистецтва при колегії освіти та пропаганди Київської Ради робітничих депутатів. Експонувалися на виставці народні малюнки, вишивка, твори керамічної скульптури і різьби по дереву. Експонати складалися з творів народного мистецтва, взятих на тимчасове користування з музею Київського кустарного товариства, та із зразків, зібраних під час спеціально організованих наукових відряджень до сіл Київщини (Вербівка, Кагарлик, Сунки та ін.).

До нас не дійшов реєстр експонатів «Виставки сучасного селянського мистецтва», але й те, що знайшло відгук у пресі, показує, що на цій виставці особливо широкою популярністю користувалася індивідуальна творчість майстрів народного декоративного живопису, зокрема Ганни Собачко з с. Скобці на Київщині, народного скульптора-кераміка Івана Гончара з с. Крищенці на Вінниччині [1] та ін. Це був перший випадок, коли народне мистецтво і саме в такій формі популяризувалося не як безіменне, а як індивідуальне.

З метою привернення широкої уваги трудящих до цієї виставки, яка була влаштована в приміщенні Першого палацу мистецтв (нині Державна філармонія), вздовж усієї алеї Пролетарського саду (нині Парк піонерів) аж до схилів Дніпра були виставлені великі щити з зображенням народних орнаментів, взятих з виставки. Щити малювали художники-професіонали. Експонати виставки послужили також і для святкового оформлення у травні 1919 р. вулиці ім. Леніна.

Ця виставка показує ставлення Радянського уряду до народної творчості, свідчить про методи популяризації і використання народ-

[1] Протокол № 10 засідання художнього комітету секції прикладних мистецтв Київської колегії освіти і пропаганди від 5.V 1919 р. (оригінал зберігається у худ. В. Г. Меллера).

ного мистецтва в новому суспільному побуті. Ще під час роботи виставки Всеукраїнський комітет образотворчих мистецтв Наркомосу ухвалив придбати окремі експонати виставки для художніх музеїв та видати окремий альбом кращих зразків народного мистецтва [1].

Тоді ж було вирішено організувати в приміщенні Першого палацу мистецтв «Селянську школу мистецької праці» з безплатним навчанням для селян-кустарів та художників-самоуків з відділами живопису, вибійки, різьби та малювання по дереву [2]. Це був перший крок в організації мистецької освіти для народних майстрів.

Після проведення спеціальної наради, що відбулася у Києві в серпні 1919 р., було ухвалено створити на базі експонатів виставки музей української народної творчості [3].

Турботи Радянського уряду про розвиток народного мистецтва не обмежувалися лише зберіганням творів народного мистецтва, їх популяризацією та підготовкою кадрів майстрів. Правильне розуміння того, що українське народне мистецтво за нового суспільного ладу не може далі розвиватися в рамках лише родинного побуту, було причиною проведення ряду заходів, спрямованих на розвиток народних художніх промислів, розвиток народного мистецтва взагалі.

Але перед тим, як говорити про конкретні заходи у справі розвитку художніх промислів, слід згадати про один дуже важливий документ. Мається на увазі «Декрет Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету «Про заходи по сприянню кустарній промисловості», що був опублікований у «Правде» від 27 квітня 1919 р. за підписами В. І. Леніна і М. І. Калініна. В першому пункті цього декрету чітко визначалося, що всі підприємства дрібної кустарної та ремісничої промисловості не підлягають ні муніципалізації, ні націоналізації, ані конфіскації інакше, як в особливо виключних випадках за спеціальними постановами Президії Всеросійської Ради Народного Господарства (ВРНГ).

Цим же декретом народним майстрам дозволялося на місцевих базарах і в крамницях, а також на вивіз продавати різні вироби — гончарні, ювелірні, кошики та інші плетені вироби, ткацький інвентар, скрині, баклажки, виплавки, різний посуд, іграшки, а також вироби художніх промислів. В останньому пункті декрету було зазначено, що місцеві органи влади не мають права реквізувати запаси сировини, матеріалів, палива та обладнання, заплановані для задоволення потреб кустарної промисловості.

Цей декрет відіграв велику роль у збереженні народних художніх промислів і в їх дальшому розвитку, гарантував недоторканість, вільний збут і планове забезпечення обладнанням, сировиною, різними матеріалами і навіть паливом кустарно-промислових підприємств та окремих кустарів. Народні майстри могли вільно творити у звичних для них видах мистецтва. Їм не заборонялося навіть займатися іконописом та продавати ікони на ринках. Не дозволялося лише визискувати чужу працю.

Для керування всією кустарною промисловістю були створені спеціальні органи. Так, на Україні рішенням Ради Народного Госпо-

---

[1] Див. «Известия ВУЦВК» від 22.VI 1919 р.
[2] Див. «Більшовик» від 22.VI 1919 р.; «Боротьба» від 10.VII 1919 р.
[3] Див. «Українське слово» від 1.VIII 1919 р.; «Більшовик» від 3.VIII 1919 р.

дарства України (Укрраднаргосп), опублікованим 26 червня 1919 р., при Укрраднаргоспі та губраднаргоспах було утворено відділ кустарної промисловості (Укрголовкуст) — «...вищий орган у справах об'єднання і керування та перегрупування всієї кустарної і промислово-кооперативної промисловості України. Відділи кустарної промисловості, в обов'язок яких входило «об'єднання та керівництво всією роботою кустарно-кооперативних організацій в губернії»[1], були утворені при всіх місцевих раднаргоспах.

Наявність такої мережі державних адміністративно-господарських закладів у системі Ради Народного Господарства України, а також наявність аналогічної мережі установ у системі Наркомосу та губнаросвіти свідчить про те, що художні промисли на Україні вже з початку 1919 р. перебували під подвійним підпорядкуванням. По лінії мистецькій, ідеологічній вони підпорядковувалися Всеукраїнському комітету образотворчого мистецтва (Всеукркомізо) і його губвідділам; по лінії господарській — ВРНГ і губнаргоспам. Це забезпечувало як ідейно-творчий розвиток, так і матеріальну базу для цього розвитку.

Але розвиток цей зазнавав деяких перешкод. Окупація тієї чи іншої частини території України військами іноземних інтервентів не тільки припинила на якийсь час розвиток місцевого народного промислу, а й призводила до повного його руйнування. Досить часто після розгрому інтервентів доводилося знову починати все спочатку.

І все ж, незважаючи на всі ці несприятливі умови, художні промисли продовжували розвиватися. Серед найбільш міцних губерніальних кустпромів були Чернігівський, Полтавський і Харківський [2]. А окремі художні промисли в українському селі навіть успішно розвивалися. Досить сказати, що недостатня кількість товарів першої необхідності (ситців та інших тканин для одягу) викликала відродження художньої вибійки; відсутність посуду викликала появу керамічного чайного посуду — чашок, тарілок, подекуди чайників, хоч до революції майже ніколи їх не виробляли. Відродилося й ложкарство, а разом з ним і художня різьба.

Більше того, у роки громадянської війни народжувалися нові форми народної творчості. Так, на виставці народного мистецтва у Києві в 1919 р. заслужено була відзначена керамічна скульптура Івана Гончара. Він і до революції створив чимало сатиричних жанрових композицій, але тільки після Жовтня майстер міг повністю віддатися цьому виду народного мистецтва. В його руках колишня дитяча глиняна іграшка перетворилася в народну станкову скульптуру. Іван Гончар по праву може називатися її основоположником. Одночасно з ним почали працювати в станковій народній скульптурі (щоправда, на іншому матеріалі — дереві) такі народні майстри, як Яків Халабудний і Василь Гарбуз у Полтаві, Петро Верна у Борисполі. Їх творчість була зовсім відмінною не лише за матеріалом та сюжетами, але і за почерком. А це переконливо свідчить про те, що від самого свого народження українська радянська народна станкова скульптура відзначається багатством форм, які йдуть від індивідуальних особли-

---

[1] «Известия ВУЦВК» від 26. VI 1919 р.

[2] Див. Н. П. Халтурин, Кустарная промышленность на Украине, «Вестник кустарной промышленности», 1921, № 6, стор. 16—17.

востей народних майстрів. Тут і жанрові сцени в стилі гротеску, і декоративні тваринно-рослинні композиції, і скульптурний портрет тощо.

Поряд із станковим портретом (першість у цьому жанрі належить П. П. Верні) в роки громадянської війни появляється і народна монументальна скульптура. В 1920 р. П. П. Верна виготовляє з дерева кілька великих бюстів Т. Г. Шевченка, які встановлюються на постаментах з каменю або цегли в селах Переяславщини. Для кращого збереження ці бюсти фарбувалися. Тоді ж миргородські гончарі почали випускати керамічні полив'яні бюсти Т. Г. Шевченка, які здобули досить широку популярність.

Одним з найпоширеніших видів українського мистецтва завжди були настінні розписи. В кожній області, часто в кожному районі, а іноді і в окремих селах ці розписи мали свої чітко виражені стильові особливості. Це та форма мистецтва, яка нерозривно зв'язана з хатнім побутом. Але вже перед першою світовою війною настінний розпис не обмежувався лише стінами. Ми маємо на увазі «мальовки», тобто ті ж самі орнаменти настінних розписів, але виконані на окремих аркушах тонкого паперу. Такі «мальовки» робилися для прикрашування покуті, мисника тощо.

Зрозуміло, що це мало свій вплив і на характер орнаменту: композиційно він залежав від того місця, яке мав прикрашати. Але створення нової форми в народному мистецтві — станкового декоративного живопису і станкової декоративної графіки — слід віднести повністю до радянського часу. Першим кроком у цьому були малюнки аквареллю на ватмані, зроблені Ганною Собачко. Це ті самі роботи, які експонувалися в Києві на виставці народного мистецтва в 1919 р. Тут композиція малюнка обумовлена не місцем, де має висіти малюнок, а форматом та розміром аркуша, на якому малюнок виконується. Це цілком самостійний твір, який можна назвати станковою графікою.

Те, що було лише розпочате в роки громадянської війни, нині досягло високого рівня розвитку в численних роботах народних художниць з Петриківки, зокрема Тетяни Пати, Галини і Віри Павленко та багатьох інших. Станкова декоративна народна графіка стала невід'ємною частиною українського радянського мистецтва. Взагалі народне мистецтво наблизилось до мистецтва професіонального. Так, у роботах Івана Гончара, Якова Халабудного, Василя Гарбуза, Петра Верни, миргородських гончарів та Ганни Собачко ми бачимо не лише народження нових форм народного мистецтва, а й зближення народного мистецтва з мистецтвом професіональним, оскільки станкова скульптура і декоративна графіка є теж формами мистецтва професіонального.

Політична далекозорість радянських організацій та установ, які здійснюють керівництво мистецькими закладами, не дозволяли їм заспокоюватись на тих досягненнях, що сталися в українському народному мистецтві в перші роки Великої Жовтневої соціалістичної революції, бо ці зрушення відбулися за рахунок творчого росту, творчого розквіту тих народних майстрів, які сформувалися ще до революції. Треба було думати і про закріплення цих досягнень, про їх продовження. А це вже вимагало створення відповідних умов і для росту нових фахових кадрів, і для розвитку самих художніх промислів.

Згаданий вище декрет Ради Народних Комісарів 1919 р. про кустарні промисли забезпечував розвиток цих промислів як з правового, так і з економічного боку. Але це була підтримка того, що вже існувало, у тих самих формах, які склалися ще до революції. Зміни, які тут відбувалися, були підказані самим життям. Тоді ж було поставлено питання і про відновлення всіх художньо-промислових майстерень, що існували до революції. Звичайно, робота в цих майстернях мала бути підпорядкована вимогам часу, провадитись на нових ідейних і економічних засадах. Поряд з відновленням старих майстерень виникло питання і про утворення нових — у нових місцях, з новими людьми.

І все ж, про яку б майстерню не йшла мова — про стару чи нову,— основою для їх роботи було використання місцевих традицій народного мистецтва: кожна майстерня повинна була мати своє власне мистецьке обличчя. Останнє було особливо важливим, воно свідчило про вірне розуміння керівними мистецькими організаціями проблеми народної спадщини. Разом з тим це було й рішучим запереченням практики земств, які часто нехтували місцевими особливостями народного мистецтва.

Поряд з утворенням ряду вузькопрофільних майстерень на місцях у травні 1919 р. було висунуто ідею організації художньо-промислових майстерень в Києві. Зокрема, було передбачено відкрити майстерні по ткацтву, килимарству, вишивці, вибійці, мереженню, фарбуванню, кераміці (гончарству) і деревообробці. Передбачалось, що кожна така майстерня буде знаходитись під керівництвом художника-фахівця. Їх завданням було підготувати кваліфікованих інструкторів, які змогли б пропагувати серед народу художню промисловість [1].

Підготовка кваліфікованих художників-інструкторів передбачалася і на периферії, при місцевих майстернях, де організовувалися художньо-промислові школи, на базі яких в 1921—1922 рр. виникли так звані профтехнічні школи. Так, у червні 1919 р. було відкрито дві художньо-інструкторські школи на Полтавщині — у Глинському та Миргороді. Тоді ж Полтавську художньо-ремісничу школу було перетворено на художньо-інструкторську деревообробну, а Діхтярівську ткацьку майстерню — на художньо-інструкторську школу ткацтва. Саме в цей час було поставлено питання про перетворення понад двохсот майстерень України на школи подібного типу [2]. Окремі з них були організовані за програмами художньо-промислових шкіл вищого типу [3]. До таких належала і Миргородська школа.

Особливо багато уваги було приділено відновленню старого фаянсового заводу у Межигір'ї та організації при ньому вищої керамічної школи. Для практичного здійснення цього було створено спеціальну комісію, на чолі якої стояв видатний український художник-графік Г. Нарбут; до складу комісії входив також і художник-живописець Ю. Михайлів [4].

8 вересня 1920 р. Наркомос УРСР виніс спеціальне рішення про

[1] Див. «Художньо-промислові майстерні», «Більшовик» від 15.V 1919 р.

[2] Див. «Художньо-промислові школи», «Боротьба» від 26.VI 1919 р.

[3] Див. «У Вукотмисі», «Більшовик» від 3.VI 1919 р.

[4] Див. «Керамічна школа в Межигір'ї», «Боротьба», 1919 р.; «Межигірська керамічна школа», «Мистецтво», 1919 р., № 4, стор. 44; «Організація художньо-керамічної школи у Межигір'ї», «Боротьба» від 25.VII 1919 р.

організацію Центральної державної художньо-продукційної керамічної майстерні. З цього рішення ми дізнаємося, що на початку 1920 р. з ініціативи з'їзду волвиконкомів на базі колишнього Межигірського фаянсового заводу було утворено художню керамічну школу. Наркомос підтримав волю з'їзду волвиконкомів, прийняв школу під свою опіку і перейменував її в Центральну державну художньо-продукційну керамічну майстерню і підпорядкував Всеукраїнському комітету мистецтв. Разом з тим було винесено рішення про переведення Глинської школи до Межигір'я з усім її устаткуванням, а також про переведення всіх педагогів та учнів школи, які виявлять бажання сюди переїхати [1].

Одним з прикладів того, яка велика увага приділялася відбудові майстерень і шкіл, може служити і той факт, що 1920 р. Миргородську керамічну школу було перетворено на художній інститут. В ньому працювало тридцять педагогів різних фахів, і в їх числі — український художник О. М. Сластьон [2].

1921 рік був роком завершення справи організації художньо-промислових шкіл. Всі школи цього типу було підпорядковано Укркустпрому, але навчання в них провадилось під керівництвом і контролем Наркомосу. В цей час було відкрито і перший кустарний технікум. Згідно з положенням, затвердженим Укркустпромом, Укрголовпрофосом та Всеукраїнським комітетом мистецтв Наркомосу, кустарний технікум був вищим учбовим закладом, який давав загальну, технічну та мистецьку освіту. По закінченні навчання випускники одержували звання техніків-майстрів та техніків-інструкторів кустарної промисловості. Технікум, як і художньо-промислові школи, був установою Укрголовкуста, але методичне керівництво здійснював Наркомос [3].

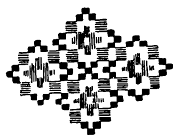
Все це дає нам підставу з певністю говорити про те, що вже в роки громадянської війни українське радянське народне мистецтво стало на новий шлях розвитку, що саме в цей час були створені всі ідейно-теоретичні, організаційні та матеріальні передумови для його справжнього розквіту.

---

[1] Див. ЦГАОР УРСР, ф. 166, 1921, спр. 423, арк. 63. Постанова Наркомосу України про організацію Центральної державної художньо-продукційної майстерні Всеукраїнського комітету штуки.

[2] Див. ЦГАОР УРСР, ф. 166, 1920, спр. 60, арк. 7—8. Кошторис на утримання Художньо-промислового інституту в м. Миргороді на Полтавщині з 1 січня по 1 червня 1920 р.

[3] Див. ЦГАОР УРСР, «Положення про технікуми кустарної промисловості на Україні», ф. 166, 1921, спр. 180, арк. 2.

І. Ф. ЛЯШЕНКО

ФОЛЬКЛОР — ДЖЕРЕЛО РОЗВИТКУ РАДЯНСЬКОЇ МУЗИКИ

1. РОЛЬ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ В РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО СТИЛЮ

За своїм характером народна творчість є глибоко реалістичною. Суспільне життя трудящих мас, їх почуття і думки, сподівання і мрії, героїка їхньої боротьби, любов і ненависть, туга і веселощі дістали правдиве відображення в народній музичній творчості. Все це яскраво проявилося також в найрізноманітніших жанрах українського музичного фольклору: в піснях епічних і ліричних, гумористичних і сатиричних, жниварських і весільних, колискових і хороводних; в піснях про підневільну працю і боротьбу проти панів, про кохання і важку жіночу долю.

Реалізм народної музики грунтується, зокрема, на узагальненні, типізації окремих інтонацій, які поширені в музичній практиці того чи іншого народу. Ці інтонації, мелодико-ритмічні й ладово-гармонічні звороти, так само як і інші елементи музичної мови, складають, так би мовити, «звуковий матеріал» фольклору. В процесі створення музичних образів цей матеріал шліфується і кристалізується протягом багатьох років, становлячись кінець-кінцем глибоко правдивим засобом відображення типових характерів і переживань людей певної національної спільності. Саме тому народна творчість є міцним грунтом розвитку нашої музики по шляху соціалістичного реалізму і народності. Не торкаючись багатьох питань, зв'язаних з проблемою взаємозв'язку народної і професіональної музики, нам хотілося б повести розмову так, щоб викликати роздуми читачів про роль фольклору в становленні і розвитку національного стилю, а також про різноманітність форм його використання в професіональній музичній практиці як одну з передумов народності.

Марксистсько-ленінська естетика пояснює національну специфіку мистецтва, в тому числі й музичного, виходячи з своєрідності історичного й культурного розвитку народів, із специфічних умов їхнього життя, з одного боку, та закономірностей реалістичного відображення мистецтвом дійсності — з другого.

Своєрідність умов матеріального життя народу, особливості його суспільно-історичного буття накладають певний відбиток на характер, психічний склад людей даної національної спільності.

Як стійкі, так і історично змінні риси характеру народу в свою чергу відбиваються на образному мисленні композитора, на характері музичної творчості тих чи інших народів.

Глибоко осягнувши суть національного характеру російського народу, його потаємні думки й почуття, М. Глінка у своїй знаменитій опері «Іван Сусанін» відобразив кращі риси російського народу: величезний героїзм і безстрашність, непохитну волю і рішучість простих російських людей, які не бояться вмерти за свою Батьківщину, за справедливу справу.

Широко відображені специфічні особливості життя, побуту й характеру українського народу в творчості М. Лисенка. Прагнення побачити життя народу очима самого народу, зрозуміти навколишню дійсність так, як розуміє її народ, розповісти про значні події народного життя так, як розповідає про них сам народ,— ось провідна тенденція, що дістала своє яскраве втілення у творчості великого українського композитора.

Кращі традиції минулого у створенні національних характерів переймають радянські художники. Уважно стежачи за тими змінами, що відбуваються в житті нашого народу, вони прагнуть відобразити новий ідейний зміст в яскраво національних музичних образах.

Наприклад, національна специфіка симфонічної поеми «Щорс» А. Свєчнікова виявляється не тільки в музичній мові, а й в тому, що відображена у творі ідея радянського патріотизму розкривається через музичну розповідь про легендарного українського героя, що втілював у собі кращі риси духовного обличчя українського народу, його безстрашність і волелюбність, віру в краще майбутнє. Національна своєрідність симфонічної сюїти В. Нахабіна «Колгоспне свято» відчувається в музичних образах, що малюють яскраві картини побуту сучасного українського колгоспного села. У «Гуцульській рапсодії» Г. Майбороди ця своєрідність знаходить свій прояв у побудованих на гуцульському фольклорі образах, що відображають нове життя у звільнених Карпатах, почуття патріотизму людей Радянської Верховини.

Звичайно, можливості художнього відображення національних характерів диктуються рамками того чи іншого жанру. Національна специфіка виявляється неоднаково в різних жанрах музичного мистецтва, вона завжди залежить від того, які сторони реальної дійсності здатний відобразити той чи інший жанр. Але про які б жанри музичного мистецтва ми не говорили, залишається безперечним одне: відображаючи почуття і думки людини, композитор (якщо він реаліст) не може не відобразити також своєрідності її національного характеру.

Національна визначеність властива також і типовим обставинам, в яких формується і розвивається національний характер людини (спосіб життя, побут, природа). Не випадково, наприклад, в російських піснях оспівуються образи білої берези, Волги, в українських — стрункої тополі, Дніпра тощо. Саме тому реалістичне мистецтво неможливе поза правдивим відображенням національних характерів у своєрідних, конкретно-історичних умовах життя.

І тут треба особливо підкреслити, що найбезпосередніше, найглибше і найповніше відображаються специфічні риси національного характеру в народній творчості. Кращі риси східних слов'ян знаходили своє втілення вже в народній творчості стародавньої Русі. У билинах, казках, піснях завжди можна відчути ту широчінь і завзяття руської натури, ту розгонисту богатирську силу почуттів

народу, про яку писав у свій час ще В. Бєлінський. Показ особливостей життя українського народу, виявлення специфічних характерів і образів з конкретним соціальним побутом, що історично склався, яскраво представлені вже в українських хороводах, веснянках, колядках, гаївках, а пізніше в піснях побутових, про кохання і важку жіночу долю, про підневільну працю тощо.

Кращі риси національного характеру українського народу знайшли своє втілення в думах та історичних піснях про боротьбу з турецькими й татарськими завойовниками (думи: «Про Самійла Кішку», «Про Івана Богуславця», «Про Марусю Богуславку»; історичні пісні: «Із-за гори, гори, з темненького лісу», «Про Байду»), про боротьбу з польською шляхтою (пісні й думи про Богдана Хмельницького, Нечая, Богуна, Кривоноса, Морозенка), а також у кріпацьких піснях («Задумали Базилевці», «Та нема в світі гірш нікому, як бурлаці молодому», «Тече вода з-під Дунаю», «Ой, матінко-зірко», «Пісня про Кармелюка» та ін.).

Оспівуючи боротьбу трудящих мас проти зовнішніх і внутрішніх ворогів, ці пісні і думи показують героїзм, силу і стійкість народу, його впевненість у перемозі над ворогом, глибокий патріотизм і любов до рідного краю.

Звідси зрозуміло, яке величезне значення для композитора має народна пісня як засіб пізнання життя і характеру народу. Зрозуміла також роль музичного фольклору в досягненні композитором національної специфіки його творчості.

Але вивчення народної творчості важливе для композитора не тільки з боку пізнання життя і характеру народу. Національна характерність музичного фольклору великою мірою яскраво і безпосередньо виявляється в його музичній мові, тобто в усій сукупності виражально-зображальних засобів — в інтонаційному, ладовому, ритмічному строї мелодії, у гармонії, поліфонії, інструментарії, жанрових особливостях тощо.

Постає питання: які ж найбільш плодотворні шляхи вивчення композитором фольклору з метою досягнення ним яскравого національного стилю? На нашу думку, тут не може бути шаблону, але тривала практика видатних творців музичного мистецтва дає усі підстави для певних узагальнень.

Отже, при теоретичному вивченні національних ознак музичної форми ми звичайно ділимо їх і говоримо окремо про лад, ритм, гармонію тощо. Ми начебто «умертвляємо» живий музичний організм. Так, аналізуючи ладову структуру українських народних дум (наприклад, думи «Про Хмельницького і Барабаша»), ми, як правило, підкреслюємо широке застосування в них збільшеної секунди між третім і четвертим ступенями мінору, дорійської сексти, міксолідійської септими при наявності гармонійного ввідного тону, що обумовлено оспівуванням двох звукових устоїв (основного і квінтового), тобто коливаннями тонального центра між першим і п'ятим ступенями ладу.

Відомо, однак, що ці ладові особливості у відриві від інших музично-виражальних засобів, що характеризують думи (вільна ритміка, емоціональна виразна мелізматика, імпровізаційність, речитативність та ін.), втрачають український характер і набувають цілком іншого емоціонально-смислового значення в східній або угорській музиці.

Інший приклад: барвисті мелізми в східній музиці мають зовсім інше естетичне значення, ніж в українських думах. Те ж саме можна сказати і про пентатоніку. Вона зустрічається в народній і професіональній музичній практиці різних народів, але виконує найрізноманітніші виражальні функції. Досить порівняти між собою китайські, башкирські, українські, російські народні мелодії, що побудовані на пентатоніці, або окремі пентатонічні звороти таких творів, як «На тройке» П. Чайковського, «Ранок» із сюїти «Пер-Гюнт» Гріга, романс «Сирень» С. Рахманінова, етюд Des-dur Ф. Ліста, фінал скрипкового концерту Глазунова, щоб переконатися в тому, що пентатоніка може відігравати неоднакову емоціонально-смислову роль в загальному контексті твору.

Такі приклади говорять також про те, що національні ознаки музичного фольклору можуть втрачати свою якісну визначеність, якщо їх ізолювати один від одного або поєднувати з національними ознаками музики іншого народу.

Саме це і мав на увазі М. В. Лисенко, коли писав: «Як правильна гармонізація подає рельєфно всі типові красоти мелодії, так неправильна — може зовсім перекрутити її смисл до невпізнання самого мотиву. Подібні спроби з нашою піснею практикувалися й практикуються і досі; пробували її наряжати по-різному, тільки не у властивий їй костюм, тимчасом як у дійсності наша степова дівчина не ходить ні в німецькому платті, ні в душогрійці або сарафані» [1].

Звідси зрозуміло, що глибоке вивчення музичного фольклору з метою оволодіння композитором національним стилем передбачає не просто *теоретичний* аналіз окремих засобів музичної виразності (що, безумовно, не виключається), а перш за все цілісний, тобто *естетичний*, аналіз і сприйняття всього інтонаційно-образного строю народної музичної творчості, іншими словами — проникнення в систему музичного мислення того чи іншого народу [2].

Музичні твори втрачають свою національну самобутність, якщо їх творець не заглибився передусім у сутність інтонаційно-образного строю фольклору, в своєрідність народного музично-образного мислення. Тільки на цій основі художник може виробити національну музичну мову, здатну правдиво виражати дух народу, його почуття й думки.

Про плодотворність такого творчого єднання композитора з народом переконливо свідчать ті твори радянських композиторів, в яких нема прямого «цитування» фольклору або безпосереднього запозичення пісень і танців, але які за своїм образним ладом, за своєю музичною мовою є справді національними творами.

Пізнавши і полюбивши пісню свого народу, зрозумівши і відчувши її стиль і характер, передові композитори створюють на цій основі справді народні за музичною мовою твори. Відомо, як часто та чи інша пісня, написана композитором-професіоналом, входить у побут радянських людей як твір народної музичної творчості. Бага-

---

[1] М. В. Лисенко, Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень, виконуваних кобзарем Вересаєм, «Мистецтво», К., 1955, стор. 82.

[2] Під системою музично-образного мислення ми розуміємо усю сукупність емоціонально осмислених, музично-виражальних засобів (інтонація, лад, ритм, гармонія, поліфонія, інструментарій і т. ін.), які існують в органічній єдності зі змістом конкретних творів і мають естетичну значимість лише в процесі і наслідках художньої творчості.

то пісень Платона Майбороди знайшло свій шлях до серця нашого народу тому, що вони були пройняті образним ладом музичного фольклору.

Прикладом заглиблення композитора в національний характер, образний стрій музичного фольклору може служити також симфонія-кантата «Україно моя» А. Штогаренка. У цьому творі ми не знайдемо прямого й безпосереднього запозичення українських народних мелодій. Тимчасом специфіка образного ладу музики, риси справжньої народної мелодики, органічно ввійшовши в систему музично-образного мислення художника, правдиво відтворюються в симфонії-кантаті, надаючи їй епічного народного характеру. Особливо яскраво виявляється ця якість у вступі до кантати і в головній партії її першої частини. Побудований в стилі українських народних дум, вступ правдиво відтворює образ закріпаченої, але нескореної України, героїчний образ українського народу.

Виключно гостре сприймання і розуміння образного ладу народної музики виявляється в усій творчості А. Штогаренка, який кладе в її основу український музичний фольклор. Майже в усіх своїх творах композитор намагається створювати тематичний матеріал без конкретних запозичень з народних джерел; однак, тематизм Штогаренка дуже близький українській народній пісні, в ньому зберігається дух національної музики.

Таким чином, проникнення в національну специфіку музично-образного мислення свого народу, внутрішнє осягнення стилю і характеру фольклору і оволодіння його мистецькими законами великою мірою сприяють створенню справді національного музичного стилю.

* * *

Говорячи про проникнення композитора в народне музично-образне мислення, слід звернути особливу увагу на те, що це проникнення *неможливе без довготривалого естетичного виховання слуху на живих зразках музичного фольклору,* тобто без впертого і систематичного вивчення цих зразків насамперед у масовому побутуванні.

Початкове музичне виховання композиторського слуху на живих зразках фольклору відіграло вирішальну роль у формуванні справжнього музичного мистецтва як у російських, так і в українських композиторів-класиків. Самі композитори неодноразово підкреслювали це. Так, М. І. Глінка вбачав одну з причин свого звернення до розробок народної музики в тому, що в дитинстві йому приходилося багато слухати російські пісні, які виконувались кріпацьким оркестром його дядька. Про це ж саме говорив П. І. Чайковський: «Щодо взагалі російського елементу в моїй музиці,— писав він до Н. Ф. Фон-Мекк,— тобто близьких народній пісні прийомів у мелодії і гармонії, то це виникає внаслідок того, що я виріс у глуші, з дитинства, самого раннього, пройнявся невимовною красою характеристичних рис російської народної музики»[1].

М. В. Лисенко також провів дитячі роки в селі і мав можливість захоплюватися красою українських народних пісень. Його перші му-

[1] «Переписка П. І. Чайковського з Н. Ф. Фон-Мекк», т. I, Academia, М.—Л., 1934, стор. 236.

зичні враження тісно пов'язані з народними піснями. Це не могло не вплинути і на характер його творчості: «Увесь той багатий матеріал,— як свідчить про це сам композитор,— не пропав дарма; наче та крапля по краплі з цілющої та живущої води западала у молоду душу. Прийшов свій час до роботи, уже зосталося хіба занотувати той матеріал та в ноти завести, а він був уже не чужий, змалку чуваний, душею перейнятий, серцем засвоєний»[1].

З цих висловлень можна судити про величезну роль тривалого слухання народної музики у вихованні народного музично-образного мислення композитора. Не випадково в 1948 р. на нараді діячів радянської музики в ЦК КПРС було поставлено питання про «оздоровлення композиторського слуху», про розвиток смаку до мелодики через систематичне слухання творів народної і класичної музики, через «безпосереднє сприйняття і вивчення народної пісенності» (Б. Асафьєв) як про одну з умов переходу композиторів-формалістів на шлях реалізму і народності.

Отже, національна специфіка музичного мистецтва народжується на основі глибоких зв'язків з життям народу і його музичною творчістю, на основі глибокого осягнення національного характеру народу, проникнення в його музично-образне мислення, в інтонаційний лад народної музичної творчості, на основі довготривалого виховання композиторського слуху на її живих зразках.

2. ПРИНЦИПИ ВИКОРИСТАННЯ НАРОДНОЇ МУЗИКИ В МУЗИЦІ ПРОФЕСІОНАЛЬНІЙ

В попередньому розділі мова йшла про роль народної музики в становленні і розвитку національного стилю музики професіональної, незалежно від того, використовує чи не використовує композитор-професіонал у своїй творчості цілі образи, теми, окремі інтонації конкретних творів музичного фольклору. Проникнення ж композиторів у музично-образне мислення народу, в інтонаційний лад його музики не виключає, а передбачає найрізноманітніші форми і методи безпосереднього використання народної творчості в професіональній музичній практиці.

Різноманітні форми і методи використання народнопісенної творчості в професіональній музиці становлять прояв справжньої народності лише при умові, якщо композитор запозичує народнопісенну творчість не пасивно, формально, а творчо. Тобто, якщо він досягає органічної єдності між ідейним змістом художнього твору і використовуваними народними темами, якщо народнопісенні елементи служать не ціллю, а засобом розкриття передового ідейного змісту.

В цьому зв'язку слід підкреслити, що відкидати метод так званого «цитування» для досягнення певної ідейно-художньої мети було б невірно. Не мають рації ті, хто вважає цитування народних тем або запозичення музичних образів, створених народом, нижчим, менш досконалим ступенем художньої творчості.

---

[1] М. В. Лисенко, Про народну пісню і про народність в музиці, «Мистецтво», К., 1955, стор. 39.

Так, композитор В. Бєлий в свій час стверджував: «Якщо використання цитат з народних пісень є необхідною стадією в наближенні композитора до народної музики, то рано чи пізно настає такий етап, коли від використання народної пісні як цитати необхідно переходити до більш розвинених, більш творчо насичених методів перетворення народної музики, її духу»[1].

Ми наводимо застаріле за часом висловлення композитора В. Бєлого саме тому, що подібні міркування ще інколи й тепер зустрічаються в музикознавчих колах. Історія їх бере свій початок вже в деяких музичних рецензіях на твори Римського-Корсакова: «Музичні рецензенти,— писав про це останній,— підмітивши дві-три мелодії, запозичені в «Снігуроньку», а також і в «Майську ніч» з збірників народних пісень... об'явили мене нездатним до створення власних мелодій. Обробка народних тем і мотивів відказана нащадкам Глінкою в «Руслані», «Камаринській», іспанських увертюрах... Чи і Глінку ми будемо обвинувачувати у бідності мелодичної винахідливості?» [2].

Цитування народної пісні, як і інші форми її запозичення, не є певним етапом в опануванні художником характеру, духу народної музики, а може служити одним з найважливіших засобів у розкритті ідейно-художнього задуму композитора, який вже відчув своїм внутрішнім єством характер, дух цієї музики. Воно дуже часто зустрічається в творчості композиторів високої художньої майстерності, у композиторів, глибоко пройнятих образним ладом народної музики.

У радянській музичній практиці є чимало прикладів правильного творчого підходу до використання народнопісенних скарбів, де запозичення характерних, типових інтонацій музичного фольклору не є самоціллю, а лише засобом для найбільш глибокого і правдивого відображення дійсності.

Друга симфонія композитора Л. М. Ревуцького є зразком глибокого проникнення художника в образний лад українського народного мелосу, зразком вміння мислити і творити в дусі народної музики. Разом з тим композитор вдається в цій симфонії також до безпосереднього запозичення справжніх народних мелодій (в ній використано сім народних пісень).

Так, в головній партії першої її частини основним тематичним матеріалом є народна пісня типу веснянок, яку чув композитор колись в народі і яка нагадує веснянку «Ой, весна, весна, весниця». Побічна партія — це поліфонічно і гармонічно збагачена мелодія задушевної пісні «Ой, не жаль мені та ні на кого». У другій частині симфонії автор використовує одну з найулюбленіших народних пісень Т. Г. Шевченка «У Києві на ринку», а також мелодії українських народних пісень «Ой там в полі сосна» і «Ой, Микито, Микито, чи є рілля на жито». В третій частині проходить український варіант життєрадісної хороводної пісні «А ми просо сіяли, сіяли». Побічна тема третьої частини побудована на інтонаціях пісні «При долині мак».

Таким чином, тематичні зерна симфонії основані на народному пісенному матеріалі. Однак використання народних тем-мелодій в

[1] В. Белый, Проблемы стиля украинской музыки, «Советская музыка», 1940, № 7, стор. 18.

[2] Н. А. Римский-Корсаков, Летопись моей музыкальной жизни, Музгиз, М., 1955, стор. 137.

симфонії Ревуцького дуже далеке від пасивного формального підходу до них заради стилізації під «народність». Композитор перетворює, розвиває їх у відповідності до змісту твору. Відбувається, так би мовити, смислова модифікація народнопісенних тем. Наприклад, народна пісня, що лежить в основі головної партії першої частини симфонії і вільно модифікована автором у розробці, завдяки активному, творчому підходу композитора до неї набуває істотних емоційно-смислових змін. На її основі Ревуцький створює різні за характером образи-настрої — від задушевних, ліричних до схвильовано-патетичних, напружених, стрімких.

В першому проведенні тема носить характер ліричної зосередженості, деякої стриманості. Розвиваючи цю тему, композитор надає їй найрізноманітніших звучань. В кульмінації вона звучить активно, в розробці набуває маршового характеру, суворості. В коді фіналу тема першої частини майстерно поєднується в одночасному звучанні з основною темою третьої частини як контрапункт.

Характер використання народної пісні в симфонії повчальний ще і в тому, що композитор бере старі пісні (веснянки і ін.) як форму для втілення нового змісту.

Активно творче перетворення образів народної музики спрямоване композитором на більш глибоке розкриття ідейного задуму симфонії, що виражається в заклику до творчої праці, до побудови нового життя. Завдяки цьому ми не відчуваємо архаїзмів у звучанні симфонії так само, як і в «Привітальному хорі», де композитор відштовхується від народних величальних пісень, але надає їм нового, сучасного змісту.

Сміливе, активне використання української народнопісенної творчості особливо вигідно відрізняє оперу К. Данькевича «Богдан Хмельницький». Українська народна пісня в опері органічно злита з музично-сценічним розвитком. Вона використовується в багатьох музично-драматичних цілях: і для змалювання образу народу-героя в масових сценах, і для характеристики окремих народних героїв опери. Звідси й різноманітність народнопісенних жанрів, що використовуються в опері, і різноманітність засобів та прийомів їхнього музичного втілення.

На основі історичних народних пісень «Гей, не дивуйте, добрії люди», «Розлилися круті бережечки», «Гей, нум, браття, до зброї» та ін. композитор будує центральні героїчні сцени опери, в яких розкривається живий образ волелюбного народу, що бореться за свою незалежність.

Великі почуття, героїчна стійкість Богдана Хмельницького і його сподвижника Максима Кривоноса, самовідданість і мужність патріотки Варвари правдиво характеризуються зворушливими мелодіями дум, драматично насиченими історичними піснями.

Глибоке проникнення в стихію української пісенності дозволило композитору створити немало тем-мелодій у народному дусі, серед яких особливо виділяється «Ой, не радійте, панове-магнати».

Різноманітні форми і прийоми використання українського мелосу при глибокому проникненні в його інтонаційну стихію обумовили характерну національну забарвленість музики опери. Завдяки цьому музика «Богдана Хмельницького» хвилює слухача, приваблює його своєю безпосередністю і щирістю.

* * *

Говорити про необхідність використання народної музичної творчості в професіональній музиці, зовсім не означає вимагати простого копіювання і повторення національних форм, створених народною творчістю минулого.

Незважаючи на свою стійкість, національні ознаки форми не є чимось незмінним, застиглим. Система образного строю народнопісенної творчості будь-якої нації при всій своїй стійкості знаходиться в постійному розвитку. Вона безперервно збагачується внаслідок діяння нових суспільно-історичних умов життя нації, внаслідок плодотворних художніх взаємовпливів, не втрачаючи при цьому своєї національної самобутності і самостійності.

За роки Радянської влади в пісенній творчості народів СРСР відбулися істотні зміни. Породжені тяжкими умовами життя, старі народні пісні, пісні туги і голоду, протесту і боротьби, переосмислюються радянським народом в процесі їх музичної практики. Народнопісенні традиції збагачуються новим життєвим змістом, новими пісенними жанрами, новими мотивами. Цікаві процеси відбуваються в музичному побуті радянського села: нові інтонаційні елементи, запозичені із сучасної масової пісні, поєднуються з елементами старовинної народної пісні (українські радянські народні пісні «Ой, на горі вогонь горить», «Над полями ходить слава», «В'ються гони золотії», «На ланах широкополих», «То не в казці, то не в мрії»та ін.).

З'являються нові, насичені бадьорими інтонаціями протяжні пісні («Ой поля, поля колгоспні», «Нема кращої пори» тощо). Ідейно-емоційні зміни пісенного побуту народів СРСР не могли не збагатити і справді збагатили музично-образне мислення нашого народу.

В народнопісенних інтонаціях гуцульського мелосу, а також в інтонаціях сучасної масової пісні композитор А. Філіпенко черпає музично-виражальні засоби для втілення у своєму квартеті № 2 картин життя радянських українських партизан, їх побуту і героїчних діянь. Треба відмітити, що поєднання старих народнопісенних мелодій (наприклад, дум) з інтонаціями масових пісень дуже показове як прагнення композитора до спільності з народними музичними традиціями, а також до відбиття подій сучасного народного життя.

На глибоких творчих зв'язках з українською народнопісенною стихією основані мелодична виразність музики кантати «Слався, вітчизно моя» Г. Жуковського. В народній творчості минулого і сучасного композитор черпає музичні засоби для створення правдивих, емоційно дійових образів, що втілюють патріотичну тему любові радянського народу до могутньої і непереможної Батьківщини.

Широка наспівність, схвильованість, задушевність і глибокий ліризм народної пісні, напруженість і енергія народних танців, різноманітність ладових багатств і своєрідність поліфонічних прийомів музичного фольклору — все це блискуче зумів використати Г. Жуковський в кантаті. Головна тема кантати має велику схожість з інтонаціями життєрадісних веснянок (наприклад, з веснянкою «А вже весна»). Внаслідок активного розвитку інтонацій веселої веснянки музика набуває життєстверджуючого характеру, розкриваючи тим самим образ тріумфуючого радянського народу. Але особливо цікаве те, що в кантаті широко використовуються інтонації сучасних українських народних, а також професіональних масових пісень, що стали у нас народними.

Вміле використання музичного фольклору Гуцульщини характеризує вокально-симфонічну поему «В Карпатах» львівського композитора Р. Симовича.

Оркестровий вступ малює величну природу і красу могутніх Карпатських гір. В хорі автор проводить образ горя народного, тяжкого життя безправних українських горців. Прониклива тема близька за своїм ладово-мелодичним строєм до сумних пісень Гуцульщини. Уся перша частина поеми побудована на інтонаціях старих народних пісень, в яких народ розповідає про своє тяжке життя.

Оркестровий епізод середньої частини поеми змальовує схід нової зорі над Карпатами, яка освітила людей щастям з Кремля. В заключній частині, в коді, композитор складає хвалу цій зорі. Всі образи середньої і заключної частин побудовані на інтонаціях сучасних пісень українських гуцулів, музичний фольклор яких переживає зараз період бурхливого розвитку.

Отже, народність музики великою мірою залежить від того, наскільки композитор зумів уловити ті зміни, які відбулися і відбуваються в музичній творчості народу. За рахунок творчого використання побутуючих в народі нових елементів, за рахунок суворого відбору і узагальнення прийомів і засобів, що властиві народним пісням і образам, і повинне відбуватися збагачення національного музичного стилю.

Тому глибоке вивчення зразків народної піснетворчості, породжених сучасним життям радянського народу, творче і вдумливе звернення до нових музичних джерел — найважливіше завдання, що стоїть перед радянськими композиторами.

* * *

Збагачення національними ознаками музичної форми відбувається не тільки за рахунок відбору і узагальнення нових інтонаційних елементів, виникаючих в музичній практиці народу, але й за рахунок звернення до джерел музичної творчості інших народів. При цьому національна форма не втрачає своєї самобутності, тому що фольклор інших народів, який використовує композитор-реаліст, завжди проходить (як уже відзначалось) крізь призму музично-образного мислення *свого* народу.

В умовах морально-політичної єдності радянських людей, дружби народів СРСР особливо підноситься роль взаємовпливу національних музичних культур братніх республік.

Відомо, наприклад, який цінний вклад в культуру братніх радянських народів, зокрема в музичну культуру України, вніс видатний російський композитор Р. М. Глієр. Збираючи і записуючи українські народні пісні, Глієр глибоко вивчив їх інтонаційну природу, їх образний лад. Внаслідок цієї роботи з'явився ряд творів на українські теми: симфонічна картина «Запорожці», симфонічна поема «Заповіт», балет «Тарас Бульба».

Широко використовує українську народну творчість в своїй музичній практиці російський радянський композитор Д. Кабалевський. Інтонаціями української народної пісні насичена його сюїта для хору з оркестром «Народные мстители». З українською народною піснею тісно пов'язаний також його концерт для скрипки з оркестром. Побічна тема в першій частині концерту являє собою ритмічно змінену мелодію пісні «Ой, у Києві та на городищі», а третя тема фіналу

виростає з мелодії української народної пісні «Козаченько впився». Риси українського народного мелосу легко знайти і в інших місцях концерту.

Українські радянські композитори в свою чергу звертаються до музичного фольклору російського та інших народів і широко використовують його в своїй творчості.

Так, П. Козицький, спираючись у своїй творчості на український фольклор, вдається до пісенної скарбниці інших народів як до джерела творчого натхнення. Його сюїта для струнного квартету на башкирську народну мелодію, обробки пісень країн народної демократії (чеських, моравських, словацьких, польських) свідчать про це.

Сюїта для струнного квартету Козицького являє собою тему з шістьма варіаціями. На основі башкирської мелодії виникає розгорнутий твір, в якому кожна з шести варіацій — своєрідне перевтілення основної теми, її розвиток і показ з різних боків. В результаті перша варіація звучить, як лірична пісня, друга — як колискова, третя — як скерцо, тобто кожна варіація начебто малює різні за характером картини (побутові, ліричні, танцювальні тощо). Завершується сюїта урочистою піснею. Принцип розвитку варіацій — переважно підголосочно-поліфонічний, що випливає з характеру самої народної пісні. Причому, якщо в початковому проведенні теми композитор прагне максимально виявити специфіку башкирської народної пісні, відтворити так звану «узляу» — своєрідну манеру виконання, притаманну башкирським народним співакам,— то в кінці сюїти композитор, природно, приходить до своєї національної стихії. Остання, шоста, варіація — це не що інше, як радісна українська весільна пісня [1].

Використання українськими композиторами в одному і тому ж творі музичного фольклору різних братніх республік нерідко служить їм засобом музичного втілення ідеї дружби народів.

Так, пафосом дружби братніх слов'янських народів пройнятий слов'янський концерт для фортепіано з оркестром Б. Лятошинського, присвячений 300-річчю возз'єднання України з Росією. Свій ідейно-художній задум композитор конкретизує за допомогою російських, українських, словацьких, чеських і польських музичних інтонацій, що лежать в основі тематичного матеріалу концерту.

Глибоко відчуваючи характер і своєрідність мелодики цих народів, Б. Лятошинський з властивою йому майстерністю будує твір таким чином, що в ньому переконливо звучить своєрідний інтонаційний сплав мелодій слов'янських народів, символізуючий тим самим їх вічну дружбу і єдність.

* * *

Висвітлення питання про зв'язок композитора з фольклором не може бути вичерпане цим. Можна багато говорити про народну творчість як джерело пісенності і яскравого мелодизму професіональної музики, про роль народної гармонії, підголоскової поліфонії, ритміки, варіаційності тощо в поглибленні специфічного народного звучання тих творів, у яких широко використовуються ці (так само, як і інші) елементи народної музичної мови.

[1] Цей факт ще раз підтверджує правильність положення про те, що народність полягає не тільки в мелодіях, а перш за все в *«манері* розуміти *життя»*, в музично-образному мисленні в цілому.

Візьмемо для прикладу варіаційність і підголоскову поліфонію як найхарактерніші прийоми розвитку тематичного матеріалу в українській хоровій музиці. Ці прийоми мають глибоко народні корені. Варіаційність і підголоскова поліфонія у хоровому співі дуже тісно пов'язані між собою, хоч варіаційність виявляється також і в одноголосних піснях.

Варіаційна і підголоскова поліфонічна природа народної музики випливають з імпровізаційного характеру народного хорового виконання.

Спираючись на особливості народної музичної творчості, передові українські композитори широко користувалися варіаційно-поліфонічними прийомами при обробці українських народних пісень. Особливо яскраво виявляється це в хоровій творчості М. Д. Леонтовича. Наприклад, в обробці пісні «Пряля» («Ой, пряду, пряду») композитор за рахунок варіаційності, що підсилюється підголосковою і особливо класичною поліфонією, надзвичайно збагачує її музичні образи. Це збагачення обумовлено необхідністю створити контрастні музичні характеристики поетичних образів при збереженні тієї самої мелодії.

Радянські композитори наслідують традиції М. Д. Леонтовича в майстерному варіаційному розвитку народних пісень, збагаченні їх підголосковою, а також імітаційною класичною поліфонією. На основі типових для українського фольклору прийомів підголоскового варіювання виростає поліфонічний розвиток основної теми хорової поеми Б. Лятошинського «Тече вода в синє море». Ця тема, яка ніби передає коливання хвиль, варіюється протягом усього твору, і всі її варіанти випливають із змісту художніх образів.

У згаданій другій симфонії Л. Ревуцького також спостерігається поєднання народної підголоскової поліфонії з принципами класичної поліфонії, збагачення народних мелодій в ладовому і поліфонічному відношеннях. В його ж «Інтермеццо» для скрипки з фортепіано українські народні теми, що лежать в основі партії скрипки, варіаційно розвиваються, а у фортепіано обростають виразними підголосками народнопісенного складу.

Отже, форми і прийоми використання національного мелосу в професіональній музичній практиці невичерпні. Але при всій різноманітності їх художник досягає народності і національної самобутності лише при умові, якщо він глибоко проникає в характер народної музики, досягає органічної єдності ідейного змісту свого твору з запозиченими народнопісенними елементами, якщо ці елементи творчо підпорядковуються ідейно-художньому задуму.

Наслідуючи кращі традиції музичної практики минулого, радянські композитори покликані широко використовувати і майстерно розвивати різноманітність художніх форм народної творчості, яка проймає усі сторони нашого життя і служить благотворним джерелом розквіту радянської музики. Тільки при умові органічного, живого і творчого зв'язку композиторів з багатющою скарбницею народнопісенної творчості, а також при умові глибокого засвоєння класичної музики може бути успішно розв'язане завдання створення радянської музичної класики.

Публікації

СЛАВА ЖОВТНЮ

В поетичній творчості радянського народу тема Жовтня — це велика і глибока тема, осмислюючи яку, трудящі відзначають здійснення всіх своїх найсвітліших мрій. Воля, радість, щастя, небувалий розквіт культури радянських людей — найбільші завоювання соціалізму; вони проходять лейтмотивом в кожному фольклорному творі про Великий Жовтень.

Оспівуючи нове, радянське життя, що народилося в жовтневі буремні дні, радянські люди ні на хвилину не забувають героїчних борців за нове соціалістичне суспільство. Їм слава в віках! Вони йшли на штурм старого світу по шляху, вказаному великим Леніним, під проводом мудрої Комуністичної партії. Слава генію людства Володимиру Іллічу Леніну і випестуваній ним Партії проходить через багаточисленні зразки народної творчості.

Серед безіменних народних творів про Жовтень, записаних в тій чи іншій місцевості, маємо і ряд творів, складених робітничими та колгоспними самодіяльними поетами. Вони використовують художні засоби народної пісні. З цього погляду про такі твори слід говорити, як про певну, своєрідну рису фольклорного процесу, що якоюсь мірою доповнює його на сучасному етапі. Про незабутній Жовтень, про 40-річчя нового часу є чимало справді хороших творів самодіяльних авторів, які з часом поповнюють арсенал народної мудрості.

Нижче подаємо кілька зразків фольклору та творів самодіяльних авторів про Велику Жовтневу соціалістичну революцію, про славне нове життя, народжене Жовтнем.

Ф. Ткаченко.

ГОДІ ЦАРЕВІ КОРИТИСЯ

Годі цареві коритися,
Годі на пана робить,
Візьмемо вила та коси —
Будемо кривду косить.

Кривда живе між панами,
Правда живе поміж нас.
Правдою волю здобудем —
Буде народная власть.

Записала Марфа Бондаренко
(м. Полтава).

З матеріалів Інституту МФЕ АН УРСР, Ф 14—3, од. збер. 183, арк. 144.

Я Ж ДУМАЛА

Я ж думала, що ввечері
Нам сонечко сходить,—
А ж то мати наша рідна
Веселая ходить.

І нас діток пригортає:
— Мої ж ви пташата!
Революція в селі вже,
Прийде й до нас в хату.

— Скажіть, мамо! — питаємо,—
Яка ж тая тітка,
Мабуть вона молода ще
Й хороша, як квітка?

— Ні, ластівоньки мої ви,
Не тітка, а воля —
І щаслива і хороша
Це бідняцька доля.

Через тиждень розкажу вам,
Людей розпитаю,
А поки що у село я
Ось пошкандибаю...

Ми ж не спали усю нічку,
Сидячи й дрімали,
А на ранок мати наша
Все розповідала:

— Революція несе нам
Щастя, любі діти,
Дбає про нас добрий Ленін,
Наймилосердніший.

Твір народної поетеси Марфи Бондаренко (м. Полтава).

З матеріалів Інституту МФЕ АН УРСР, Ф 14—3, од. збер. 183, арк. 143.

ПЕРШИЙ ПРАПОР

Перший прапор у село
Принесли робочі
У тисячу дев'ятсот
Сімнадцятім році.

Це сталося в будень...
Задзвонили дзвони,
Ішли бідні люди,
Багачі на конях.

Їхали й сміялись,
Злісно глузували:
— А кому це із злиднів
Землі забажалось?

— Нам земля належить! —
Біднота казала,—
— Кров'ю, слізьми, потом
Й діди поливали.

За півгін до церкви
Стріли нас робочі —
І Червоний прапор
Засяяв нам в очі.

Від промовця чули
Ми Леніна слово,
Всім серцем відчули
Життя вільне, нове.

Твір народної поетеси Марфи Бондаренко (м. Полтава).

З матеріалів Інституту МФЕ АН УРСР, Ф 14—3, од. збер. 183, арк. 141—142.

ОЙ, НЕ ХИЛИСЬ, ЯВІРОЧКУ

Ой, не хились, явірочку,
Над Ворсклою низько,
Бо вже брати наші руські
Від Полтави близько.

Хлюпа воду явірочок
На берег розлогий.
Прийшли, прийшли брати руські
Та й нам на підмогу.

Хлюпощеться явірочок
Гіллячком у хвилях.
Брати руські та полтавці
Гонять банди білі.

Ішли німці на Полтаву,
Махновці, Петлюра,—
Всіх розбили, і летіли,
Як пір'я від бурі.

Підняв гілля явірочок,
Мов з сонцем говоре,
Що полтавці утопили
У Ворсклі все горе.

Ой, зашумів явірочок,
Наче став шептати:
— Ой, не будуть пани вражі
Більше панувати!

Твір народної поетеси Марфи Бондаренко (м. Полтава).

З матеріалів Інституту МФЕ АН УРСР, Ф 14—3, од. збер. 183, арк. 142—143.

СВІТИТЬ ЛЕНІНСЬКА ЗОРЯ

Впали деспоти царі,
Знищені магнати.
Нам засяяв світ зорі,
Батьківщино-мати!

Його Ленін засвітив
Ясно над землею,
Щоб могли ми вільно йти
До мети своєї.

Ленін світ ясний відкрив,
Вивів нас з неволі,
Він для нас боровсь і жив,
Злу скорив сваволю.

Світить ленінська зоря,
Тьму розгонить всюди,
Щоб, немов одна сім'я,
Зажили всі люди.

Іллічів ми заповіт,
Як і стяг квітучий,
Несемо в широкий світ,
Його шляхом йдучи.

В світлі ленінських ідей
Бачимо Вітчизну,
Мудра Партія веде
Нас до комунізму!

Твір робітничого поета Василя Спасиченка (з-д «Більшовик», Київ).

З матеріалів Інституту МФЕ АН УРСР, Ф 14—4, од. збер. 238, арк. 5.

ЖОВТЕНЬ

Не тільки весняної шати,
Не тільки весняне тепло
Приносять нам радість до хати,
Оздоблюють місто й село.

І осінь з холодними днями,
Із вітром, туманом, дощем,
З притихлими мрійно гаями
Велично нас радує днем.

І справді, погляньте довкола:
Веселість у кожнім кутку —
У зелені клуб наш і школа,
Портрети в барвистім вінку.

На вулицях маком червоним
Скрізь стяги червоні цвітуть —
Ідуть більшовицькі колони,
І велич народну несуть.

Великого Жовтня це свято.
Нагадує вперті бої,
Коли нами владу узято
У руки робочі свої.

Ми гідно собі перемогу
В ті грізні часи здобули,
І зараз, здолавши тривогу,
На рідні кордони прийшли.

І далі йдемо, щоб народи
У ленінській згоді жили,
Щоб ми, як і сили природи,
Прекрасні і вільні були.

І осінь з холодними днями,
Із вітром, туманом, дощем,
З притихлими мрійно гаями
Велично нас радує днем.

Від І. Пащенка, 23 р., робітника монтажної дільниці «Запоріжсталі». Записав у м. Запоріжжі 1.XI 1947 р. Ф. Ткаченко.

З матеріалів Інституту МФЕ АН УРСР, Ф 14—5, од. збер. 33, арк. 74.

ПІСНЯ ПРО ЖОВТЕНЬ

Колись на шахті, на заводі,
На полі — скрізь була біда.
Лилися сльози у народі,
І лився піт, немов вода.

Чужа робота була всюди
На безсердечних багачів.
Важке ярмо давило груди,
В пітьмі жили ми, уночі.

Та з кожним днем робочі руки
Єдналися в одну сім'ю,
Ішли на бій, на смертні муки
За світлу, радісну зорю.

Зорю цю засвітив нам Ленін,
Великий друг всіх трударів.
Прогнали ми катів шалених,
Як рідний Ленін нам велів.

Великий Жовтень світлу долю
Навіки нам подарував.
Не вернеться назад ніколи
Життя страшне, життя без прав.

У дружбі, у братерській згоді
Будуєм ми щасливий лад,
Живе в серцях усіх народів
Великий Жовтень — батько Рад.

Шумить на цілині пшениця,
Турбіни на Дніпрі гудуть.
Москва — червоная столиця,
З тобою всі народи йдуть.

Зростають вікові споруди
Для щастя-радості нам всім.
Великий Жовтень вічно буде
Сіяти в сонячній красі!

Склав у 1957 р. самодіяльний поет Пилип Голубничий (с. Романки, Покровського р-ну, Дніпропетровської обл.).

З матеріалів Інституту МФЕ АН УРСР, Ф 14—3, од. збер. 187, арк. 186.

ЖОВТЕНЬ

Як палав в загравах Жовтень,
Було видно світу,—
То ж в Росії він трудящих
Визволяв з-під гніту.

Як робочі та селяни,
Щоб жилось їм вільно,
Під його стяги багряні
Об'єднались спільно.

Як незламний вождь наш Ленін,
Партія всім рідна
Йшли з полками в дні буремні
На катів побідно.

Й розгромили царські трони
Кайданів і гніту...
Як палав в загравах Жовтень —
Було видно світу!

І тепер нам вільно стало
Жити й працювати,
І Леніна і Партію
Мужню прославляти.

Ми цілинні піднімаєм
Землі на Алтаї,
Ярову пшеницю сієм
На степах безкраїх.

Гідростанції потужні
Ми будуєм нині,
Ми і атом розщепили
На добро людині.

Відкрива Великий Жовтень
Нам нові простори,—
Ми ж міцнієм і ростемо
Високо — все вгору!

За морями й океаном,
На землі усюди —
Славлять Жовтень, бо несе він
Мир і щастя людям!

Твір робітничого поета Василя Спасиченка (з-д «Більшовик», Київ).

З матеріалів Інституту МФЕ АН УРСР, Ф 14—4, од. збер. 238, арк. 17.

ЗА УСЕ...

За усе, чим ти багатий,
За усе тебе люблю!
Край Радянський — люд завзятий,
Злився весь в одну сім'ю!

Де Сибір, де Україна,
Де Кавказ, де Сахалін,—
Кожний з нас — твоя дитина,
Кожний з нас — громадянин!

І одна для нас дорога,
І одні для нас шляхи,—
Від Жовтневого порога
На сяючі верхи!

Комунізму люд завзятий,
Злився весь в одну сім'ю!
За усе, мій край багатий, —
За усе тебе люблю!

Склав у 1955 р. колгоспний поет Василь Кривченко (с. Парафіївка, Ічнянського р-ну, Чернігівської обл.).

З матеріалів Інституту МФЕ АН УРСР, Ф 14—3, сд. збер. 194, арк. 20.

КРАЮ, ТИ МІЙ КРАЮ!

Дорога країно,
Моя Україно,
Нині ростеш, нині цвітеш,
Мов в гаю барвінок!

Народ вимів горе
Від Дністра по море,
Раді лани, раді ліси
І Карпати-гори.

Краю, ти мій краю,
Нині процвітаєш,
Сонце Жовтня тебе гріє,
Від бід захищає!

Краю, ти мій краю,
Зелений розмаю,
Щасливішої країни
Під сонцем не знаю!

Як нам не радіти,
Коли цвітуть діти,
Коли на Франка могилу
Несуть пишні квіти.

Тобі, милий краю,
Я пісні співаю,
Тебе в полі, на заводі
Трудом величаю!

Склав у 1957 р. пенсіонер Петро Оленяк (смт. Нижанковичі, Нижанковицького р-ну, Дрогобицької обл.).

З матеріалів Інституту МФЕ АН УРСР, Ф 14—4, од. збер. 342, арк. 13—14.

СПАСИБІ ЖОВТНЮ

Спасибі, сердечне, глибоке,—
Я Жовтню від серця кажу,—
За творчі і радісні роки,
За рух, що ламає межу.
За те, що людиною став я,
За рідні заводи, поля,
За те, що минуло безправ'я,
Що вільна радянська земля.
За працю без пут і кайданів,
За світлу радянську красу,
За Леніна прапор багряний,
Що гордо вперед я несу.
За мир, що панує в країні,
За дружбу республік-сестер,
За те, що навік Україна
Возз'єднана вкупі тепер.
За світло, що ллється, як сонце,
За співи могутніх турбін,
За пісню і сміх комсомольців,
Що мужні усі, як один.
Спасибі, сердечне, глибоке,—
Я Жовтню від серця кажу,—
За творчі і радісні роки,
За рух, що ламає межу.

Твір самодіяльного поета П. Голубничого (с. Романки, Покровського р-ну, Дніпропетровської обл.).

З матеріалів Інституту МФЕ АН УРСР, Ф 14—3, од. збер. 187, арк. 189.

ОЙ, НА ПОЛІ НА КОЛГОСПНІМ

Ой, на полі на колгоспнім
Розцвіла калина.
Обнімає Русь велику
Сестра Україна.

Під калиною щоліта
Танці та музики...
Отак тепер веселять нас
Врожаї великі.

Бо кругом, куди не глянеш,
Пшениця, як море.
Кров назавжди Жовтня змила
Усе панське горе.

Цвіте ж тая калинонька,
В'янути не буде.
Вічно житимуть у дружбі
Радянськії люди.

Склав у 1953 р. колгоспний поет Василь Кривченко (с. Парафіївка, Ічнянського р-ну, Чернігівської обл.).

З матеріалів Інституту МФЕ АН УРСР, Ф 14—4, од. збер. 152, арк. 38.

ОЖИВАЮТЬ СУХІ СТЕПИ

Оживають сухі степи,
Водою политі.
Наша рідна Батьківщина
Найкрасніша в світі.

Тече річка — невеличка,
Стіка на долину.
Об'єднались ми навіки
У сім'ю єдину.

Стали дружною сім'єю
Жити й працювати,
Розквітає і міцніє
Батьківщина-мати.

Подав Ф. Кампов (с. Зубівка, Мукачівського р-ну, Закарпатської обл.).

З матеріалів Інституту МФЕ АН УРСР, Ф 14—4, од. збер. 285, арк. 5.

НАШ РОСІЙСЬКИЙ РІДНИЙ БРАТЕ

Наш російський рідний брате,
В нас тепер життя багате.
На Карпатах і Волині
Сонце нам сіяє нині.

Позбулись навіки гніту,
Маєм право на освіту,
І на труд, і на спочинок,—
Ой, спасибі, Батьківщино!

Лине пісня передзвоном,
Гордимося ми законом —
В ньому щастя молоде,
Бо нас Партія веде.

Записано в с. Дубове, Ковельського р-ну, Волинської обл. Записав П. Шафета.

З матеріалів Інституту МФЕ АН УРСР, Ф 14—4, од. збер. 158, арк. 2.

ВИЙДУ Я НА ГОРУ

Вийду я на гору,
Гляну на поля,—
Процвітає в радості
Молода земля.

На полях колгоспівських
Трактори гудуть.
Люди дружно, весело
В комунізм ідуть.

В праці народилося
Плем'я молоде.
У майбутнє сонячне
Партія веде.

Записано в с. Дубове, Ковельського р-ну, Волинської обл. Записав П. Шафета.

З матеріалів Інституту МФЕ АН УРСР, Ф 14—4, од. збер. 153, арк. 2.

ЧАСТУШКИ

Сімнадцятий рік минув —
Царю голову звернув,
Сорок п'ятий як прийшов —
Туди й Гітлер пішов.

Ми у Жовтні всіх панів
Прогнали від себе,
Хай до бога йдуть у рай
Й живуть серед неба.

Сорок років ми живем
В Радянській країні,—
Тож за Жовтень тобі, Ленін,
Спасибі до нині.

Сорок років ми живем
В Радянській державі,—
Тож за Жовтень будеш, Ленін,
Довіку у славі.

Склав колгоспний поет Василь Кривченко (с. Парафіївка, Ічнянського р-ну, Чернігівської обл.).

З матеріалів Інституту МФЕ АН УРСР, Ф 14—4, од. збер. 194, арк. 47—48.

ВОЛИНСЬКІ ЧАСТУШКИ

Слава нашій партії,
Слава Батьківщині,
Що щасливі стали ми
На своїй Волині.

Силу, радість нам дали
Східні браття-друзі.
Розцвіта Волинський край,
Рівний у Союзі.

Ми живем щасливо нині,
Обираємо до Рад.
Стало щастя на Волині,
Як настав колгоспний лад.

Нам дала Радянська влада
Право і свободу.
Обираємо у Ради
Кращих із народу.

Всі ми вільні, всі ми рівні,
Скрізь для жінки право є.
Куди підем, де не глянем —
Всюди наше, все моє.

Нам нової п'ятирічки
Слава усміхається.
Нами рідна Батьківщина,
Партія пишається.

Вже збулися наші мрії,
Ти ж Волинь моя, рости!

Щастя нам дали з Росії
Наші друзі і брати.

Голосніш дзвеніть, частівки,
Ех, частівочки, про те,
Як сьогодні розквітає
Наше щастя золоте!

Записано на Волині. Записав П. Шафета.

З матеріалів Інституту МФЕ АН УРСР, Ф 14—4, од. збер. 158, арк. 1—2.

КОЛОМИЙКИ

Слава братам-росіянам,
Рідним братам слава!
Сорок років розквітає
Радянська держава.

Вже дванадцятий рік сяє
Сонце в Закарпатті.
Тепер руський із гуцулом
Живуть, як два брати.

В колективи об'єднались
Верховинські села.
Ми в достатку живем нині.
В нас життя веселе.

Ми любимо мирну працю,
Ми хочемо миру,
І нікому не здолати
Нашу дружну силу.

Нашій дружбі розквітати,
Як на весні саду.
Нас, гуцулів, обирають
У Верховну Раду.

Наша дружба непоборна
Квітне, мов сад, в цвіті.
Ми виросли в комсомолі,
Ми — партії діти.

Подав Ф. Кампов, автор коломийок (с. Зубівка, Мукачівського р-ну, Закарпатської обл.).

З матеріалів Інституту МФЕ АН УРСР, Ф 14—3, од. збер. 218, арк. 32.

ГУЦУЛЬСЬКІ КОЛОМИЙКИ

Колись в пана доводилось
Мені бідувати,—
Тепер мене обирають
В сільські депутати.

Як служила я у пана,
То у злиднях була,
А тепер я у колгоспі
За злидні забула.

Як за панів ми ще жили —
Тяжка була доля,
Аж поки не засвітила
Нам Жовтнева зоря.

Ми працюємо в колгоспі,
У сім'ї єдиній,
І колгоспи в нас багаті
По всій Верховині.

Знають ліси, знають гори
І гора Говерла —
Моя мама молодою
В панськім ярмі вмерла.

Мама вмерла, я осталась
Одна сиротою,
І якби не руські браття —
Це було б зі мною.

Ой, клекочте у Карпатах
Всі потічки й ріки,
Бо живемо ми з Москвою
Навіки, навіки!

Гей, з Карпатів коломийка
Лине на долину,
Приїжджайте, любі гості,
До нас в Верховину.

Записано в селах Орява і Погар, Славського р-ну та Криве і Довжки, Боринського р-ну, Дрогобицької обл. Записав М. Іваникович.

З матеріалів Інституту МФЕ АН УРСР, Ф 14—4, од. збер. 347, арк. 2—3.

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ

1. Сімнадцятий рік почав нову еру, новий вік.
2. Мужик землю розділяв — пан зубами скреготав.
3. Сімнадцятий рік тим гірким здавався, хто пив з бідних людей кров, в їх сльозах купався.
4. Сімнадцятий рік прийшов — кожен трудар щастя знайшов.
5. Революція прийшла — нову зірку принесла.
6. Хто при панах не жив, той в морі горя не плив.
7. Молода земля радянська, бо вона тепер не панська.
8. Хто в громаді не працює, той комунізм не будує.
9. Хто не робить добро людям, той і сам себе не любить.
10. Не бути голубом кобрі — не бути багачеві добрим.
11. Оті серцем не старіють, які щирі слова сіють.

Склала народна поетеса Марфа Бондаренко (м. Полтава).

З матеріалів Інституту МФЕ АН УРСР, Ф 14—3, од. збер. 183, арк. 128—129, 147—148.

Критика та бібліографія

УКРАЇНСЬКІ РАДЯНСЬКІ НАРОДНІ ПІСНІ[1]

За сорок років Радянської влади український народ створив велику кількість пісень, присвячених нашій дійсності.

Багато з цих пісень увійшли до збірника «Українські радянські народні пісні», упорядкованого науковими працівниками Інституту мистецтвознавства, фольклору і етнографії Академії наук УРСР З. Василенко, М. Гордійчуком та В. Довженком.

В сучасних піснях і думах з великою художньою силою оспівано героїку соціалістичної революції громадянської війни, самовіддану боротьбу радянського народу проти фашистської навали, подвиги трудівників у побудові комуністичного суспільства. В них яскравими фарбами змальовано величний образ геніального творця першої в світі соціалістичної держави В. І. Леніна.

Події Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни відображені в піснях, вміщених у першому розділі збірника, впорядкованого за історико-тематичним принципом.

В пісні «Ой, у місті Петрограді» розповідається про те, як п'ятикутна зірка соціалістичної революції, високо піднята великим Леніним, освітила трудовому народу шлях до світлого майбутнього:

Ой, підняв же її Ленін,
Щоб світ просвітила,
Щоб на світи стала правда,
А кривда згоріла.

Тему спільної боротьби пригноблених народів, царської Росії за правду і волю відображено в думі-пісні «То не вітер, то не буйний»:

Ой, зійшлись три брати думоньку гадати,
Долю пошукати, правдоньку знайти.
. . . .
Старший із Росії, другий з України,
Третій з Білорусії — браття-молодці.

В думі-пісні розповідається, як Комуністична партія вказала братнім народам шлях до визволення від вікового рабства і привела їх до остаточної перемоги.

Особливий інтерес становить кобзарська дума «Була зима з відлигою», що змальовує жахливі картини першої світової війни і перемогу трудящих у жовтні 1917 р. В ній з любов'ю оспівано образ Леніна — невтомного борця за права трудового люду.

Тепло оспівані в радянських народних піснях імена легендарних полководців громадянської війни Ворошилова, Будьонного, Щорса, Чапаєва, Котовського, Пархоменка та ін. До кращих творів цього циклу належить пісня «Зібрав Щорс загін завзятих» з її яскравими художніми образами й виразною музикою, пісня про Котовського «Ой, над Случем хмара встала», в якій розповідається про розгром білополяків на Україні, і ряд інших.

У цьому ж розділі вміщено такі широко популярні пісні, як «Ой, видно село», «Ой, з-під горки все туман», відому частушку часів громадянської війни «Ой, яблучко» тощо.

---

[1] «Українські радянські народні пісні», «Мистецтво», К., 1955.

Другий розділ збірника складають пісні, присвячені пам'яті В. І. Леніна. Сюди ввійшли такі зразки народної творчості, як «Стоїть дуб зелений», «То не в'юга-завірюха» та ін., в яких передано велике всенародне горе з приводу передчасної смерті Ілліча.

Розгромом збройних сил внутрішньої і зовнішньої контрреволюції закінчилась громадянська війна. Радянська держава перейшла до відбудови і розвитку зруйнованого війною народного господарства. Цей перехід до мирного соціалістичного будівництва викликав нове піднесення народної творчості.

У третьому розділі вміщено пісні «Ой, то в полі не вітри», що розповідає про будівництво Харківського тракторного заводу, «Ой, браття, браття» — про побудову Дніпрельстану, «Поза луками лани» — про патріотичний рух українських п'ятисотенниць, пісні льонарок і ряд інших, де оспівуються героїчні будні радянських людей і їх боротьба за побудову соціалізму.

Радість нової соціалістичної праці на вільних колгоспних землях відображено в пісні «Гей, чого ти розквітаєш, колгоспнеє поле», зразком для створення якої, безсумнівно, послужив відомий вірш Т. Г. Шевченка «Ой чого ти почорніло, зеленеє поле». На відміну від шевченківського твору, що відображає тяжкі, дореволюційні часи, сучасна пісня малює світлі картини нашої доби, коли народ, керований Комуністичною партією, назавжди завоював волю, про яку так пристрасно мріяв великий український Кобзар.

Ряд пісень цього розділу присвячено непорушній дружбі народів, виборам до Рад, радянській Конституції тощо.

До наступного розділу ввійшли пісні про возз'єднання українського народу в Українській соціалістичній державі.

Особливо яскраво відображені в народній творчості події Великої Вітчизняної війни. Присвячений їм п'ятий розділ відкривається думою «Гей, то не чорні круки налетіли», що розповідає про фашистську навалу, про невимовні страждання українських людей на окупованій землі і розгром лютого ворога героїчними радянськими військами. Літературний зміст думи виразно підкреслюється емоційною музикою з її ладотональними і ритмічними особливостями.

У цьому ж розділі значне місце займають пісні про фашистську неволю: «Краще в світі не жити, як фашисту служити», «У четверг уранці», «Виростала в холодочку» тощо. За своїм емоційним змістом цей цикл пісень близький до старих пісень про жіночу долю. В їх музиці широко використані інтонації народних голосінь.

Пісні: «Там, де бере свої води», «Ой, у лісі зеленому», «Коло річки, коло броду» і ряд інших відображають епопею партизанської боротьби на Україні. Більшість їх присвячена прославленому партизанському з'єднанню двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака, що здійснило героїчний рейд від Путивля до Карпат і було грозою для фашистських окупантів.

У п'ятому розділі вміщено також ряд хороших пісень про звільнення від гітлерівців українських земель. Радісна подія визволення столиці Радянської України — Києва відображена в пісні «То ж не сивії тумани». Сюди ж належать пісні «Чорногоро-Україно», «Гей, заспівало все в Карпатах», «Не забувай сині гори», «Чи чули ви, миле браття» та ін.

Нове піднесення пісенної творчості викликав масовий героїзм народу в період відбудови і розвитку зруйнованого війною народного господарства. Цілий ряд пісень про відбудову промисловості соціалістичного Донбасу, про ударну колгоспну працю тощо становить шостий розділ збірника.

Передові люди колгоспного села, з їх новою соціалістичною ідеологією, новим ставленням до праці, з їх державними інтересами тепло оспівані в піснях про знатних ланкових: Марію Білоус («Гей, у полі пісня лине») і про Марію Гету («То не в казці»), про знатного комбайнера Миколу Бредюка («На ланах широкополих»), про знатну свинарку Баган («Ходить слава в нашім краї») і багатьох інших.

Народ чуйно відгукується на визначні події в житті нашої країни. Серед пісень цього розділу зустрічаємо пісню про будівництво Волго-Донського каналу («За останнім перегоном»), пісню про всенародну боротьбу за освоєння цілинних земель («Нам гукнула партія»). Тут же вміщено пісні, присвячені боротьбі за мир тощо.

Передостанній розділ збірника складають зразки народної творчості про возз'єднання України з Росією, серед яких особливо відзначається своєю художністю пісня «Переяслав дзвоном дзвонить». І, нарешті, до останнього розділу увійшли радянські частушки і коломийки.

Збірник «Українські радянські народні пісні» становить найповніше й художньо досконале видання сучасної української народно-пісенної творчості. Він ніби продовжує виданий в 1954 р. двотомний збірник дожовтневих народних пі-

сень. Про це свідчить тотожність формату обох видань, однотипність художнього оформлення тощо.

Приємно відзначити, що видавництво і упорядники врахували критичні зауваження щодо попереднього видання і в рецензованому збірнику подали відомості про походження вміщуваних у ньому пісень, зокрема, подані прізвища авторів текстів і мелодій багатьох пісень, які глибоко увійшли в народний побут (П. Носач, Х. Литвиненко, Ф. Карпенко, Є. Мовчан та ін.). Усе це значно збільшує художньо-пізнавальну цінність даного видання. Сприяє цьому й змістовна передмова музикознавця В. Довженка.

При всіх своїх позитивних якостях збірник не позбавлений і деяких недоліків. Одним із них, на нашу думку, є нерівномірність його розділів. Поряд з капітальними розділами збірника є й такі, що складаються з 4—5-ти пісень. Такі розділи слід було б поповнити.

Нам здається, що упорядники без особливої потреби винесли частину частушок і коломийок у невеличкий заключний розділ. Усі вони могли б бути вміщені у відповідних тематичних розділах, як це і зроблено з деякими іншими зразками цього жанру.

Говорячи про якість видання, слід відзначити й те, що не всі пісні збірника однакові щодо своєї художньої цінності. Упорядникам треба було більш критично поставитись до відбору матеріалів, пам'ятаючи про те, що сучасні пісні становлять здебільшого тільки перші свої варіанти. Вони ще не пройшли процесу художнього шліфування, який пройшла дожовтнева народна творчість, передаючись на протязі століть з уст в уста і удосконалюючись у широкому побутуванні.

В збірнику поряд з такими класичними зразками пісні, як «Гей, несись наш спів над морем», багата мелодія якої неодноразово використовувалася радянськими композиторами для створення великих художніх полотен: «Ой, чи чуєш, Дніпре», «Дівчино моя, переяславко», «Нас гукнула партія», «Кажуть люди, кажуть», «Ми прийшли із Верховини» і багатьма іншими, що набули в народі широкої популярності і міцно увійшли до репертуару самодіяльних і професіональних хорових колективів, вміщено й досить скромні в музичному і літературному відношенні пісні: «Ой, піду я до ставочку», «Ой, тепер ми господарі», «Ой, то ж не сонце», «Перемога, перемога», «Ой, що ж то там так палає» і деякі інші пісні, які, на нашу думку, не варто було б вміщувати у цей загалом хороший збірник.

Великий російський революціонер-демократ і видатний вчений М. Г. Чернишевський писав, що лише там виникала справжня народна поезія, де народні маси хвилювалися великими і благородними почуттями, де вершилися волею народу знаменні події. Такими подіями в житті радянського народу є його боротьба за побудову комунізму. Саме цим зумовлене велике піднесення народно-поетичної творчості в наш час. У ній знайшла яскраве художнє втілення сама ідея будівництва комуністичного суспільства, правда життя, яскраво виражений героїчний характер нашої епохи.

Вихід у світ збірника «Українські радянські народні пісні» є визначною подією в українському радянському музикознавстві. Він сприятиме ще більшій популярності сучасної музично-поетичної творчості серед широких народних мас, буде корисним посібником викладачам народної творчості в музичних учбових закладах, стане настільною книгою кожного радянського композитора.

М. Щоголь.

ПРАЦІ ЕТНОГРАФІЧНОГО ІНСТИТУТУ І МУЗЕЮ БОЛГАРСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

Видання Болгарської Академії наук, кн. I, 1953, кн. II, 1955

Головним центром етнографічної думки Болгарії після перемоги 9 вересня 1944 року був Народний етнографічний музей у Софії. В жовтні 1947 р. засновано Інститут народознавства, а двома роками пізніше до нього був приєднаний музей. З того часу ця наукова установа носить назву Етнографічного інституту і музею Болгарської Академії наук. Її друкованим органом є збірник «Вісті Етнографічного інституту і музею». До цього часу вийшло два томи збірника.

Перший том відкривається статтею «Етнографічний інститут і музей Болгарської Академії наук». Автор статті акад. Стоян Романський є директором цього інституту.

У стислій формі акад. Романський дає характеристику розвитку етнографії в демократичній Болгарії, розповідає про структуру і завдання керованої ним наукової установи. Згідно з однією з постанов, схваленої керівною радою Академії наук Болгарії, Інститут має чотири секції: а) секція етногенезу та історичної етнографії, б) секція матеріальної культури, в) секція суспільної і духовної культури та фольклору, г) секція народного мистецтва і архітектури. Три відділи і дві служби має також музей: 1) відділ матеріальної та технічної

культури, 2) відділ народного одягу, тканин і вбрання, 3) відділ народного образотворчого мистецтва і архітектури, 4) служба зв'язку з провінціальними музеями та 5) служба зв'язку з промисловими, ремісничими та іншими підприємствами.

Головне завдання інституту, як зазначено в статті, полягає в плановому вивченні країни з точки зору етнографії.

Конкретними заходами для здійснення цього завдання є: збирання і дослідження матеріалів народного побуту і культури; дослідження змін, що відбуваються в народному побуті і культурі внаслідок встановлення нового соціалістичного ладу і в першу чергу дослідження побуту в колективних сільських господарствах і дослідження взаємозв'язків болгарського народу з його сусідами; дослідження побуту й фольклору національних меншостей у Болгарії — деліорманських турків, кизилбашів, каракачанів та ін.; систематична допомога промисловим та ремісничим художнім підприємствам у справі використання на виробництві елементів народної творчості; посилення вивчення болгарського партизанського побуту і фольклору.

Вміщені в збірнику наукові праці переконують, що всі ці завдання успішно здійснюються болгарськими етнографами. В першому і другому томах «Вістей» вміщено загалом 14 статей і одна рецензія.

Найбільшу увагу болгарських етнографів привертають питання усної народної творчості. Їм присвячені в двох томах збірника п'ять статей і рецензія.

Дуже цікавою з багатьох точок зору є стаття «Дід Малоавтор і виконавець народних пісень з с. Маслово, Софійського району» (автор — доктор Цветана Вранська). На початку статті автор, посилаючись на висловлювання К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, підкреслює велике значення усної народної творчості,

як правдивого відображення життя і свідомості народу на різних етапах його історичного розвитку. Одним з найважливіших завдань фольклористики Ц. Вранська вважає дослідження творчості авторів болгарських народних пісень. Об'єктом дослідження,— вказує вона,— має бути в першу чергу сам народний співець, його життя й творчість. Поза увагою дослідника не повинні залишатись зв'язки між творами народного автора і сучасною дійсністю, питання виховного впливу цих творів на широкі маси трудового народу тощо. Автор зазначає, що буржуазна фольклористика не звертала на ці моменти достатньої уваги. Тільки в умовах народно-демократичного ладу за прикладом Радянського Союзу, де справжні народні співці, якими були, наприклад, Джамбул Джабаєв або Сулейман Стальський, завжди користувались величезною підтримкою, любов'ю і пошаною усього народу, болгарська громадськість оточує творців народних пісень справжнім піклуванням і увагою. Яскравим прикладом у цьому відношенні є народний співець дід Вічо з с. Спасово, Чирпанського району, прийнятий урочисто і одностайно в Спілку письменників Болгарії.

Безпосереднім об'єктом дослідження Ц. Вранської є життя і творчість народного співця діда Мано (Атанаса Кірова Коцева), уродженця с. Маслово, Софійського району. Автор розглядає тематику, характер і художню майстерність його творів, а також пісенний репертуар не його авторства. Дід Мано не походить з родини з якимись особливими співацькими чи поетичними нахилами. Співати і заучувати пісні він почав змалку. Джерелами, з яких він брав свої пісні, були весілля, гулянки й інші свята, де виступали з власними піснями народні співаки та співачки, школа та друковані збірки пісень. На формування діда Мано як народного співця мали, безперечно, вплив пісенні традиції Софійського району, з їх переважно епічним характером та великою роллю «юнацького» (героїчного) епосу. Зокрема, в його репертуар входять 12 пісень з загальновідомого кралемарківського циклу. Характерною рисою репертуару діда Мано є те, що перевагу в ньому мають пісні з історичним або політичним змістом.

Складати власні пісні дід Мано почав, коли йому минуло 22 роки. Творить він, за його власними словами, без будь-яких зусиль: «Слова нанизуються — слова ллються». Тематика пісень різноманітна: випадки з життя села, війни, селянський рух; після 9 вересня — партизанський рух, Вітчизняна війна, соціалістичне будівництво.

Найбільш цікавими є пісні: «Петр Чорбаджія, Гюзел Параскева та Димитр Модаєв», «Пісня про турецьку війну», «Похід до Сербії в 1915 р.», «Убивство Олександра Стамболійського», «Лист з угорського фронту», «Про ТКЗГ в с. Маслово», «Пішов Георгій на новий базар», «Пісня про хворобу і смерть товариша Георгія Димитрова», «Друга пісня про ТКЗГ в с. Маслово». В основі кожної з цих пісень лежить випадок, що справді мав місце, і його автор відтворює в епічному тоні.

Складний життєвий шлях пройшов дід Мано — від молодого, політично не зрілого наймита до залізничника-пенсіонера і першого голови ТКЗГ с. Маслово. Ідейний розвиток самого співця позначався і на його творах. Якщо в першій з його пісень головним героєм був сільський староста — кмет, то в піснях післявоєнного періоду — це будівники соціалістичної Болгарії. Таким чином, для творчості діда Мано характерний глибокий зв'язок з сучасністю.

«В створених ним піснях,— зазначає Ц. Вранська,— відображені як найвидатніші події новішої болгарської історії, так і важливі моменти громадського життя, наприклад, визвольний похід братніх російських військ до Болгарії, Вітчизняна війна, допомога, яку надає великий Радянський Союз у відбудові нашого господарства, великі зміни в селі в зв'язку з утворенням ТКЗГ тощо. Керівниками нової соціалістичної дійсності є нові герої й борці за встановлення у світі справедливості, за торжество соціалізму, за соціалістичне будівництво. В піснях, створених дідом Мано, на перший план виступають саме такі герої в образі генерала Толбухіна, братніх російських військ, народних партизанів, Георгія Димитрова».

«Отже,— робить висновок Ц. Вранська,— дід Мано постає також перед нами як творець нового фольклору з новою сучасною тематикою і новими героями».

В першому томі збірника вміщена ще одна праця з питань усної народної творчості, а саме «Історичні нашарування однієї болгарської епічної пісні» доктора Євгенія К. Теодорова. На прикладі записаної в 1887 р. пісні про Краля Марка та Жовту Базіргяну автор розглядає зміни, що відбуваються з народними епічними піснями після їх створення. Шляхом порівняння тексту пісні з її попереднім старовинним варіантом автор доводить переосмислення образу Краля Марка на національно-революційній основі. «Той, хто захищає «болгарську землю»,— пише Є. К. Теодоров,— а не свої власні володіння, той, хто готовий принести себе в жертву своєму народові, не був і не може бути прилепським воло-

дарем XIV століття і турецьким васалом Кралем Марком. У створеному в пісні образі відображена національна свідомість болгарина, яка оформилась в епоху відродження, його розуміння героїчного і історично значущого, а також його ставлення до національного і церковного питання. В XIX сторіччі на давньому тексті пісні з'являється нове нашарування, «що відбивало тодішню громадсько-політичну дійсність з її історичним завданням мобілізувати народні сили для здійснення національного визволення».

Вважаючи історичну конкретизацію образів і змісту основною рушійною силою розвитку окремої пісні, автор підкреслює особливе значення її для південнослов'янських народних епічних пісень, яке пояснюється уповільненим темпом економічного і суспільно-політичного розвитку балканських слов'ян за турецького панування.

Багато цікавого матеріалу зустрічаємо в статті Г. Керемідчнева «Російсько-турецька війна в болгарських народних піснях». Болгарський народ створив безліч поетичних творів, у яких оспівував найважливіші події визвольної Російсько-турецької війни 1877—1878 рр. Ці твори протягом майже століття, що минуло з того часу, були і залишаються найулюбленішими піснями братнього болгарського народу. Один з видатніших народних співців Болгарії дід Вічо (якого ми вже згадували вище) говорить, зокрема, що за час свого довгого життя він не пригадує жодного гуляння, яке б відбулося без виконання його пісні «Визволення Болгарії». Навіть за часів гітлерівсько-фашистського режиму, коли, за словами діда Вічо, «деякі впливові люди» забороняли співати цю пісню, він продовжував виконувати її потай, вплітаючи у відповідних місцях у тканину пісні сподівання, що «Росія ще прийде і визволить нас».

Зібрані болгарськими етнографами дані свідчать, що ці пісні поширені і співаються в усіх кінцях Болгарії, в тому числі і в Родонах, серед болгарів-мусульман.

Автор зазначає, що в піснях про російсько-турецьку війну відображені найвидатніші її моменти: квітневе народне повстання, константинопольська конференція, переправа російських військ через Дунай, бої за Плевен та Стару Загару, героїчна оборона Шипки. Цим подіям присвячені ліричні пісні. З великою теплотою відображені в них також моменти зустрічі болгарським населенням своїх визволителів та сердечні відносини, що встановлювалися скрізь між російськими воїнами і жителями звільнених болгарських міст і сіл.

Ці пісні є щирим виявом «захоплення історичною визвольною справою російських братів, глибокої поваги до багатьох тисяч дорогих жертв, принесених заради нашої свободи, виявом незмінної вічної вдячності до великого російського народа-визволителя». Болгарські вчені старанно збирають ці чудові квіти народної творчості, натхненної високими ідеями справжнього братерства наших народів.

Окремі питання усної народної творчості розглядаються також у вміщених в другому томі «Вістей» статтях: доктора Ц. Вранської «Назви абстрактних понять в болгарській та македонській народній творчості», доктора Є. К. Теодорова «Походження пісні про дитятко Дукадінче» та в рецензії Ц. Вранської «Перша спроба поділу на періоди сербської усної поетичної народної творчості».

Дедалі ширшого розмаху набуває вивчення болгарськими етнографами національного одягу різних областей країни. Значний вклад у цю справу зроблений Марією Велєвою, автором докладного монографічного дослідження «Національний одяг району міста Котел в XIX і першій половині XX сторіччя». В двох томах «Вістей» опубліковано першу і другу частини цієї праці.

В «Попередніх замітках» автор, визначаючи мету наукової роботи, говорить, що своїм завданням він вважає не лише збирання даних про одяг Котленського краю як один з етапів нового і систематичного дослідження болгарського одягу, але й розгляд народного національного одягу краю «в зв'язку з відповідними змінами трудової діяльності і побуту населення, з його суспільно-економічним і культурним розвитком». «Котленський національний одяг,— говорить М. Велєва,— є яскравим прикладом цільного зв'язку між одягом і всебічним життям народу».

Праця М. Велєвої відзначається надзвичайною докладністю, багатством використаного матеріалу, систематичністю викладу. Безпосередньому дослідженню об'єкта наукової роботи — котленського народного — (як в першій її частині, присвяченій одягу кінця XVIII — початку XIX ст., так і в другій — середина XIX — перша половина XX ст.) передують короткі нариси про географічне положення, історичні події, економічний і культурний розвиток цієї місцевості. Автор намічає три основні етапи розвитку національного вбрання цього району. Початок першого, зазначає автор, точно визначити неможливо, закінчується ж він в першій половині XIX ст. Для цього етапу характерні старовинні традиційні форми вбрання з його домашнім ручним готуванням. Вони пов'язані з загальним примітивним способом життя в умовах замкнутого натурального госпо-

дарства, що повністю спрямоване на самозадоволення потреб. Наступний період (друга половина XIX — початок XX ст.) позначений серйозним розвитком одягу, що пояснюється помітним економічним прогресом краю, розвитком ремесел, торгівлі тощо. В одяг третього періоду (початок XX ст.— 9 вересня 1944 р.) вторгається продукція індустріального виробництва. Окремий невеличкий розділ присвячується автором змінам у чоловічому і жіночому вбранні, що з'являються в період після 9 вересня 1944 р.

В дослідженні М. Велєвої багато цікавих спостережень щодо класових, вікових відмінностей чоловічого і жіночого вбрання в минулому, відмінностей, пов'язаних з родом занять його власників. Автор переконливо показує, як в умовах нового соціалістичного ладу безслідно зникають ті риси національного одягу, що вказували на соціальну приналежність його носія. Процес формування складу і структури нового одягу, звичайно, не можна вважати закінченим. Автор робить цілком слушні зауваження щодо загальних тенденцій дальшого розвитку болгарського національного одягу, який, з одного боку, спиратиметься «на місцеві традиції й навички щодо певних форм, колорити й орнаментики, а з другого боку, буде зручним для трудової діяльності сучасних людей і задовольнятиме їхні вдосконалені смаки».

Стаття М. Велєвої супроводжується численними кольоровими таблицями зразків котленського національного вбрання, що робить дослідження ще більш цінним.

В першому томі збірника вміщена велика за обсягом стаття В. Венедикової «Мутафчійське ремесло в Болгарії».

«Мутафчійство» — це обробка козячої вовни.

В зв'язку з значним розвитком у країні легкої промисловості та збільшенням її продукції це ремесло змушене поступово обмежувати свій загальний обсяг, а з часом може й зовсім зникнути. Зберегти для науки найважливіші дані про це своєрідне народне виробництво — серйозне завдання болгарських етнографів.

Найвизначнішими центрами болгарського «мутафчійства» є міста Панагюріште, Тревна, Троян, с. Добнево (Троянського району), Севлієво, Тирново, Коловград та ін. Відомості про існування цього ремесла сягають до другої половини XVIII ст. Найвищого розвитку воно досягло в середині XIX ст., а починаючи з 1870 р., коли спостерігається ввезення відповідної продукції з закордону, настає його занепад.

Мутафчійська обробка козячої вовни значно відрізняється від домашньої. Майстри її працюють у спеціальних приміщеннях, де стоять верстати й прядки. Існує професійна організація мутафчіїв, подібна до організацій інших ремісників.

Дослідження В. Венедикової справляє враження досить докладного і глибокого. В полі зору автора не лише основні питання, як-то прядіння, ткання та їхня продукція. В. Венедикова зупиняється і на походженні назви ремесла, на обладнанні робочого приміщення — мутафчійської майстерні, на питаннях постачання сировиною та продажу готової продукції, на структурі професійної мутафчійської організації тощо.

Значно посилюється останнім часом також інтерес етнографів Болгарії до груп національних меншостей, що проживають на території країни. Свідченнями цього інтересу є надрукована в другому томі «Вістей» стаття В. Маринова, З. Димитрова та І. Коєва «До питання вивчення побуту й культури турецького населення північно-східної Болгарії».

Дослідники знайомлять читача з результатами експедиції, яка обстежила села Север (Джеферлер) та Гложево, Кубратського (Балбунарського) району.

Як зазначають автори статті, селища ці виникли не дуже давно, не пізніше початку XVIII ст. В с. Севар існують турецькі (мусульманська та аліанська), татарська, болгарська та циганська частини. С. Гложево є одним з найбільших деліорманських сіл.

В статті знаходимо зауваження щодо виникнення та географічного положення цих селищ, походження та громадського устрою турків-аліан (мусульманська секта). В центрі уваги авторів знаходиться сільське господарство, домашні ремесла, промисловість і транспорт місцевого населення. Багато цікавих спостережень стосуються кооперативного життя цих сіл та створення в них ТКЗГ. На час написання статті в багатогалузевій кооперації «Пробудження» (с. Севар) нараховувалось 385 членів, в тому числі: аліан — 205, мусульман — 100 і болгарів 80. В 1948 р. у с. Севар організовано ТКЗГ. Засновниками його були 28 селян. Весною 1949 р. кількість членів ТКЗГ збільшилась ще на 57 чоловік, а наприкінці 1950 р. до нього вступило ще 220 родин. Виробництво в трудово-кооперативному землеробському господарстві кращає з року в рік. В плані роботи експедиції було й ознайомлення з багатою пісенною творчістю аліан і мусульман з Кубратського району. На жаль, певні об'єктивні обставини не дозволили дослідникам зробити це.

Дослідження В. Маринова, З. Димитрова та І. Коєва має й серйозне громадське значення, оскільки воно допомагає ліквідувати залишки шкідливого антагонізму, що мав місце в минулому, між болгарами і турками, мусульманами та аліанами.

В другому томі збірника вміщена також стаття «Ковалі агути в м. Мадані», автор якої Властас Прімовський знайомить читачів з походженням, життям, побутом, ремеслами і усною народною творчістю агуптів — родонських осілих циган. З питань етногенезу в першому томі вміщена стаття В. Маринова «Переселенські рухи в Лудогорії (Деліормані). Христо Вакарелський подає в другому томі збірника докладну «Бібліографію болгарської етнографії за 1943—1952 роки». Успіхам вчених-етнографів народно-демократичної Болгарії присвячена стаття Івана Коєва «Десять років болгарської етнографії».

В. Гримич.

З ДЖЕРЕЛ НАРОДНИХ

Співучий, музикальний, поетично обдарований український народ. Здавна відомі невичерпні багатства його талантів, які в умовах капіталізму гинули тисячами і мільйонами.

Лише Велика Жовтнева соціалістична революція, яка відкрила нову епоху в історії людства, дала можливість трудящим Радянської країни виявити свої таланти. Вони багатогранні і багатобарвні. Особливе місце серед них належить індивідуальним творцям народної поезії.

Серед імен народних співців та поетів Радянської України, які глибоко відчули наслідки Великого Жовтня для розкриття їх творчих можливостей, які активно відгукуються на події поточного життя, треба назвати ім'я народної поетеси Марфи Бондаренко — автора збірки поезій «Життя наше золоте», що вийшла нещодавно з друку [1].

Поетичний хист М. Бондаренко розвивався на грунті традиційного фольклору, який поетеса знає, шанує і по силі своїх можливостей використовує при складанні своїх віршів, пісень, казок, прислів'їв, приказок тощо.

За своєю тематикою, ідейною спрямованістю поезії М. Бондаренко відгукуються на найактуальніші завдання сьогоднішнього дня, яскраво висвітлюють характерні риси радянського народу в його повсякденному житті.

Так, високо патріотичні почуття, що властиві радянській людині, знайшли своє відображення в поетичних рядках вірша «Зорі, наші зорі»:

Радісно й щасливо
Люди стали жити,
Як ви, зорі волі,
Почали світити.

Лише «зорі волі» освітили безрадісне, злиденне, потьмарене життя колишньої батрачки, що поневірялась по наймах у поміщиків з раннього дитинства, змалку «зазнала панщизняного гніту» («Відцвітає літо»).

М. Бондаренко не раз згадує цю сумну сторінку свого життя, коли вона росла у наймах, «як не мали ще свободи». Так в одному із своїх віршів, написаних в 1950 р., поетеса говорить:

Шістдесят літ доживаю
Та не віриться ізроду,
Тридцять три я роки маю,
Ті ж упали каменем у воду.

Народна поетеса чуйно реагувала на такі важливі історичні події як визволення трудящих західних областей УРСР від польсько-шляхетського гніту. Високі почуття радянського патріотизму оспівує автор у вірші «Матусенька», де мати виряджає дочку і сина «визволяти із під гніту Галичину».

Самовідданим подвигам радянської молоді в час Великої Вітчизняної війни, коли в обставинах нелюдських знущань німецького фашизму молоді патріоти, комсомольці героїчно віддавали своє життя за народну справу, М. Бондаренко присвячує свою «Пісню про Лялю Убийвовк» — відому нескорену полтавчанку.

Піднесена хвиля патріотичного руху охопила широкі маси радянського на-

---

[1] Марфа Бондаренко, Життя наше золоте, Вид-во АН УРСР, К., 1957.

роду в зв'язку з рішенням Комуністичної партії і Радянського уряду про освоєння цілинних і перелогових земель Казахстану, Уралу, Сибіру, Поволжя.

На заклик Партії відгукнулись виховані всією соціалістичною системою трудівники заводів, фабрик, колгоспних ланів, всі ті, для кого праця є справою честі, слави, доблесті і геройства. Саме ці високі почуття, викликані здійсненням великих епохальних накреслень Комуністичної партії, скерованих на завоювання природних багатств незайманих степів для піднесення добробуту радянського народу, знайшли своє відображення в поетичній творчості М. Бондаренко, зокрема в таких її віршах, як «Березневе сонце сходить», «Степ», «То не сонячне проміння».

Творчість народної поетеси проймають мотиви дружби народів. Яскравим зразком цього є її вірш «Стрілочниця», де розповідається про дружню допомогу Китайській Народній Республіці.

Характерною рисою творчості народних поетів радянської епохи є, як відомо, гармонійна єдність суспільного і особистого начала. Яскравою ілюстрацією цього може бути один з ліричних віршів народної поетеси «Забіліла та й калинонька»:

Та вже пишная калинонька
Уся зацвітає,
Та це ж гарная дівчинонька
Що ордени має.
Перший орден їй за гречку,
Другий за пшеницю,
Третій орден їй за просо,
Аж любо дивиться!

Тематична різноманітність, відповідна до вимог багатогранного життя, ідейна наснаженість, історична конкретність, простота, чіткість і ясність в художніх засобах зображення реальної дійсності — такі характерні риси сучасної народної поезії, яка покликана виконувати активну суспільно-політичну та виховну роль в житті нашого народу, бути його своєрідною бойовою зброєю на ідеологічному фронті. Ці ж риси властиві і кращим поезіям М. Бондаренко.

Те, що кращі твори народних поетів все частіше виходять друком у світ, є відрадним явищем в історії розвитку української радянської культури.

М. Ліждвой.

ЗБІРКИ САМОДІЯЛЬНИХ ПОЕТІВ

Центральний республіканський Будинок народної творчості видає серію збірок самодіяльних поетів України. Вийшла в світ збірка пісень та віршів полтавської поетеси Марфи Сидорівни Бондаренко «Життя наше золоте». Упорядник і автор передмови полтавський поет Олесь Юренко.

Здано до друку збірку пісень колишньої партизанки з'єднання генерала О. М. Сабурова, поетеси і композитора Ольги Пилипівни Добахової, яка зараз працює керівником колгоспного самодіяльного хору с. Кирдани, Овруцького району на Житомирщині. В цю збірку, що називається «Співає Полісся», ввійшло 9 вибраних пісень, мелодія кожної з них дана автором у двох варіантах — для жіночого і мішаного хорів. Пісні, створені талановитою самодіяльною поетесою і композитором Ольгою Добаховою, ввійшли в репертуар кирданського хору, виступи якого на обласних і республіканських оглядах самодіяльності відзначені багатьма преміями і почесними грамотами. Збірка «Співає Полісся» виходить за літературною і музичною редакцією завідуючого відділом словесного фольклору ЦБНТ УРСР В. В. Юрченка та кандидата мистецтва А. І. Гуменюка.

«Сонце гріє, сніг тікає» — така назва збірки пісень і віршів самодіяльної колгоспної поетеси Христини Дмитрівни Литвиненко, якій в травні 1958 року сповниться 75 років. Збірка вже готова до друку, в неї ввійшло 20 вибраних творів. Упорядкував збірку і написав вступну статтю Г. М. Литвак.

Серед видань підготовлених до друку є книжка віршованих гуморесок «Геть з поля бур'яни». Її автор — директор середньої школи с. Перше травня Софієвського району на Дніпропетровщині Федір Іполитович Самойлович.

Зараз закінчується робота по редагуванню книжки «Байки і гуморески» Прокопа Федосовича Канавського — колгоспника з с. Бейземенки, Чудновського району на Житомирщині.

Нестір Слободянюк (Тернопільщина), протягом багатьох років займається етнографією та збиранням фольклору. Недавно він здав у ЦБНТ збірку приказок і прислів'їв, серед яких є багато нових, народжених нашою соціалістичною дійсністю.

Більшість згаданих тут збірок вийде з друку до 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Нема сумніву, що ініціатива ЦБНТ Української РСР зустріне гарячу підтримку нашої громадськості. Збірки, що виходять слід вважати лише початком великої і важливої справи. Вже зараз слід почати підготовку до видання творів робітничих самодіяльних поетів, зокрема чудових віршів Василя Спасиченка, що працює на київському заводі «Більшовик». Варто було б видати й пісні колишнього партизана громадянської війни Лазаря Шпиная, що живе на Вінничині, Дмитра Дзюби з с. Мигія Одеської області, партизана Степана Шуплика з Чернігівщини та інших. Бажано, щоб серія включала в себе і збірки вибраних пісень та дум, зокрема кобзарів Павла Носача, Івана Іванченка, Володимира Перепелюка.

До роботи над виданням серій слід залучити поетів і композиторів. Ця серія повинна дати уявлення про все те краще, що створено протягом багатьох років творцями, які вийшли з гущі багатомільйонного українського народу.

Г. Л.

Хроніка

НА ПЕРШОМУ РЕСПУБЛІКАНСЬКОМУ ФЕСТИВАЛІ МОЛОДІ УКРАЇНИ

Ще задовго до відкриття І Республіканського фестивалю молоді України до столиці республіки почали збиратися молоді спортсмени, танцюристи, співаки. Їхали до Києва донецькі та волинські шахтарі, полтавські та львівські хлібороби, буковинські різьбярі, вінницькі буряководи, житомирські льонарі, чернігівські вишивальниці.

Черкаський народний хор, Лауреат 1-го Республіканського фестивалю молоді.

І ось наступив довгожданий день — 25 травня 1957 року. Святковий красунь Київ з радістю зустрів посланців братніх республік, численних дорогих гостей.

Кращі хлопці і дівчата всіх областей республіки пройшли в день відкриття фестивалю по славному Хрещатику. Вони продемонстрували вірність рідній партії, Тут пройшли ті, що першими відгукнулись на заклик Комуністичної партії і поїхали будувати комсомольські шахти та північнодонецький канал, кращі шахтарі, кукурудзоводи, сталевари та доярки. На грудях багатьох з них яскраво сяють Золоті Зірки та орден Леніна.

Одна за одною пройшли делегації областей. І ось учасники фестивалю, яких зібралось понад 10 тисяч, заповнили республіканський стадіон ім. М. С. Хрущова, запалало велике фестивальне вогнище.

Після урочистого параду на стадіоні виступили учениці київських шкіл. У руках кожної з них був обруч, уквітчаний біло-рожевим яблуневим цвітом. Присутні на святі захоплено вітали виступ юних спортсменок.

Один за другим змінюються колективи на полі стадіону. Тут і зведений хореографічний колектив Києва і провідні спортсмени республіки — Віра Крєпкіна, Жанна Безручко, Леонід Бартенєв, Тер-Ованесян та ін.

Танцювальний колектив Палацу культури металургів м. Дніпродзержинська виконує український весільний танець.

Три дні продовжувався I фестиваль молоді Української РСР. Перед киянами за цей час виступили десятки духових і струнних оркестрів, хорів та танцювальних колективів, футбольних, волейбольних, баскетбольних команд, сотні бігунів, стрибунів, метальників.

Зі сцени театрів, філармонії, робітничих палаців та Будинків культури обдарована молодь демонструвала свій широкий і різноманітний репертуар. Багато жанрів мистецтва було продемонстровано перед вимогливим київським глядачем.

Сотні юних талантів виступили в ці дні. Майже в сорока місцях одночасно відбувалися бали, гуляння, вечори молоді, концерти.

28 травня в Київському академічному театрі опери і балету ім. Т. Г. Шевченка відбувся заключний концерт I Республіканського фестивалю молоді, в якому здобули почесне право виступати переможці художніх конкурсів. Зведений хор у супроводі державного симфонічного оркестру Української РСР під диригуванням заслуженого діяча мистецтв К. Сімеонова виконав пісню композитора А. Філіпенка «Комуністичній партії хвала!». Присутні з великим захопленням прослухали вірш Степана Олійника «З тобою ми, партіє», який прочитала учасниця художньої самодіяльності Запорізької області Галина Сухокобиліна.

Багато вигадки, завзяття, щирого народного гумору показали танцюристи с. Кропивня, Київської області, в «Поліській кадрилі», Дніпродзержинського Палацу культури металургів — у «Весільному танці», м. Ізмаїла — у «Молдавській сюїті».

Виступи співаків-солістів — студента Одеської консерваторії Г. Красулі, який виконав «Песню о волжском богатыре», солістки Київського театру опери та балету Бели Руденко, що проспівала пісню Лядової «Я про щастя співаю», та багатьох інших — яскраве свідчення музичної обдарованості радянської молоді.

В цей же вечір заключний концерт I Республіканського фестивалю відбувся і в окружному Будинку офіцерів Радянської Армії.

Тут з великим успіхом виступили капела бандуристів Київського ордена Трудового Червоного Прапора медичного інституту, агіткультбригада Харків-

ського будинку культури промкооперації, театралізований ансамбль Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка та інші художні колективи.

Найкращі з юних митців, а їх близько двох тисяч, нагороджені дипломами фестивалю першого та другого ступеню, грамотами ЦК ЛКСМУ, цінними подарунками.

Близько шести тисяч юнаків і дівчат взяли участь у фестивальних конкурсах. Всього проведено 12 таких своєрідних змагань. 540 учасників хорів, танцювальних і спортивних колективів, оркестрів та 90 окремих виконавців здобули почесне право представляти Україну на Всесоюзному фестивалі молоді в Москві.

В. Обушний

ВСЕСОЮЗНА ЕТНОГРАФІЧНА НАРАДА ПО ВИВЧЕННЮ КУЛЬТУРИ ТА ПОБУТУ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ

Одним з найважливіших завдань радянської етнографічної науки є вивчення культури та побуту робітничого класу. При цьому особливу увагу слід приділяти дослідженню соціалістичних перетворень, які сталися у побуті та культурі робітничого класу в умовах радянського ладу.

Робітничому класу належить видатна роль в усіх галузях комуністичного будівництва. Він є носієм всього передового і прогресивного, саме йому належить провідна роль в розвитку кращих традицій і рис своєї нації.

Буржуазна етнографічна наука ігнорувала вивчення робітничого класу, вважаючи, що він не є носієм «етносу». Та навіть у дореволюційний час найпередовіші представники етнографічної науки розпочали вивчення побуту робітників. В радянський час відкрилась можливість широкого вивчення цього питання. Проте тривалий вплив старих буржуазно-націоналістичних поглядів, а також брак необхідного досвіду дуже гальмували сам процес вивчення робітничого класу, приводили до несистематичного проведення етнографічних досліджень. В післявоєнні роки відбувся певний злам: робітнича тематика стає в центрі уваги радянських етнографів. Всесоюзна етнографічна нарада 1951 р. та українська етнографічна нарада у Львові 1954 р. зробили справжній поштовх у розвитку цієї справи.

В резолюції Всесоюзної етнографічної наради 1951 р. зверталась особлива увага на те, що в центрі досліджень радянських етнографів повинно стати вивчення соціалістичного побуту робітничого класу СРСР та колгоспного селянства [1]. А вже на нараді етнографів України 1954 р. були відзначені й певні зрушення [2].

Зараз в Радянському Союзі вивчення робітничого класу ведеться як тематично (житло, одяг, сімейний побут), так і монографічно, з охопленням всіх етнографічних рис досліджуваного об'єкту (заводу, робітничого селища, села і т. п.).

Етнографи Москви та Ленінграда вивчають минулий і сучасний побут та культуру уральських робітників Нижнього Тагіла, робітників міст Ростова на Дону, Грозного та ін. Етнографи України проводять вивчення робітників найзначніших промислових центрів: шахтарів Донбасу, металургів Нижнього Подніпров'я, машинобудівників Києва, Харкова та Ворошиловграда, нафтовиків Борислава, робітників Львова та ін. Пожвавлення в справі вивчення робітничого побуту на Україні зв'язане перш за все з завданням написання історико-етнографічної монографії «Українці».

Згідно з надрукованим проспектом цієї монографії [3] в темі «Культура і побут українських робітників» будуть висвітлені такі головні питання: формування і становище робітничого класу України, фабрично-заводські селища та житло робітників, одяг, харчування, громадський побут, шлюб та сім'я.

В монографії основна увага буде приділена вивченню соціалістичної культури трудящих України.

Розгортається робота по вивченню робітничого класу в Білорусії, Грузії, Азербайджані, Туркменії, Киргизії та в інших союзних республіках. Радянська етнографічна наука, озброєна марксистсько-ленінським вченням, довела необгрунтованість та антинауковість поглядів буржуазної реакційної етнографічної науки на робітничий клас.

---

[1] «Советская этнография», 1951, № 2, стор. 321.

[2] «Советская этнографія», 1954, №2, стор. 140.

[3] «Українці. Історико-етнографічна монографія», Проспект, К., 1956.

Підведенню підсумків етнографічного вивчення робітничого класу Радянського Союзу за останні роки та обміну досвідом в цьому питанні і була присвячена Перша Всесоюзна нарада етнографів, яка відбулася в Москві з 13 по 16 травня цього року. В нараді брали участь етнографи Москви, Ленінграда, України, Білорусії, Грузії, Туркменії, народно-демократичної Чехословаччини, а також наукові працівники музеїв (Державного етнографічного музею народів СРСР в Ленінграді, Державного історичного музею в Москві, Петрозаводського та Нижнє-Тагільського краєзнавчих музеїв).

Відкриваючи нараду, директор Інституту етнографії ім. Міклухо-Маклая АН СРСР член-кореспондент АН СРСР С. П. Толстов відзначив, що нарада зібралась для обговорення одного з найважливіших складних питань етнографічної науки. Етнографія, як сказав С. П. Толстов, є в першу чергу наука про сучасність. Тому радянська етнографічна наука звернула особливу увагу на вивчення соціалістичної культури та побуту народів нашої країни. Дослідження дореволюційного періоду допомагає краще зрозуміти сучасні явища в робітничому побуті.

Етнографічне вивчення робітників висуває свою проблематику. В. Ю. Круп'янська (Москва) в доповіді «Основні завдання і проблематика етнографічного вивчення робітників» вважає найголовнішими проблемами у вивченні робітничого класу такі: 1) вивчення особливостей побуту та культури робітників і стосунки їх з селянами і міським населенням; 2) вивчення ролі етнографічних традицій при формуванні робітничого класу і 3) вивчення сім'ї і сімейного побуту. Співдоповідь С. Б. Рождественської (Москва) про кустарів-нижньотагільців та співдоповідь Б. Г. Гершкович (Москва) про культуру і побут робітників-татар Нижнього Тагіла доповнили доповідь В. Ю. Круп'янської.

На Україні вивчення робітничого класу проводиться в різних ділянках матеріальної та духовної культури і охоплює важливі промислові райони. Доповідь О. С. Куницького (Київ) «До етнографічного вивчення робітничого побуту на Україні в радянський час» підвела підсумки роботі українських етнографів за останнє п'ятиріччя. Згадавши головні моменти історії вивчення робітничого побуту на Україні, доповідач основну увагу приділив сучасному стану дослідження цієї теми. Доповідь «Шлюб, сім'я та сімейний побут робітників України» зробила М. Т. Ломова (Львів). На основі матеріалів про побут шахтарів та металургів Донбасу, машинобудівельників Харкова зроблені узагальнення у питанні характеристики робітничої сім'ї, взаємин чоловіка і жінки та інших членів робітничої сім'ї, нових сімейних звичаїв та негативних пережитків, які ще затримались в сучасному робітничому побуті.

На нараді українські етнографи виступили з рядом співдоповідей з питань матеріальної і духовної культури українських робітників.

К. І. Матейко (Львів) виголосила співдоповідь про дореволюційний та сучасний одяг українських робітників, про його класифікацію та особливості. Л. П. Шевченко (Київ) зробила повідомлення про національні особливості в харчуванні робітників Радянської України, підкреслила величезні позитивні зміни в громадському та домашньому харчуванні за радянський час. Формуванню типів народного житла робітників Донбасу була присвячена співдоповідь аспіранта М. П. Приходька (Київ). В ній робиться спроба встановлення типів житла робітників Донбасу.

Питанню вивчення сучасного шлюбу і весілля робітників м. Києва була присвячена співдоповідь аспіранта В. Т. Зінича (Київ), в якій висвітлюється робітничий шлюб, а також робиться спроба систематизації різних форм сучасного робітничого весілля, що є характерним, на думку співдоповідача, для робітничого побуту всієї Радянської України.

Про дорадянський побут робітників м. Львова на нараді розповів Д. І. Фіголь (Львів), який зупинився на питанні про формування робітничого класу. І. Ф. Симоненко (Львів) повідомив про деякі спостереження над формуванням побуту робітників у нових промислових центрах Закарпаття. Аспірант А. Я. Порицький (Київ) зупинився на деяких рисах громадського побуту сільськогосподарських робітників України в період капіталізму.

Розгорнули роботу по вивченню культури та побуту робітників грузинські етнографи. Про досвід їх роботи говорилося у доповіді О. І. Робакідзе (Тбілісі). Вивчення робітників почалося там на старих промислових підприємствах. Другим етапом було вивчення робітників тих підприємств, які виникли в перші десятиліття Радянської влади. Тепер вивчається робітничий побут і на нових підприємствах, які виникли вже після Вітчизняної війни. За таким же принципом почалось етнографічне вивчення робітників Мінська білоруськими вченими (з виступу А. П. Міцкевича).

Учасники наради з великою увагою прослухали повідомлення О. С. Скальнікової (Прага) про досвід етнографічного вивчення робітничого побуту в Чехо-

словаччині. Чеські етнографи вивчали монографічно і тематично побут та культуру чеських робітників у капіталістичний період. Ведеться підготовка до вивчення сучасного побуту робітників Чехословаччини. Нагромаджений чехословацькими вченими досвід комплексної роботи етнографів, фольклористів та музикознавців варто було б використати і радянським етнографам.

Працівники Ленінградського Державного музею етнографії народів СРСР С. П. Павлоцька та Є. І. Студенецька поділилися досвідом збирання і створення експозиції етнографічного матеріалу з життя робітничого класу дореволюційного періоду. Джерелами для розробки експозиції культури і побуту робітничого класу, яка зараз створюється, послужать як численні літературні джерела, архівні дані, спогади робітників, так і зібрані музейними працівниками польові етнографічні матеріали. Експозиція буде побудована з таким розрахунком, щоб якомога яскравіше показати етапи формування російської нації, об'єднавши при цьому показ як селянського, так і робітничого побуту та культури. Цим самим висвітлюються джерела формування робітничого класу і ті численні загальні риси робітничого класу і селянства, що притаманні їм в процесі розвитку капіталізму як у місті, так і на селі. Такий метод побудови експозиції підтримав на нараді й працівник Львівського музею етнографії та художнього промислу АН УРСР Д. І. Фіголь, який підкреслив, що паралельний показ побуту та культури робітничого класу і селянства полегшує створення відповідної експозиції. В експозиціях Ленінградського музею також вводиться розділ про культурний рівень робітничого класу.

Цікаву і корисну роботу проводить Московський державний історичний музей по збиранню польових матеріалів з побуту і культури робітничого класу, яка розпочалася ще в 1919 р. Учасникам наради про це розповіли в своїх доповідях наукові працівники музею А. Б. Закс і Є. С. Коган.

Про досвід етнографічного вивчення сільського населення колишнього Нижньотагільського гірничого округу, що було основним джерелом формування нижньотагільських робітників, а також про плідність і користь контакту між центральними науково-дослідними установами і краєзнавчими музеями розповіла Т. К. Гуськова (Нижній Тагіл).

Всесоюзна етнографічна нарада висловилась за зближення і тісний контакт у науковій роботі центральних науково-дослідних установ і краєзнавчих музеїв. Прикладом може бути тісний контакт і взаємодопомога в роботі по вивченню робітничого класу між науковими працівниками Інституту етнографії ім. Міклухо-Маклая і Нижньотагільським краєзнавчим музеєм. Приклад такого контакту повинен знайти широке розповсюдження в усіх республіках Радянського Союзу і зокрема в УРСР.

Незважаючи на те, що питання про розширення етнографічної роботи в краєзнавчих музеях ставили ще наради етнографів у Москві (1951 р.) та на Україні (1954 р.), все ж до цих пір не склалися тісні зв'язки етнографів з працівниками музеїв.

Заслуговує уваги приклад Харківського державного історичного музею, наукові працівники якого допомогли активістам Козіївської сільської Ради Краснокутського району на Харківщині створити музейну кімнату при сільському клубі, в якій поряд з матеріалами історії села висвітлено культуру і побут місцевих трудівників [1].

Недоліком Всесоюзної етнографічної наради по вивченню робітничого побуту слід вважати те, що в жодній з доповідей все ж не було грунтовно висвітлено коло тих питань, якими повинні займатися етнографи, вивчаючи робітничий побут. Тим то й викликало жваву дискусію на нараді питання про метод етнографічного вивчення робітничого класу. В доповідях і виступах склалися в основному два погляди на це питання. В. Ю. Круп'янська, яку підтримав П. І. Кушнер (Москва), вважає, що вивчати робітничий побут можна тільки якимось специфічним методом. Ця точка зору заперечувалася іншими учасниками наради, зокрема О. С. Куницьким, О. І. Робакідзе та Л. П. Потаповим (Ленінград), на думку яких, при дослідженні побуту робітників, як і колгоспного селянства, слід користуватись єдиним етнографічним методом.

Нарада в своїй резолюції підкреслила, що основним методом етнографії є безпосереднє спостереження при широкому використанні анкетних досліджень, які веде за своєю програмою дослідник.

Обговорювалось також питання про вибір об'єкту дослідження. Багато виступаючих зійшлися на тому, що не можна відривати вивчення робітничого класу від вивчення інших верств населення, а вивчати слід не підприємства, а ввесь

---

[1] М. Дяченко, Минуле і сучасне села, «Соціалістична культура», 1957, № 5, стор 12—14.

населений пункт. Цю думку О. І. Робакідзе підтримав І. Ф. Симоненко, а О. С. Куницький висловив думку, що вивчати робітничий клас доцільніше не по населеному пункту, а по економічно-адміністративному району. М. Г. Левін (Москва) вважає, що найбільше цікавими об'єктами для етнографа є об'єкти з багатонаціональним складом робітників. В. Ю. Круп'янська відзначила, що вивчати робітників якогось населеного пункту потрібно не по одному підприємству, хоч починати дослідження краще з одного підприємства. Вибирати об'єкти для досліджень слід так, щоб вони охоплювали як старі промислові райони, так і ті, в яких розвиток промисловості і формування робітничого класу почалися в радянський час.

Використання анкет при етнографічних дослідженнях знайшло підтримку і схвалення на нараді. Обговорювались посімейна картка та родословна анкета, складені Інститутом етнографії ім. Міклухо-Маклая АН СРСР, а також сімейно-побутова картка, складена відділом етнографії Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР. Під час обговорення анкет виступаючі внесли ряд зауважень і поправок, а також поділилися досвідом заповнення анкет. Визнано, що кращі результати при дослідженні дають ті анкети, які заповнює сам дослідник, або заповнюються під його безпосереднім контролем. Пропозиція С. Б. Рождественської про створення єдиної стандартної анкети не була прийнята нарадою. Це обгрунтовано тим, що поряд з загальними явищами і рисами існують специфічні національні і місцеві особливості в кожній республіці, а єдина анкета не може так глибоко показати цю специфіку.

Обговорювані анкети визнані нарадою загалом доцільними. Нарада висловила побажання, щоб автори анкет урахували критичні зауваження.

Було обговорено і питання про найдоцільніший тип дослідження робітничого побуту. Л. П. Потапов заявив, що непотрібно і навіть шкідливо визначати якийсь один тип дослідження, бо це може загальмувати вивчення робітничого класу в цілому. Тому варто було б допустити всі можливі типи дослідження. Деякі товариші, зокрема В. Ю. Круп'янська, наполягали на тому, що основним типом дослідження повинні стати історико-етнографічні монографії, в яких буде відображено і минуле і сучасне. О. І. Робакідзе пропонував також і тематичне вивчення робітничого класу, особливо за галузями промисловості (наприклад, гірничо-рудних робітників і т. д.). Виступаючі (В. Ю. Круп'янська, О. С. Куницький, Л. П. Потапов, Е. І. Студенецька та ін.) застерігали дослідників від однобічного вивчення робітничого класу, тобто без виявлення взаємозв'язків та взаємовпливів його з прошарками міського населення та селянством. Слід глибоко вивчати оточення, в якому живуть робітники.

Учасники наради в прийнятій резолюції відзначили, що вивчення робітничого класу повинно зайняти провідне місце в дослідженнях радянських етнографів.

Нарада підкреслила також вузьке коло досліджень та малу кількість публікацій про побут і культуру робітничого класу СРСР, а в тих працях, що вже опубліковані, деякі дослідники обмежуються простою описовістю і констатацією фактів. Відстає теоретична розробка і узагальнення вже нагромадженого матеріалу і досвіду.

Для координування досліджень побуту робітничого класу Інститутом етнографії ім. Міклухо-Маклая АН СРСР зроблено ще дуже мало. Нарада просила Інститут етнографії АН СРСР очолити справу координування тих тем, що плануються, скласти перспективний план досліджень робітничого побуту. Треба всебічно посилювати зв'язки між республіканськими етнографічними установами, які вивчають робітничий клас, а також зв'язки з дослідниками робітничого побуту, які працюють у братніх країнах народної демократії.

В прийнятій нарадою резолюції закликається широко провадити дослідження побуту робітничого класу, створити програму для збирання матеріалів по робітничому побуту, а також ширше публікувати дослідження і матеріали про побут та культуру робітничого класу СРСР. Учасники наради говорили про доцільність періодичного скликання нарад у різних містах Радянського Союзу.

В заключному слові С. П. Толстов сказав, що ця нарада продемонструвала значний крок вперед у вивченні робітничого класу як в центрах, так і на місцях. Прочитані на нараді доповіді і співдоповіді показали, яке велике значення має постановка питання вивчення робітничого класу. Завданням етнографів, сказав С. П. Толстов, є вивчення національної специфіки в побуті та культурі робітничого класу, публікація монографічних і тематичних праць, статей.

Учасники наради по вивченню робітничого побуту підсумували нагромаджений досвід в дослідженні побуту робітників, відмітили зрушення в справі вивчення робітничого класу за останні два-три роки. Досвід радянських вчених знайшов широкий відгук серед етнографів країн народної демократії.

Проблема вивчення побуту робітничого класу є однією з найактуальніших та найважливіших проблем етнографічної науки. Цю проблему не можна вивчати без координування з вченими інших галузей науки — історії, філософії, економіки тощо.

Радянська громадськість чекає від етнографів глибоких праць про культуру та побут робітничого класу.

А. Поріцький, М. Приходько

ВИСТАВКА НАРОДНОГО ОРНАМЕНТУ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ

Нещодавно в одному з просторих залів Дніпропетровського Палацу культури студентів відкрилась експозиція обласної виставки народного орнаменту.

На виставці експонувалися роботи найстарішого народного майстра Петриківки, члена Спілки радянських художників України Тетяни Якимівни Пати (1884 р. нар.).

Її панно з «метеликами» продовжує композиційну традицію килимів XVIII ст., яка полягає у тому, що все поле килима орнаментують повторенням букета квітів (у цьому разі — вінка), утворюючи орнаментальні рядки.

Інший декоративний розпис Т. Пати «Панно з птицями» продовжує, навпаки композиційну традицію килимів XIX ст., де основною композиційною схемою є розміщення в центрі прямокутника обводу кола або овала, заповненого рослинним орнаментом, яким користуються і в кутових заповненнях.

Для творчості Т. Пати характерна різноманітність композиційних прийомів, вона не любить сухого, нудного повторення окремих мотивів, тому у обох вищезгаданих її панно впадає в око деяка асиметричність в розташуванні елементів композиції, що йде, на нашу думку, зовсім не на шкоду справі.

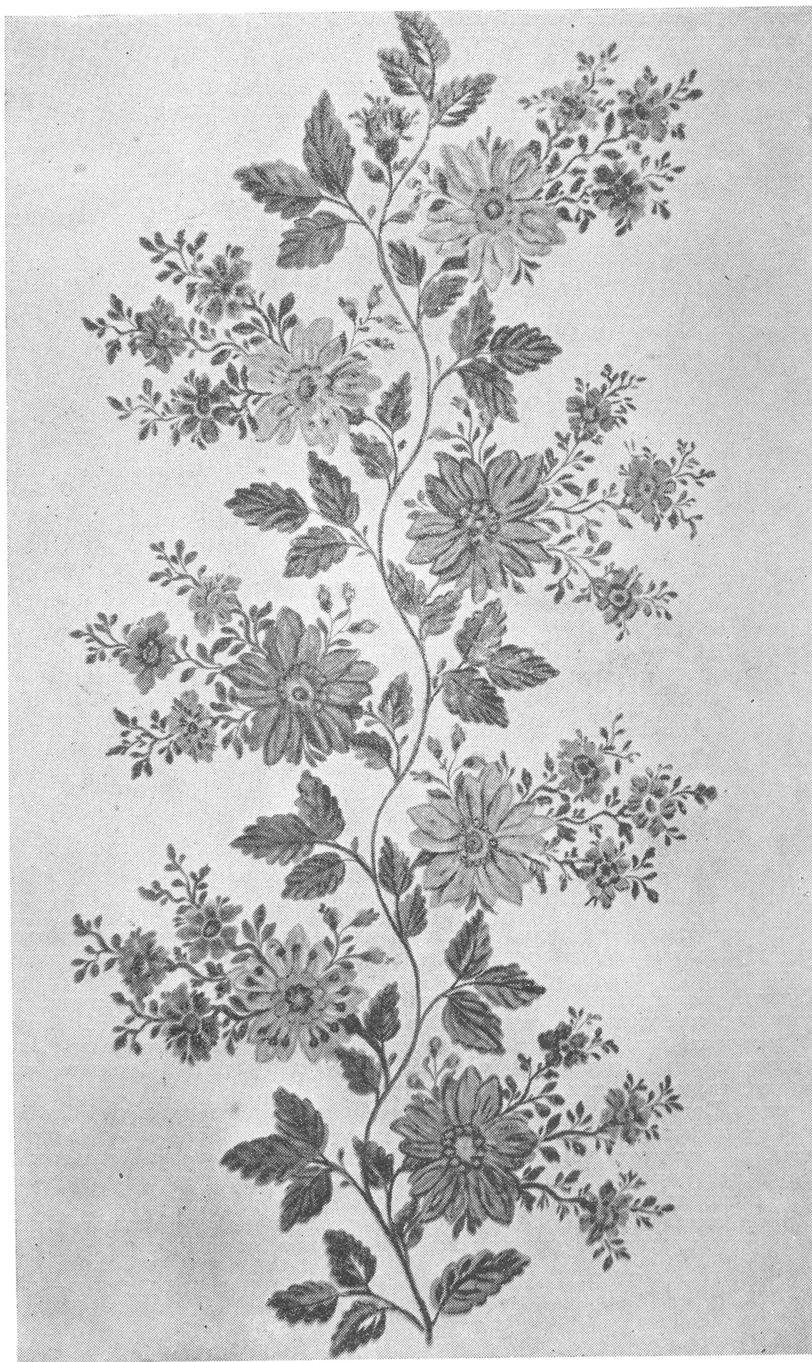
Цікава також самобутня творчість Ганни Кіндратівни Ісаєвої, яка в тридцятих роках разом з Патою брала участь у розписі магазину тютюнових виробів у Москві.

На виставці експонувався малюнок Г. Ісаєвої із зображенням розпису комина печі та окремі фрагменти цього розпису у вигляді букетів квітів. Кілька робіт Ісаєвої є ескізами для вишивання платків та портьєр.

Своєрідна також творчість Єфросини Леонтіївни Остроух — колгоспниці з с. Губинихи, Ново-Московського району. В своїх численних тематичних панно вона показала досягнення соціалістичної перебудови сучасного українського села. В центрі одного з них зображено магазин у колгоспі ім. Чкалова, який оздоблено квітковим орнаментом, кутки цього панно заповнені мотивами квітів, ягід та яблук. На другому тематичному панно Є. Остроух зображена електрифікована молочна ферма колгоспу ім. Чкалова, на третьому — гараж. Треба відзначити, що Є. Остроух дуже вдало поєднує образотворчий мотив композиції з орнаментом, створює єдину площинну декоративну композицію. Характерним прикладом такої композиції може бути панно з уквітчаною тріумфальною аркою, у верхній частині якої зображені сливи, яблука і навіть підвішені качани кукурудзи. Під аркою розміщено стіл, на якому стоїть ваза з букетом квітів. По обох боках арки ростуть кущі, рясно вкриті квітами. Цю святкову, життєрадісну, барвисту композицію можна було б назвати «Свято врожаю».

Приємне враження залишають два великі декоративні панно Федора Панко — «Фестивальне» та «40 років». Він уважно вивчав під керівництвом Т. А. Пати традиційні мотиви петриківського орнаменту. Пильно спостерігаючи рідну природу, він сам став створювати нові мотиви квіток. Його улюбленими мотивами орнаменту є квітки соняшника, які він широко використав у композиції ювілейного панно. Композиційна побудова панно, присвяченого московському фестивалю 1957 року, свідчить, що талановитий молодий майстер добре розуміє закони площинної декоративної композиції і вміло застосовує народні орнаментальні традиції. Панно написані в соковитій, мажорній кольоровій гаммі.

Вдало скомпонувала ювілейне панно «40 років Великої Жовтневої революції» Явдоха Клюпа, яка поклала в основу композиції мотиви вінка з традиційних петриківських квітів — гвоздик та ромашок. Хороший букет змалювала Галина Прудникова. Він виконаний з чуттям гармонійної пропорціональності елементів і відзначається своїм життєрадісним рішенням.

Єфросинія Остроух. Фрагмент розпису.

Гарні букети квітів виставила Олександра Пікуш. Вони характерні вмілим добором теплих тонів та майстерною композиційною гармонією великих і дрібних квітів.

На жаль, на виставці є тематичні панно, в композиції яких не збережено принципу єдності образотворчого мотиву з орнаментальним. Прикладом цього

Явдоха Клюпа. Ювілейне панно.

може бути гумористичне панно В. Соколенка, в центрі якого знаходиться малюнок, що відображає перетворення качанів кукурудзи в поросят. Погано продумав Соколенко і композицію розпису великої вази.

Сумний факт появи такої неповноцінної композиції на виставці пояснюється тим, що художнє керівництво Дніпропетровського обласного Будинку народної творчості безвідповідально ставиться до добору експонатів для виставки і не проводить серед народних майстрів постійної роботи. Семінари проходять формально, творча робота йде самопливом.

Василь Соколенко, безумовно, здібний майстер орнаменту, в свій час закінчив Петриківську школу декоративного малювання. При кваліфікованому керівництві і належній виробничій базі він зміг би досягти значних творчих успіхів. Запорукою цього є його букети з тонко прорисованими фантастичними квітами, експоновані на виставці.

Крім букетів майже всі петриківці виставили чимало зразків розпису, що можуть бути використані для вишивання рушників, портьєр тощо.

Н. Глухенька

НАРОДНІ ТАЛАНТИ

Виставки творів народних майстрів і самодіяльних художників, які майже щороку проводяться в обласних центрах республіки, дуже важливий захід, спрямований на піднесення і дальший розвиток національного народного мистецтва. Але не завжди організатори цих виставок проявляють достатню вимогливість при відборі експонатів. У погоні за кількістю вони іноді засмічують виставки низькопробною продукцією — різними «кішечками», «песиками», «лебедями», «по душечками» і т. д. Це, наприклад, мало місце на обласній виставці народної

творчості в Тернополі, яка нараховувала кілька тисяч експонатів. На щастя, цього не можна сказати про львівську виставку народного і самодіяльного мистецтва, присвячену 40-річчю Великого Жовтня. Животворне джерело справжньої народної творчості дає себе знати якщо не в усіх, то в більшості експонатів, а їх — понад триста. Тут і різьба по дереву, кості і рогу, і художне скло, і вишивка, і народна іграшка, і живопис.

Важко відірвати погляд від чудових виробів молодого, але вже досвідченого майстра гутного художнього скла М. Павловського. Його вазочки, бокали, попільнички, посудини для напоїв, декоративні статуетки захоплюють глядача невичерпною видумкою і тонким смаком. Одні з цих виробів — «риби», «ведмеді» тощо — ідуть від традиційних старовинних народних взірців, у інших майстер творчо використовує форми, що живуть у сучасній художній промисловості. Але майже в усіх своїх роботах він проявляє неабияку винахідливість, технічну майстерність, уміння створити річ цікаву і оригінальну. Шкода тільки, що таке скло можна побачити лише на виставках; подібні вироби залишаються унікальними, майже недоступними для широкого споживача.

Такі ж думки викликають і роботи молодого різьбяра по кості і рогу П. Ліпиньського, який вперше виступає на обласній виставці. Мініатюрна «Індіанка з голубом», романтично схвильована «Чайка над морем», витончені, сповнені природної грації фігурки звірят — усі ці вироби достойні прикрашати не тільки виставку, але й музейну експозицію.

Чаруючою безпосередністю, наївністю, багатством фантазії і фарб привертають увагу дерев'яні іграшки яворівських умільців. Колись цей старовинний народний промисел славився далеко за межами Львівщини, але з часом він поступово занепав. Тим відрадніше бачити його пожвавлення за останні роки. Центральне місце серед цих виробів займає велика багатофігурна композиція П. Прийми «Похід Батия на Київ». Дуже хороші й інші іграшки — «Біля криниці» М. Ференца, «Колгоспні музики», «Весілля» С. Тиндика та інші. Скільки тут видумки, фантазії, м'якого, справді народного гумору! Як тонко відповідає весь образний склад іграшок особливостям дитячої психології! Мимоволі згадуються незграбні іграшки, яких чимало в наших магазинах, і які лише можуть, якщо не настрашити малят, то в кращому разі навіяти на них сум.

Інші види різьби по дереву представлені хоч і якісними, але не багатьма творами. Цікаву декоративну тарілку з ажурним орнаментом і портретом М. Горького, кілька шкатулок виконав талановитий різьбяр С. Мельник. Яворівський майстер Й. Сташко разом із своїм учнем І. Гоньком створив шкатулку, прикрашену чудовим контурним орнаментом. Крім того, І. Гонько виставив тематичний барельєф «Ленін в Жовтні», в якому образ вождя трактується з великою любов'ю і теплотою. Привертають увагу майстерно виконані дерев'яні статуетки «Муляр» і «Материнство» (М. Ярема). На жаль, зовсім не було видно на виставці творів відомих львівських різьбярів — А. Фігеля, А. Сухорського, В. Кіщака, братів Івана та Василя Одрехівських та інших. Це, звичайно, не може не знизити загальне враження од виставки народного мистецтва Львівщини.

Не всі види і жанри народної творчості однаково добре представлені на виставці. Дуже мало, наприклад, художньої вишивки. Крім чудових рисунків колгоспниць Пустомитівського району А. Моспан і А. Шавель нема інших взірців настінних декоративних розписів. За винятком яворівських різьбярів майстри, що живуть у селах і районних центрах області, були порівняно мало представлені.

Досить повно і багатогранно репрезентовано на виставці творчість самодіяльних художників, переважно живописців. Тут глядач міг познайомитися з найрізноманітнішими авторами. Ось портрети Ю. Заяць, в яких досить ясно відчуваються цілком професійні навики; а поряд — дуже наївні, але такі, що приваблюють якоюсь стихійною енергією і темпераментом картини В. Чайкіна, присвячені громадянській війні — «Допит матері партизана» та інші. Ліричні етюди С. Бочарова і П. Качмарчук, у яких автори прагнуть передати той чи інший стан природи, а поряд з ними — дещо суховаті роботи Є. Славіна, кресляра за фахом.

Дещо окремо стоять живописні роботи В. Урізченка, обдарованого і самобутнього художника. Недосвідченому глядачеві вони на перший погляд здаються трохи дивними, навіть примітивними. Але чим більше вдивляєшся в ці пейзажі, натюрморти, тим сильніше враження створюється від їх насиченого, інтенсивного колориту, сміливих, яскравих тонів, широкої енергійної манери письма, почуття великої монументальної форми, а головне — від дуже своєрідного бачення художником навколишнього світу. Хочеться лише застерегти автора від небезпеки самоповторення, одноманітності, дещо песимістичного, похмурого, настрою, а також від надмірного захоплення іноземними взірцями, захоплення, яке може перейти в наслідування.

Виставки творів народних майстрів і самодіяльних художників — справа державної ваги, бо вони, до певної міри, стимулюють зріст загальної художньої культури нашого народу. Тому ми не повинні обмежуватися визнанням заслуг ентузіастів (в даному разі методиста обласного Будинку народної творчості С. Вальницької), треба допомагати їм, шукати, знаходити та любовно і дбайливо вирощувати народні таланти.

Г. Островський

ГУРТОК КРАЄЗНАВСТВА В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

Чотири роки в Менській середній школі ім. Леніна на Чернігівщині працює краєзнавчий гурток. Силами членів гуртка організований також краєзнавчий музей, в якому в двох кімнатах розміщено біля 1000 експонатів. Його експозиція охоплює період від найдавніших часів до наших днів. Серед матеріалів, які знаходяться в музеї, найбільш цінними є ті, що відображають події громадянської, а також Великої Вітчизняної війни.

Щороку члени гуртка беруть участь у походах по рідному краю з метою вивчення його природи, історії та народної творчості. Влітку цього року юні краєзнавці включилися у Всесоюзну експедицію піонерів і школярів. І загін № 27177 вирушив у шестиденний похід по заздалегідь визначеному маршруту. Шлях загону пролягав майже через увесь район понад р. Десною. Учасники загону мали ряд конкретних завдань, одним з них було збирання переказів про події громадянської війни, запис фольклорних зразків.

Перед початком походу всі учасники були на семінарі в Сосницькому краєзнавчому музеї, де одержали необхідні вказівки та поради. Під час походу кожному учаснику було дано конкретне доручення. Так, чотири учні займалися записуванням народних пісень.

Звичайно, вперше проводити записування пісень та ще й з голосу було важко. Але поступово практика записування вдосконалювалася. Цікаві записи були зроблені Софією Чичкан в хут. Максанівському Менського району, Ніною Березовою — в сс. Величківці та Жовтневому, Захарченко Ніною — в м. Мені. Учасниками походу зібрані також цікаві матеріали літературного характеру.

Довідавшись про організацію походу по рідному краю, до загону приєднався вчитель-пенсіонер І. І. Кияниця, який в школі с. Макошино вчив Олексу Десняка. При допомозі т. Кияниці зібрані досить цікаві матеріали про дитячі роки і роки навчання письменника.

14 серпня відбулася тепла зустріч юних фольклористів з працівниками Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР. Записи С. Чичкан та Н. Березової здані у відділ фондів Інституту. Тут учні мали змогу познайомитися з кращими записами фольклору, які знаходяться у фондах — М. О. Стельмаха та Г. Танцюри.

Чимала робота проведена юними краєзнавцями Менської середньої школи ім. Леніна. Коли розпочнеться навчання, на занятті краєзнавчого гуртка їм буде про що поговорити.

В. Покотило

В ЦЕНТРАЛЬНОМУ БУДИНКУ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

Музичний відділ готує збірку коротких нарисів про творчий шлях найстаріших музичних колективів за 40 років Радянської влади на Україні.

Найстаріші учасники та керівники цих колективів розкажуть про головні етапи розвитку, про основні методи навчально-виховної роботи тощо.

У збірці буде вміщено нариси про творчий шлях робітничого хору залізничників станції Знаменка Кіровоградської області, який існує з 1918 р., про хор заводу ім. Жовтневої революції (м. Ворошиловград, 1925 р.), хор рудника «Жовтень» (м. Кривий Ріг, 1927 р.) та хор Тульчинського районного будинку культури Вінницької області, який існує з 1920 року.

Читачі дізнаються про найстаріший сільський хор с. Шевченкове, про капелу бандуристів заводу ім. Дзержинського (м. Дніпродзержинськ, 1927 р.) та про інші самодіяльні та хорові колективи України.

Збірка буде ілюстрована фотознімками, програмами та афішами того часу. Це буде яскравий документ, який свідчить про досягнення українського народу за роки Радянської влади.

* * *

Активно готується до Великої річниці театральний відділ. Вже заплановано і в найближчий час буде відкрито в м. Києві республіканський театр народної творчості. В репертуар театру ввійдуть кращі вистави, присвячені Великому Жовтню: «Кремлівські куранти» — М. Погодіна; «Єгор Буличов» — М. Горького, «Разлом» — Б. Лавреньова, «Диктатура» — І. Микитенка. Тут свою майстерність покажуть самодіяльні театральні колективи Харкова, Полтави, Сталіно, Бориспроля (Київської області) та інших міст і сіл України.

До 40-річчя Великого Жовтня вийшов збірник анотацій одноактних п'єс та збірник одноактних п'єс радянських драматургів та самодіяльних авторів.

ЮВІЛЕЙ О. Л. КУЛЬЧИЦЬКОЇ

15 вересня ц. р. сповнилося 80 років з дня народження та 50 років творчої і наукової роботи відомого митця, народного художника Української РСР Олени Львівни Кульчицької.

Свою художню діяльність О. Л. Кульчицька розпочала в першому десятиріччі нашого століття. В 1908 році вона вперше виступила з своїми творами перед громадськістю. Життя і боротьба народу були джерелом багатогранної діяльності художниці. Своїм демократизмом і глибоким гуманізмом її твори є близькими і зрозумілими найширшим масам трудящих.

Велику наукову роботу провела О. Л. Кульчицька по фіксуванню в чудових зарисовках і акварелях пам'яток народного мистецтва, які мають велике історико-пізнавальне значення, зокрема для етнографічної і мистецтвознавчої науки.

З нагоди ювілею О. Л. Кульчицька одержала багато листів, телеграм і адресів з сердечними привітаннями від установ і поодиноких осіб Москви, Ленінграду, Києва, Львова та інших міст.

Високо оцінюючи заслуги О. Л. Кульчицької в галузі розвитку українського мистецтва, Радянський уряд нагородив її орденом Трудового Червоного Прапора.

ЗМІСТ

СТАТТІ

ПУБЛІКАЦІЇ

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

ХРОНІКА

В КНИЗІ ЧЕТВЕРТІЙ ЖУРНАЛУ «НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ ТА ЕТНОГРАФІЯ»

БУДУТЬ ОПУБЛІКОВАНІ
такі матеріали:

Сорок років Радянської влади на Україні

Статті

І. П. Березовський. Невичерпне джерело натхнення.

М. П. Ліждвой. Великий Жовтень в прислів'ях та приказках.

В. М. Сідельников. Критика і фольклор.

В. Н. Кнейчер. Про деякі риси радянської уснопоетичної творчості.

Ф. І. Лавров. Переслідування та заборона до друку царською цензурою антирелігійного фольклору.

П. П. Охріменко. Українські народні пісні в Білорусії.

М. А. Гордійчук. М. О. Грінченко.

В. А. Юзвенко. Вацлав Залєський.

Л. І. Ященко. Українське народне багатоголосся та його походження.

О. С. Куницький. Розквіт і потреби міського народного житлобудівництва на Україні.

І. Ф. Симоненко. Формування соціалістичного побуту і культури трудящих Закарпаття.

М. Я. Грінблат. Риси громадського побуту білоруських селян другої половини XIX — початку XX віку.

В. Ф. Горленко. Перша етнографічна програма на Україні.

С. Г. Колос. Традиції, стан і потреби художніх промислів України.

А. С. Бежкович. Український народний настінний розпис.

У розділі «Публікації»

ви прочитаєте нові та маловідомі поетичні народні твори, присвячені 40 річниці Великого Жовтня та боротьбі за мир, які зберігаються у фондах Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР.

У розділі «Критика та бібліографія»

будуть вміщені рецензії на нові книги, зокрема на збірники: «Народ славить Жовтень» (Вид-во «Радянська школа»), «Співає Україна» і «Білоруські народні казки та оповідання» (видання «Свєт Совєту» у Празі), «Українська народна сатира і гумор» (Львівське обл. вид-во) тощо.

У розділі «Хроніка»

публікуються матеріали та ілюстрації про Тематичну експедицію Інституту МФЕ АН УРСР «Шляхами Звенигородсько-Таращанського повстання», Ювілейну Наукову Сесію ІМФЕ у місті Одесі, інформації про обласну виставку народної творчості у Тернополі, про етнографічні матеріали Київського державного історичного музею, про роботу литовських етнографів тощо.

Друкується за постановою редакційної колегії журналу

НАРОДНОЕ ТВОРЧЕСТВО И ЭТНОГРАФИЯ, КН. 3
(На украинском языке)

Технічний редактор *В. Є. Склярова*
Коректори *Л. П. Заїка, Л. В. Туних*

БФ 14059. Зам. № 796. Вид. № 329. Тираж 2000. Формат паперу 70×108[1]/[16]. Друк. арк. 15,312+2 вклейки. Обл.-вид. арк. 14,19. Паперових арк. 5,625. Підписано до друку 27.XII 1957 р.

Книжково-журнальна ф-ка Головвидаву Міністерства культури УРСР, Київ, вул. Воровського, 24.

5 крб.